

ÜZLET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1975. OKTÓBER

V. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

ÜZENET

irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Brindza Károly, Fejes Szilveszter, Grósz György,
Geza Gulka, dr. Horváth Mátyás (elnök), Mihajlo Jančikin,
Kerekes Sándor, Josip Klarski, Mészáros Anna, Nagy József,
Petkovics Kálmán, Pózsár László, dr. Sátai Pál, Marija Šimoković,
Szalma László, Szám Attila, Szekeres László, Szilágyi Gábor,
Szirovicza Antal, Vladimir Stevanov, Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
dr. Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeckzy Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
ÜZENET — SIZ KULTURE SUBOTICA 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

V. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM — 1975. OKTÓBER

- 715 KOLOZSI TIBOR: Debreczeni József hetvenéves
717 DEBRECZENI JÓZSEF: Operett és örület (Ábrahám Pál tragédiája)
720 GION NÁNDOR: Rózsaméz (regényrészlet)
731 KOPECZKY CSABA: Füst Milán (vers)
733 BARÁCIUS ZOLTÁN: Félelem (novella)
738 GULYÁS LÁSZLÓ: Meghal a csönd (vers)
739 KREKOVICS FERENC: Ritmustalan lépések (versek)

KÉZFOGÁSOK

- 742 Adriai-tengernek múzsája — A népköltés: A leánya átka; A spliti lány és Mamulity Omér; A kis bárka kifutott; Hollók jelentik Petar Daničić halálát; A lány és a három gálya; A furfangos Magdalena; A tengerész szerelme; A vad sólyommadár — Csuka Zoltán fordításai

AVATÓ

- 748 GELLÉR T. TIBOR: Víz mellett (novella)

ÖRÖKSÉG

- 753 DÉR ZOLTÁN: Szabadka történetírója (Iványi István munkásságáról)

ÉGTÁJ

- 766 DIETRICH GYULA: Bittermann Károly és az első szabadkai nyomda (1844—1907)

SZEMPONT

- 774 KATONA IMRE: Ember és művészet, alkotás és befogadás a népköltészetben

ALKOTÓMŰHELY

- 781 LÁNYI ISTVÁN: A hat (pardon: hét) múzsa meg a fattyú (korunk és a televízió)

OLVASÓNAPLÓ

- 785 POMOGÁTS BÉLA: Életmű és életút
(Lengyel József: Elejétől végig)
- 788 BÁLINT PIROSKA: Az emberi kapcsolatok igézetében
(Sarkadi Imre: Drámák)
- 793 SZÜÖS IMRE: Egy antológiáról — keserű szájjal
(Pesnici Vojvodine)
- 795 LÉVAY ENDRE: A költő és korszaka
(Zoltán Csuka: Poezija)
- 797 BESZÉDES VALÉRIA: Népi kultúránk kibontakozó képe
(Kovács Ilona—Matijevics Lajos: Gombosi népballadák)
- 798 BRINDZA KÁROLY: Adalék a kisebbségi magyar sajtó történetéhez
(Kemény G. Gábor: Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945—1970)
- 799 Dr. HORVÁTH MÁTYÁS: Az élet napsugaras szigete
(Miško Kranjec: Mese a jó emberekről)
- 801 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: Az az ismeretlen erő
(Ciril Kosmač: Ballada a trombitáról meg a felhőről)
- 802 VIRÁG ÁGNES: Az alkalom, hogy megmutatkozzanak
(Marija Cindori—Snježana Kulešević—Hajnalka Lovasi: Pesme)
- 803 BURKUS VALÉRIA: Tananyagot bővítő olvasmány
(Tibor Sekelj: Kumevava sin prašume)

A rajzok KISGYÖRGY TAMÁS és SISKOVSKI ANDRÁS munkái

DEBRECZENI JÓZSEF HETVENÉVES

Mintegy húsz esztendeje, hogy utoljára találkoztam vele. Ha jól emlékszem, abból az alkalomból jártam Belgrádban, hogy a Beogradsko dramsko pozorište bemutatta egy drámáját, ha emlékezetem nem csal, a *Forgószél* címűt. Az is lehet azonban, hogy a 7. Nap megbízásából kerestem fel, hogy kéziratot kérjek tőle, mert hát egy időben szívesen vállalkozott erre a külső munkatársi szerepre, bizonyára arra emlékezve, hogy valamikor, a húszas évek második felében rendszeresen közreműködött a régi szabadkai lap, a *Napló* irodalmi rovatában is. Rég volt, mondom, vagy húsz esztendeje, s most furcsa arra gondolnom, hogy már akkor is betegeskedett... A szíve... Lakásán, a kényelmes karosszékben ülve mesélte, hogy ő bizony már nemigen tehet nagyobb sétákat ebben a hegy-völgyes Belgrádban. Étkezni is csak oda jár le a lakása alatti vendéglőbe. Együtt is ebédeltünk, miközben az ablakon túlról tódultak felénk a vasútállomás környékének fővárosi zajai: autók, villamosok túlkölkölő, sikongó jajdulásai. Nem, nem a fővárosi élet forgataga ragadott meg, azt éreztem már máskor is. A beteg költőnek a várossal való szoros egybeolvadása döbbsent belém: az egyre szűkülő emberi életkör szerves feloldódása a környezet egyre bővülő, egyre terebélyesedő mozgalmasságában. Most, hogy húsz esztendő után könyveit lapozgatom, különösen megkapott négy sora, mely valóságos hitvallásszerűen vetíti ki magából Belgrád képét:

*Hegy-völgyes, furcsa város. Kép. Erő.
Viaskodó föld szívéből úgy szakadt,
Mint százados kín körme tép elő
Történelemből forradalmakat.*

Nem véletlen, hogy az élet delén túllépő költő ennyire szoros kapcsolatba kerül a forradalmi lobogásban élő fővárossal. A testvériség gondolata, a terstvériség érzése benne égett már akkor is, amikor valaha régen, 1928-ban, Szenteleky Kornállal, a szlávból lett magyar irodalomszervezővel együtt állította össze *Bazsalikom* címmel a modern szerb költészet magyarra átköltött antológiáját. És még szorosabbá, még széttephetetlenebbé tette ezt az összetartozást az a történelmi tragédia, amely különösen mély nyomokat hagyott Debreczeni József életében is: a hitleri fasizmus fékevesztett tobzódása, a haláltáborok és halálgyárak üzembe állítása. Debreczeni maga is megjárta a borzalmakat, és rendkívül érzékeny humánummal telített költőisége többé nem is tudott szabadulni az emlékek kényszerítő harcra buzdításától.

Bori Imre azt írta egyebek között Debreczeniről, hogy különösen jellemző rá „a költői retrospektíva, egy jellegzetes múltban élés”. Ez a

megállapítás vonatkozik ugyan a második világháború előtti költőre is, de különösen érezhetővé válik az Auschwitz utáni döbbenetben. Nem tud szabadulni a poklok mélységének égető tüzétől, minduntalan emlékezni kénytelen, s éppen ez az emlékezés mélyíti el költői arculatát is. Egyrészt ugyanis fájdalmasan döbben rá, hogy milyen jelentéktelen-
né is válhat az ember az embertelenség közepette, amit így fejez ki:

*Csak ember, több, se kevesebb,
Féregnél semmibb. Ázalék;
Ember: iramló pillanat,
Halálozási százalék.*

Másrészt azonban éppen ez az elázalékosodási fenyegetés éb-
reszti fel benne a felfokozott közösségi érzelmet is, ezért éneкли meg
így a terazijai ünnepestét:

*Fent és alant csak csillag már a jel
A sugárút is szinte cseppfolyós
De sajkájába lassan beemel
A sokaság: az árvízi hajós.*

Hosszú ideje nem jelentkezett már újabb írásokkal, de régebbi
köteteiből élettelen, az emberiség védelmében felbuzdult harci
kedvvel lobogtatja felénk érzéseit, gondolatait. Tulajdonképpen nem is
a *Hideg krematórium* a legharcosabb műve. Ebben a hiteles halálre-
gényben éppen az a vádiratszerű, hogy a író mindvégig megőrzi ben-
ne higgadt tárgyilagosságát, megmarad a háttérben, s csak az esemé-
nyek szürke menetével vádol. Költeményei ellenben izzanak. Ezekben
már előtérbe lép a költő: kiált, ujjal mutat, vádol. Ars poeticájában
ezt hirdeti:

*Igen, a vers, az legyen: kínzószerszám,
Mitől a véred bőrdre ragad.
S egy egész Szent Inkvizíció
Te légy magad!*

A költő persze nem volna költő, ha megelégedne a pusztá vádló
szerepével. Ez még csak jog, de nem költészet volna. Debreczeni Jó-
zsef pedig a legnagyobb auschwitzi szenvedések, a legégetőbb bosz-
szúvágy közepette sem feledkezik meg arról, hogy ő elsősorban költő,
akinek nemcsak a maga nevében kell világgá kiáltania panaszát és
vádjait, hanem a közösség, a „sokaság” nevében. Ezt pedig semmi-
képpen sem érheti el pusztá átkozódással, pusztá emlékezéssel és
pusztá múltmegtagadással. Ezért döbben rá villanó örömmel:

*A vers, hiába, nagy dolog...
A sok csoda felölti jelmezét,
Mesél a kő és rigmust mond a ház,
S te figyeled, te éber távirász
A szalagon, mint gyűl a jelbeszéd.*

A költő, az „éber távirász” éppen ezekre a jelmezt öltött csodákra
hívja fel a figyelmünket, ezért szeretjük, ezért értjük meg. És ebben a
„csodavárásban” kívánunk Debreczeni Józsefnek további termékeny
esztendőket.

OPERETT ÉS ŐRÜLET

Szívügyben szólok fel, kedves közönség! Szívügyben és muzsikaügyben. E szép estére egy hangulatot idéznék, ha úgy tetszik. Mesélnek arról a nyári délutánról ez idén, májusban, amikor egy szűkszávú, messzi rádióhír nyomán édes-fájdalmas melódiák daloltak szívembe ébresztőt és altatót egyszerre. Úgynevezett könnyű melódiák, operett-dallamok, Ábrahám Pál dallamai, melyek annyi primadonnát röptettek a sikerek csúcstaláiká felé, s annyi hírt és boldogtalanságot kamatoztak annak, ki hangjegyeiket álmodta: magának a komponistának, Ábrahámnak.

Igen, kedves közönség, elfacsarodott kicsit a szívem, meg a kedvem is, mikor ezen a nyáron eljutott hozzám Ábrahám Pál halálhíre. Nemcsak azért, mert szerettem érdekes muzsikáját. Amiatt is, mert látnom kellett, hogy ő minálunk jelentéktelen híranyag lett. Egszoros halott! Egy-két szóval intézték el újságok, könnyűzenei intézmények, egy-két szóval intézte el mindenki. Gyógyíthatatlanul azt éreztem, hogy így nincs rendjén. Sehoggy, sincs rendjén a búcsúzás e hálátlan szurrogátuma, mely csak vállvonogatás, külső reflex. Ábrahám Pál, akitől szívünk lemeztárában mindnyájan tárolunk néhány töredékütemet, ennél többet kér! Hisz nemcsak világhíresség volt, de innen, közülünk is indult el tragikus, veszélyes életútjára dicsőség, pénz és — örület felé.

Jobb sorsot, de ha ez nem adatott neki, több sort érdemelt. Különösen mifelénk, hisz, mondom, egy kicsit apatini volt. És több sort érdemelt, mert élete korántsem volt oly könnyű, mint muzsikája. Sorsa fonák rémregénybe torkollott. Hármass jogcímen illeti a figyelő kegyelet: a nagy művész, a földi és a boldogtalan ember szerzett jogán.

Hadd pótolom a vélt mulasztást, hadd mondok el, amennyire telik tőlem, így, stílusosan, Ábrahám-dallamok slágerparádéja előtt, hadd mondok el e szép estén, mit tettek ezzel a férfival sors és emberek. E férfival, akit — bevallom — mindig szerettem. Egyenesen jötevőnek tartottam; a zene mecénásának, hangulatok ajándékosztogatójának. Mert perzselő muzsikája — szerintem — bármily igénytelen volt, mégiscsak egy kevés meleget pörkölt fázó lelkekbe szerte a világon...

Csaknem öt esztendeje már, hogy 1956 tavaszán rövid hírt kopogtak ki a nemzetközi hírügynökségek távirógépei: Ábrahám Pált, a világhírű zeneszerzőt, aki tíz év óta, 1946-tól egy New York-i elmekórház ápoltyaként tengette napjait, Európába szállították és egy hamburgi idegstanatóriumban helyezték el. A képes lapok ebből az alkalomból a komponista akkori arcképét is közölték. A fotóról már egy szánalmas

emberroncs dúlt tekintete meredt az olvasóra, megrendítő illusztráció-jaként ama korábbi híreknek, melyek a látványos nagyoperett egykori koronázatlan királyának gyógyíthatatlan örültségéről rebesgettek.

Úgy is volt! Szívet szorító művészdráma mögött csapódott be akkor, 1956-ban a hamburgi szanatórium kapuja. Egy művészelet zenedráamája folytatódott a hamburgi felvonással. Különös felvonás volt, mely érthetetlen háttérrel, annak idején alaposan felkavarta a kedélyeket. Először az amerikai szellemi életben, de hullámai csakhamar átcsaptak Európára is, mindenhová, ahol Ábrahám csillogó dalai hódítottak. Tudniillik az 1956-os európai utazás, a boldogtalan művész emberibb körülmények közé juttatása egyáltalán nem történt spontán. Előzményei voltak. Az európai útra egy felháborító hírlapi leleplezés eredményeként került sor.

Magáról a zeneszerzőről az úgynevezett Van Dyck-botrány 1956-ban történt kipattanása előtt már alig lehetett hallani. A nevét éppúgy ismerték, mint Lehárét, de az embert szép lassan elfeledték. A háború alatt mindössze annyi vált ismeretessé róla, hogy Amerikába emigrált és a Broadwayn arat dollárokkal bélelt sikereket. A békekötés után megint ellentmondó híresztelések támadtak. Egyes értesülések szerint idegösszeomlás következtében váratlanul meghalt, mások viszont arról tudtak, hogy életben vagy ugyan, de — megtévelyodott. Ez az utóbbi bizonyult valóságnak. 1956-ban valóban életben volt még. Akkor töltötte be hatvanharmadik évét, és tíz év óta őrizték már a New York-i Queene városnegyed Creedmoore State Hospital nevű elmeegógyintézetében. A szomorú házba még 1946-ban került. Akkor tört ki rajta a téboly. Egy előkelő étteremben, vacsoraidő alatt hirtelen fel pattant, felugrott a kristályedényekkel borított asztalra, és izgatott taglejtésekkel egy láthatatlan zenekart kezdett vezényelni. Le sem lehetett csillapítani, csak a tébolyda zárkájában.

Az összeomlás háttere orvosilag valósággal rejtélynek tűnt. Ünepelt, gazdag ember volt, fizikailag átlagon felül egészséges, depressziós tünetek sohasem mutatkoztak nála. Betegsége mindamelllett olyan természetűnek bizonyult, ahol szavatoltan tartós gyógyulás alig remélhető, azaz közveszélyes rohamok ismétlődését kizárni nem lehetett. Az első kitörés később nem ismétlődött meg ugyan, a beteg művész huzamos időn át a normálishoz közel álló lelki alkatot mutatott, a szigorú orvosi verdikt mégis úgy szól, hogy Ábrahám Pál nem hagyható többé zárt intézeti felügyelet nélkül.

1946-tól 1956-ig így élt halál és lidércek sötétségében a művész. Muzsikája szólott tovább, de emberi arcélét elsodorta az évek gátszakedése. Tíz esztendő hosszú időszak; még a kortársak, barátok résztvevő érdeklődése is kialudt lassan. Rokonai Amerikában nem voltak, feleségtől régen elvált. És egy-két év alatt a megtakarított dollárokat is felemésztették az ápolási költségek. A komponista 1950 óta már minimális díjat, úgynevezett szegénytarifát fizető, félingyenes ápoltként szerepelt az elmeegógyintézet nyilvántartásában. Rongyokban járt, lépcsőt súroltattak vele, és tizenegyed magával lakott közös kórteremben.

Mindezt 1955-ben derítette fel Van Dyck ismert New York-i riporter, és ő közölte cikksorozatban a világgal. Ez volt a hírhedt Van Dyck-féle leleplezés. A nyilvánosságra került részletek felháborodást

keltettek, különösen művészkörökben. A világsikerű zeneszerző megalázó helyzetével és nyomorgásával kapcsolatban a kérdések egész sora vetődött fel.

Miként volt lehetséges, hogy a nagybeteg Ábrahám csekély ápolási díját is a zeneszerzők szövetségének szűkkeblű adományaiból kellett fedezni? Hová lettek, kinek a kezébe folytak a tíz év alatt felgyűlt tiszteletdíjak? A világ rádiói, a földkerekség zenekariakkor is, mint ma, naponta adtak Ábrahám-muzsikát. Az Ábrahám-lemezek tízezerszámra keltek el, sőt Bársony Rózsi, a magyar származású olasz szubrett maga alakította staggione élén éppen akkoriban évek óta járta a világot a *Viktóriával*. A tantième-eknek, a zenekari és rádióadások pontjödelmének meg a lemezhonoráriumoknak bőségesen kellett volna fedezniök a legfényűzőbb szanatóriumi ápolás költségeit is.

Van Dyck riportjaiban ijesztő képet festett a szóban forgó New York-i elmekegyszobáról. „Borzalmas és örömtelen hely”-nek nevezte. A leleplezések nyomán nyomban javult is valamelyest a komponista helyzete. Rögtön különszobát béreltek neki, tisztességes ruhákkal látták el és — természetesen — lépcsőt sem kellett sűrölnia. Sőt régi, sokszor hangoztatott kívánságát is teljesítették: zongorát állítottak zárkájába.

Az elkallódott jövedelmek titkára azonban azóta sem derült teljes fény. Igaz, utánanéztek a tantième-ek ügyének, az összegek egy részét utólag behajtották, de hogy az időközben esedékes jövedelmeknek hol veszett nyomuk, erről hallgatott a krónika, sőt a riport is.

Mindegy, valami pénz így is felgyűlt. Barátok, ismerősök, egykori üzleti partnerek szíve megmozdult, s e megmozdulás nyomán következett végre 1956-ban Ábrahám Pál átszállítása Európába, Hamburgba.

Néhány jó embere remélte, hogy az európai levegőn, a szanatórium nyugtató csendjében talán felcsendülnek még a dült lélekből a dallamok. Az Ábrahám-melódiák, melyeknek szárnyain a fiatal mester egykor a világhír ormaira röppent. A remény — remény maradt. Órák hosszat elüldögélt ugyan a zongora előtt, de nem tapintott ki több sikermuzsikát. Egy hosszú, komor és lapos zongora olyan is tud lenni, mint egy koporsó cölöpökön. Órák hosszat elimprovizált előtte, de a billentyűk immár sírkövekké váltak. Érthető, emberit nem mondhattak többé! A téboly vasorrú bábája régen elcserélte a kincses muzsikusleket; rikoltó diszharmóniát csempészett a különös tűzű Ábrahám-dallamok bölcsőjébe.

A művész nem írt több sikermuzsikát. Semmilyen muzsikát sem írt többé! Csak éppen élt még négy évet: 1960 májusáig. Azután meghalt.

Megbokrosodott a Fekete Zongora, a húrokból kuszán, lélekvesztetten sikoltott a finálé. Egy csomó föld rázuhant néhány deszkaszárla. Élet és operett pedig Ábrahám Pál nélkül megy tovább az örök színpadon...

Elhangzott az Életjel Irodalmi Élőújság 1960. december 12-én, a Szabadkai Nép-színház nagytermében megtartott Ábrahám Pál-emlékestjén. Nyomatásban most jelenik meg először. A szerző születésének hetvenedik és a neves zeneszerző halálának tizenötödik évfordulója alkalmából közöljük.

RÓZSAMÉZ

(Regényrészlet)

Tavasszal megjelentek a földmérők és felparcellázták a réteket a folyó bal partján a Kálvária utcától a devecesteri szőlőskertig, és a nagy, sima legelőt a szegedi úti szélmalom körül. Utána megkezdődött a házhelyek kiosztása. A telekigénylők a Községházára járultak, sorban álltak a hűvös folyosón, egyenként és levett kalappal beléptek egy irodába, bementék a nevüket, listára vették őket, két papírríven aláírtak, aztán mindenki megkapta a telekszámát egy kis fémlapon és mindenki kapott egy lepecsételt bizonylatot. A szegedi úti legelőn jobbra szerbeknek, a Koplalón pedig magyaroknak osztottak ki házhelyeket. A magyarokat egy nyájas, ősz hajú öregember jegyezte be a telekkönyvbe, mindenkinek megmutatta három aranyfogát, és majdnem mindenkinek elmondta, hogy hálásak lehetnek dr. Janko Sijačić radikális országgyűlési képviselőnek, mert elsősorban neki köszönhetik az ingyen házhelyeket, főképpen ő verte az asztalt, hogy a Koplalót osszák fel a hajléktalan szegényeknek. És a hajléktalan telekigénylők már akkor elhatározták, hogy a felépülő új falurészt Jankófalvának fogják elnevezni.

A földmérők a Koplalón, a kis folyóval párhuzamosan, három, egyenes utcát karóztak ki. Gallai István az elsők között állt sorba a Községházán, az első utcában, a napos oldalon, a saroktól a második házhelyet kapta.

A földmérők elvonultak, a Koplalón hagyták a földbe vert, szálkás jelzőkarókat, és a nyomukban csakhamar megjelentek a házépítők. Gallai Istvánék az elsők között kezdték építeni a házukat. Ifjabb Johann Schanktól selejtes téglát és frissen égetett cserepet vásároltak hitelben, másfél éves törlesztésre, Johann még két targoncát is kölcsönadott nekik, és Gallai István és Rézi a targoncákon a szálkás karók közé hordták a téglákat és cserepeket, azután hozzáfogtak az alapásához.

Az alapok ásásánál segített nekik Péter, a kisebbik Krebbs fiú és Gallai István két bátyja, Pál és Antal. Mélyre le kellett ásniuk, mert valamikor nagyon régen a Koplalónak még ezen a részén is téglaegető kemencék álltak, a helyüket később szivós, zöld fű nőtte be, de a második ásónyom helyenként már feketére égett földet és kormot talált, és csak lent mélyen, egy méteren túl kezdődött az egészséges föld. A régi téglaegető kemencék véletlenül felbukkanó nyomaihoz igazodva lépcsőzetes alapot ástak és megtöltötték a hitelben vásárolt selejtes téglákkal.

Ezután két napig földet hordtak a falveréshez. Gallai Antal, aki cseléd volt a Váry-birtokon, két napra szerzett ingyen szekeret, lovakat, és megállás nélkül hordták a földet a devecseri dombok oldalából. Következett a falverés. Ebben a két halász, Bata János és Barzam Gábor is segített nekik, akik nem igényeltek ingyenes telket, valahonnan összekapartak annyi pénzt, hogy jobb házhelyet vásárolhattak maguknak a szőlőskertek mellett. A falveréshez falmestert is kellett fogadniuk. Az öreg Gellért András jött el deszkáival, tömőivel és bunkóival, élükre helyezte a deszkákat, beállt közéjük a tömővel, ketten lapáttal szórták a lába elé a földet, a többiek pedig bunkóztak Gellért András mögött. Gellért András a Klapka-indulót fűtyülte, és megkövetelte, hogy az induló ütemére döngöljék a földet. Nőttek a falak, Gellért András rendületlenül fűtyülte a Klapka-indulót, már megfájdult a fejük az indulótól, a tenyerük kisebesedett, különösen Péter szenvedett sokat, ő már akkor nyomdászsegéd volt, elszokott az efféle munkától, de gürcölt a többiekkel, serényen lapátolta és bunkózta a földet. Az öreg Gellért András rövid pihenőket engedélyezett csupán, azután fújta tovább a Klapka-indulót, sürgette őket, egy hét alatt végezni akart Gallai István házával, de bármennyire igyekeztek is, a falak csak kilenc nap múlva készültek el. A falmester akkor dohogva továbbment deszkáival, tömőivel és bunkóival, a két halász, Bata János és Barzam Gábor kiment a devecseri dombokhoz, vályogot gyúrtak és kupacokban téglát égettek házuk alapjaihoz, mert ők még selejtes téglát sem akartak vásárolni a Schankoktól, Gallai Antal visszament a Váry-birtokra, Gallai Pál elment trágyát hordani a tuki földekre, Péter pedig megkapta katonai behívóját. Gallai István és Rézi egyedül maradtak a csupaszfalaknál, egyengették a földet a falak között, ásóval háromszögletű réseket vágtak az ajtók és ablakok helyén, és ifjabb Johann Schanktól vásároltak hitelre két targonca másodosztályú téglát a gang kirakásához.

Egy szép tavaszi estén verklizenére táncoltak a vízimalomban: Pétert búcsúztatták, aki másnap reggel bevonult katonának.

Aztán Rézi visszült varrógépe mellé a Hetes Laktanyában, Gallai István meg elment falat verni Bata Jánoshoz és Barzam Gáborhoz. Itt is Gellért András volt a falmester, itt is dühösen fűtyülte a Klapka-indulót.

Május végén felkerült a tető Gallai István házára. A tetőszerkezetet: a gerendákat, a horogfákat, a léceket, a deszkákat Stefi szerezte be egy lebontott tanyáról. Stefinek kiskocsmája volt a Tukban, mindenféle napszámos és cselédember megfordult benne, Stefi tőlük halott a lebontott tanyáról, ahonnan aztán olcsón elhozatta a faanyagot; nemcsak a tetőszerkezetet, hanem az ajtókat, az ablakszárnyakat és feldarabolva egy kátrányos léckerítést is. Gallai Istvánék mindent kifizettek Stefinek, és nem maradt egy vasuk sem. Rézi rövid időre ismét a varrógépéhez ült és ingeket, alsóneműket varrt a tuki parasztnak.

Júniusban a gyerekeket Batáékra bízták és ők aratni mentek a Járásra, Đorđe Belić birtokára. Aratás után egy hétre hazajöttek, Rézi kimosta ruháikat, megfürdette a gyerekeket és megint csak ingeket, alsóneműket varrt. Gallai István addig az épülő ház falaiban a háromszögletű réseket ablak — és ajtónyílásokká tágitotta és Rézi varró-

pénzből kifizette a kőművest, aki beállította az ajtó- és ablakramákat. Egy hét múlva visszamentek a Járásra csépelni. A Beliő-tanyán pöfögő gőzgép hajtotta a cséplőgépet, Gallai István a búzakévéket szurkálta a villára, Rézi pedig a polyvát hordta a cséplőgép alól. Egy szekér búzát, egy vendégoldalás szekér szalmát és egy szekér pelyvát hoztak haza. A búzát mindjárt a Szív melletti vízimalomba vitték, a szalmát kazalba rakták az épülő ház még bekerítetlen udvarában, a pelyvát a kazal tövébe öntötték.

Folytatták a házépítést. Széles gödröt ástak, sarat kevertek benne, szalmát nyomkodtak a sárban, a sáros szalmát rövid, egy méter tíz centi hosszú lécekre csavarták, a bebugyolált léceket sorjában a gerendákra hordták: megcsinálták a padlásfödémét, és pelyvás sárral letapasztották a padlást. Aztán a sáros szalmából hosszú, vastag hurkákat fontak és a szobában csúcsos banyakemencét csináltak. Az egymásra rakott szalmahurkákat kívül-belül vastagon betapasztották pelyvás sárral.

Nyár közepén jártak, ismét pénzre lett volna szükségük, Gallai István jelentkezett a Váry-birtokon napszámba. Rézi egyedül maradt a sár- és porszagú házzal, melynek falai már megszáradtak, leülepedtek, néhol megrepedeztek. Rézi egyedül keverte a pelyvás sarat, egy rozsdás, rossz vödörben hordta be a házba és vakolta a mennyezetet, a szoba és a konyha falait, türelmesen simítgatta a pelyvás sarat egy vakolókanállal, simítófája azonban nem volt, talán nem is tudta volna használni, úgyhogy a falakat, de főleg a mennyezetet nem sikerült mindenütt egyenletesre simítania. Rézi a kissé dudoros falakkal is elégedett volt, a külső tapasztáshoz azonban nyár végén már kőművest hívtak és a kéményt is felrakatták vele.

Szép, őszi napok jöttek, megszáritották a friss vakolást, Rézi szeptemberben bemeszelte a falakat, Gallai István napszámjából pedig kispórolták az ablaküvegeket. A földeken közben beérett a kukorica, akkor elmentek kukoricát törni. Három hétig törték a kukoricát, és három szekér csöves kukoricát és egy vendégoldalás szekér kukoricaszárat hoztak haza. A kukoricaszárat kúpba rakták az udvaron, a csöves kukoricát pedig eladták és kifizették tartozásuk egy részét ifjabb Johann Schanknak.

Októberben Rézi még kétszer bemeszelte kívül is, belül is a falakat. Novemberben szalmával befűtötték a kemencébe. Pelyvás sár szagával telt meg a ház, de Rézi befűtött másnap is, és még hat nap egymás után, a fojtó sárköz lassanként elpárolgott, és akkor a Hetes Laktanyából átköltöztek a házukba. Velük jöttek a Hetes Laktanya lakói, segítettek hurcolkodni, és estére is ottmaradtak. Rézi két kéve kukoricaszárat tömött a kemencébe, Gallai István fonott korsóban pálinkát hozott Mindzsa mama boltjából, és egy köteg színes papírszalagot. A mennyezetre szögeket vertek, felaggatták a papírszalagokat, és Gallai István akkor maga elé tette a citeráját.

A ház nem volt nagy, de a szoba mégis tágasabb volt, mint a Hetes Laktanya lakásaiban, valamennyien kényelmesen elfértek és reggelizni együtt maradtak.

Azon a télen ők voltak az egyetlen lakók az új utcában. Körülötük tető alatt állt már a többi vert falú ház is, gazdáik azonban még nem merték a hideg telet az új házakban tölteni. Gallaiék szomszédjai csak tavasszal költöztek be új házaikba, egyik oldalról Majoros Vincéék a Hetes Laktanyából, másik oldalról a sarokházba egy fiatal házaspár, Faragó Károlyék, a Faragóékkal szemközti sarokházba Szenci kocsmárosék, Gallaiékkal szemben a túloldalon pedig Katona Andrásék.

Gallai Istvánék akkor már kátrányos léckerítést húztak házuk köré, és Rézi rózsafákat ültetett a kertbe.

*

Szenci Bálinton, a kocsmároson kívül, aki házépítéskor nemcsak az alapokba rakott téglát, hanem a homlokfalat is téglából emelte fel, Jankófalva lakói nagyon szegény emberek voltak: bocskorokban vagy gumicsizmákban dagasztották a sarat az új utcákban, félig kész, kívülről sokszor még vakolatlan házakban éltek, kopottak és soványak voltak, minden pénzüket ráköltötték a vert falú házakra, adósságaik voltak a Schank-téglagyárnál, és csak kevésnek közöttük volt állandó munkája. A férfiak, ha alkalmuk adódott, napszámba jártak a birtokokra, trágyát hordtak, herét kaszáltak, vagy kukoricát morzsoltak, piaci napokon a vásárokon segítettek az árurakodásban, ha pedig sehol sem kaptak munkát, rosszkedvűen lementek a folyóhoz, belábtak a nádasba és szalmatépő horoggal halakat szigonyoztak. Az asszonyok felásták a még bekerítetlen kerteket, hagymát és krumplit ültettek, az udvarban tyúkokat neveltek, a tojásokat piacra hordták és eladták a kofáknak.

A jankófalviak mindenféle munkát elvállaltak, mindennel megpróbálkoztak, amivel pénzt lehetett keresni. Faragó Károlyék selyemhernyót tenyésztettek.

Faragóék fiatal házaspár voltak, a legfiatalabb házaspár Jankófalván, ahol majdnem mindenkit magáztak. Az ingyenes telekosztáskor keltek egybe, elsőnek igényeltek házhelyet, és egy év alatt felépítették házukat a folyó melletti utca sarkán. Ők is eladósodtak, ők is pénzt akartak keresni, selyemhernyó-tenyésztésre vállalkoztak Kudlik Rezsőnek, a Nagy utcai boltosnak a megbízásából. Szobájukba hosszú faládákat raktak, a ládákból zöld eperfaleveleken kis, csúnya kukacok mászkáltak, melyek majd hosszú, puha testű hernyókká növekednek, aztán selyemszálakból szőtt gubókba húzódnak. A gubókért sok pénzt ígért Kudlik Rezső. Faragóéknak azonban addig is pénzre volt szükségük, Faragó Károly eljárt napszámba dolgozni, a piacon segített ki- és berakodni, ott megismerkedett Martinec Gergellyel, a kanccsal disznókupeccel, aki maga mellé vette hajcsárnak.

Faragó Károly huszonkét éves szorgalmas fiú volt, nagyon örült, hogy állandó munkához jutott, utazgatott Martinec Gergellyel, terelte a disznókat, malacokat a környező piacokra, a selyemhernyókat a feleségére bízta.

Faragó Anna, akit mindenki Anicának becézett, sok beszédű, könnyen nevető fiatalasszony volt, rövid szárú gumicsizmában járt a sáros utcán, egy zsákkal a hóna alatt naponta kiment a becsei útra,

az utat szegélyező öreg eperfákhoz, ott lerúgta lábáról a gumicsizmákat, felkapaszkodott valamelyik eperfára, teleszedte a zsákot levéllel és vitte haza a faládákban percegő apró kukacoknak. Kezdetben elég volt naponta egyszer kijárni az eperfákhoz, de a kukacok egyre növekedtek, egyre falánkabb hernyókká váltak, egyre több zsák eperfalevelet fogyasztottak. Anica már nehezen győzte egyedül teleetetni őket, Faragó Károly viszont nem akarta otthagyni állandó munkáját, akkor kezdődtek a válságos idők, a parasztok érezték meg először a változásokat, riadtan meghúzódtak tanyáikon, alkalmi napszámosokat ritkábban fogadtak fel, mint azelőtt, és Faragó Károly boldog volt, hogy ilyen körülmények között rendszeresen kapja a fizetését, szükségük volt a pénzre, a selyemhernyók pedig csak később fizettek volna. Megbeszélték Anicával, hogy bevonnak valakit a szomszédok közül a selyemhernyó-tenyésztésbe.

Anica átment Gallai Istvánékhöz, elmondta nekik, hogy nem bírja már egyedül ellátni eperfalevéllel a selyemhernyókat, napról napra többet esznek, segítségre van szüksége, és ha Gallai István, vagy Rézi hajlandó lenne vele együtt hordani az eperfaleveleket, megosztoznának a selyemgubókért járó pénzen. Bizonygatta, hogy nagyon kifizetődő a selyemhernyó-tenyésztés, sok pénzt fognak kapni a selyemgubókért.

Rézi kételkedve ráncolta a homlokát, nem bízott túlságosan a selyemhernyó-tenyésztésben.

— Én nem hagyom itt a varrógépemet a világ összes hernyójáért sem — mondta. — Menj át inkább Majorosékhoz. Ők biztosan betársulnának, az asszony és a legidősebb fiú segíthetnek eperfalevelet szedni.

Gallai Istvánnak azonban tetszett az ötlet, tetszett neki Anica lelkesedése.

— Megpróbálhatnánk — mondta. — Még sohasem tenyésztettünk selyemhernyókat. Biztosan érdekesebb, mint az aratás és a kukoricatörés. Vagy mint az ingvarrás.

— Nem hagyom itt a varrógépemet a selyemhernyók miatt — mondta Rézi.

— Majd én segítek Anicának — mondta Gallai István. — Megszórjuk a selyemhernyókat eperfalevéllel, ez sokkal könnyebb, mint az aratás.

— Te vagy a legjobb kaszás — mondta Rézi.

— Én vagyok a legjobb kaszás. De az eperfákra is én mászom leggyorsabban. Úgy mászom, mint a macska.

Anica közéjük nevetett és lelkesen azt mondta:

— Sok pénzt kapunk a selyemgubókért. Megszórjuk eperfalevéllel azokat a dögöket, aztán megkapjuk a pénzt a selyemgubókért. Őszre földig érő selyemruhát veszek magamnak.

— Őszre megyünk kukoricát törni — mondta Rézi.

— Az idén még elmegyünk aratni és törni — nyugtatta meg Gallai István. — De lehet, hogy jövőre már csak az eperfákra kell másznom.

— Tényleg selyemhernyót akarsz tenyészteni? — kérdezte Rézi.

— Földig érő selyemruhát veszek neked. Olyan hosszú selyemruhát, hogy csak a cipőd sarka látszik ki belőle.

— Nagyszerű — helyeselt lelkesen Anica. — Vegyen Rézinek egy hosszú, világoskék selyemruhát.

— Világoszöldet veszek — mondta Gallai István. — Földig érő, világoszöld selyemruhát veszek a feleségemnek. Mindenki őt fogja nézni, ha végigmegy ezen a mi csupasz utcánkon.

— Megvagyok selyemruha nélkül is.

— Azt akarom, hogy selyemruhád legyen — mondta Gallai István. — Földig érő, világoszöld selyemruhád.

— Hát jó — mondta kelletlenül Rézi. — Menj el apámhoz a malomba és kérj tőle néhány csalánzsákot. Azok sokkal nagyobbak, mint a közönséges zsákok, több levelet rakhattok bele, nem kell annyit gyalogolnotok.

Gallai István elment a vízimalomba, hozott csalánzsákokat, és másnap kimentek Anicával a becsei útra eperfalevelet szedni. Ekkor már meleg napok jártak, Jankófalva utcáin keményre száradt a sár, Anica fatalpú papucsban kopogott végig az utcákon, az eperfák alatt lerúgta a papucsait, és ügyesen felkapaszkodott a fa lombjai közé. Gallai István is felmászott utána, tépték az ágakról a szív alakú, fényes leveleket és gyömszölték a hatalmas csalánzsákokba. Anica jókedvű volt, mint mindig, levélszedés közben is állandóan beszélt.

— Magáról furcsa dolgokat mesélnek az emberek — mondta Gallai Istvánnak. — Azt mesélik, hogy fiatalkorában folyton a Kálvárián ült és a megfeszített Krisztusnak citerázott. A tuki dombon éjszaka is hallani lehetett, ahogyan a megfeszített Krisztusnak citerázott. Az emberek félték magától és keresztet vetettek, ha éjjelenként citeraszót hallottak a Kálváriáról. Igaz, hogy a Krisztusnak citerázott?

— Igaz — hagyta rá Gallai István.

— Miért citerázott a Krisztusnak?

— Nem csak a Krisztusnak citeráztam — mondta Gallai István.

— A két latornak is citeráztam. Az emberek magukra hagyták a Krisztust meg a latrokat ott a keresztre feszítve. Felmentem hát hozzájuk én, és citeráztam nekik. Biztosan hálásak voltak nekem, hogy éjjel-nappal ott ülök a lábaiknál és citerázok. Azt hitték, hogy rengeteg ember van körülöttük, mint húsvétkor, amikor ellepték a hívek a Kálváriát. De a hívek húsvét után egész évre eltűntek, csak én maradtam a Kálvárián, és citeráztam a keresztre feszített Krisztusnak és a latroknak, ők meg azt hitték, hogy mindig húsvét van és feltámadás.

— Most is folyton citeráznak — mondta Anica. — Hallom esténként, amikor citeráznak és énekelnek Rézivel.

— Vendégeink is szoktak lenni.

— Tudom. Hallom azt is, amikor sokan énekelnek. Katona András is kiáll néha esténként az utca túloldalán a házuk elé, és hallom, amikor bekiabál a feleségének a házba, hogy: „Most még halkán szól.”

Később meg bekiabálja, hogy: „Most már hangosan szól.” Mert ahogy telik az idő, maga egyre hangosabban veri a citerát és egyre hangosabban énekelnek. Katona András néha órákig ácsorog az utcán, szereti hallgatni magukat.

— Be is jöhetne hozzánk.

— Vannak, akik még mindig félnek magától — nevetett Anica. Elveszett a terebélyes eperfa lombjában, Gallai István nem látta, csak a hangját hallotta.

— Félnék tőlem?

— Vannak, akik még félnek, mert maga nem olyan, mint ők. Folyton citerázik és énekel és rózsamézet ígér a gyerekeknek. Egyszer valaki azt mondta, hogy maga éhen halna, ha Rézi nem dolgozna folyton a varrógépével. Mikor tanult meg Rézi varrni?

— A háború alatt. Abrakos tarisznyákat varrt a lovasságnak. Abban az időben rengeteg abrakos tirisznyára volt szükség. Ez az én szerencsém, mert lehet, hogy tényleg éhen halnék, ha a feleségem nem keresne pénzt a varrógépével.

— Nem halna éhen, legfeljebb éhezne — nevetett Anica. — Azért beszélnek így az emberek, mert félnek magától. Nem olyan, mint ők, és félnek, hogy maga majd elszereti a feleségüket és megrontja a gyerekeiket.

— Nem hiszem, hogy félnek tőlem — mondta Gallai István.

— Vannak, akik félnek — mondta Anica. — Maga rózsamézet ígér a gyerekeknek, azt meséli nekik, hogyha rózsamézet esznek, meg erősödnek, sohasem fognak elfáradni, télen nem fognak fájni...

— És mindig fiatalok maradnak — mondta Gallai István.

— A gyerekek elhiszik, amit maga mesél nekik, várják, várják a rózsamézet, holott nincs is rózsaméz.

— Van — mondta Gallai István. — Egyszer majd hozok rózsamézet a gyerekeknek.

— Amitől mindig fiatalok maradnak — évődött Anica a lombokba rejtőzve.

— Amitől mindig fiatalok maradnak — mondta komolyan Gallai István.

— Én is szeretnék sokáig fiatal maradni — mondta Anica. — Sokáig szeretnék élni. De én tudom, hogy nincs rózsaméz.

— Van — mondta Gallai István.

— Nekem is ad majd belőle?

— Adok — mondta Gallai István. — De előbb a gyerekeknek kell adnom, ők már régóta várják.

A megtömött csalánzsákokat a földre dobták, utána ők is leereszkedtek a fáról. Anica akkor megkérdezte:

— Miért hívják magát Rojtos Gallainak?

— Valamikor aranyrojtok díszítették a ruháimat — mondta Gallai István, — Rengeteg aranyrojt.

— Most hol vannak?

— Elrejtettem őket. Egyszer majd ismét előveszem és felveszem őket.

Anica lehajtotta a fejét, fatalpú papucsát nézte és nevetett.

— Majd ha rózsamézet hoz.

— Emeld magasra a fejed, hogyha nevensz — mondta Gallai István.

— Miért?

— Akkor szebb vagy — mondta Gallai István. Megfogta Anica állát és felemelte. — Mindig emeld magasra a fejed, hogyha nevensz. Mindig így tartsd a fejed, hadd lássák az emberek, hogy tudod, hogy szép vagy.

— Szép vagyok? — nevetett zavartan Anica.

— Szép vagy.

Anica nem fedkezett meg a figyelmeztetésről. Előre szegezte az állát, felemelte a fejét, ha nevetett. Vidám teremtés volt, könnyen és sokat nevetett. És ezentúl az utcán is igyekezett mindig magasra emelt fejjel járni, mintha mindig nevetni készülne...

Az aratás szerencsésen egybeesett a selyemhernyók alvási idejével. Anica telehordta eperfalevéllel a szobát, és mire az éhesen ébredt selyemhernyók felfalták a nagy halom bekészített eperfalevelet, Gallai Istvánék hazatértek az aratásról, Gallai István és Anica újra együtt jártak a becsei országotat szegélyező eperfákhoz, Rézi pedig visszaült a varrógépéhez.

Egy napon Faragó Károly jött át Rézihez. Siralmas ábrázattal megállt a varrógép mellett és azt kérdezte:

— Mi most mit csináljunk?

Rézi semmit sem értett, csodálkozva nézte a szerencsétlen Faragó Károlyt és megkérdezte tőle:

— Részeg vagy?

— Anica meg István... — nyögte keservesen Faragó Károly.

— Úgy látszik, hogy jóban vannak...

— Mi az, hogy jóban vannak? — kérdezte Rézi falfehéren.

— Látták őket a hereföldön hemperegni — mondta Faragó Károly és majdnem elsírta magát. — Az egész utca tudja már.

Rézi a varrógépbe kapaszkodott, lábával ernyedten nyomkodta a gép pedálját, a tú belefúródott néhányszor a félig kész vászoningbe.

— Mit csináljunk? — kérdezte Faragó Károly.

— Nem tudom — mondta Rézi. — A te feleségedről van szó. Csinálj vele, amit akarsz.

— Mit csináljak vele? — kérdezte Faragó Károly.

— Csinálj vele, amit akarsz — mondta Rézi a varrógép támláját szorongatva. — Menj haza és csinálj, amit akarsz. Menj innen a fenébe.

Faragó Károly meggörnyedve kiment az utcára. Álldogált egy ideig a poros járdán, aztán átvágott az utca másik oldalára, és bement Szenici Bálint kocsmájába. Nyáron napközben a kocsmá üres volt, a Jan-

kófalviak munka után szaladgáltak, vagy a földeken dolgoztak nap-számban és csak este töltötték meg a Szenci kocsmát. Most is csak Szenci és felesége voltak bent. Szenci unalmában biliárdozott a kocsmavégében, az asszony a pultra könyökölve várta a vendégeket.

Faragó Károly a pulthoz ment és siralmas arccal azt mondta Szencinének:

— Anica jóban van Rojtos Gallaival.

— Hallottam már — mondta együttérzően Szenciné és a fejét csóválta. — Éppen a Rojtos Gallaival...

— Mit csináljak? — Kérdezte Faragó Károly.

— Nem tudom — mondta tanácstalanul Szenciné. — Én sohasem mertem megcsalni a férjemet, pedig régóta kocsmárosok vagyunk, és mindenféle ember megfordult már a kocsmában. — Tanácstalanul, sajnálkozva nézett Faragó Károlyra, aztán odakiáltott a férjének: — Bálint, te mit tennél velem, ha megcsalnálak?

Szenci Bálint lustán feléjük fordult, testes, nagybajuszú, fekete ember volt, elgondolkozva megsimogatta a bajuszát.

— A dugóhúzó hegyével megpiszkálnám néhányszor az arcodat — mondta.

— Képes volnál elcsúfítani? — kérdezte felháborodva Szenciné.

— Csak egy kicsit — mondta álmos hangon Szenci Bálint. — De előbb megvernélek vizes kötéllel.

— Megtenné — mondta Szenciné Faragó Károlynak. — Megtenné ez a disznó. Hol van most Anica?

— Az eperfalevelet szedi Rojtos Gallaival. Vagy megint a herében henteregnék.

— Menj haza és áztass be kötelet — javasolta Szenciné.

De Faragó Károly nem volt verekedős természetű ember. Csendesen visszament a kancsal Martinec Gergelyhez, hajtotta neki a disznókat a piacokra, és ha hazajött is, nem szólt semmit a feleségének. Rézi sem szólt Gallai Istvánnak, összeszorított fogakkal taposta a varrógép pedálját, és esténként ritkábban énekelt. Anica és Gallai István hordták az eperfalevelet, amíg a selyemhernyók ismét elaludtak, hogy még falánkabban ébredjenek majd és elkezdjék szőni a selyemszálakat.

Meleg, poros nyári napok voltak, a földeken megérett a görög-dinnye, a parasztok hatalmas görögdinnyéket hoztak be a faluba, a piactéren zöldelltek a dinnyerakások, és az élelmesebb kereskedők is dinnyét árultak boltjaikban.

Rézi egy reggel elment a tuki dombra Mindzsa mama boltjába görögdinnyét vásárolni. Mindzsa mama rengeteg dinnyét felhalmozott a boltjában, olcsón árulta, az asszonyok Jankófalváról is hozzá jártak vásárolni. Rézi vagy tíz asszonyt talált a boltban, Anica is köztük volt. Az asszonyok a görögdinnyéket kopogtatták, jókedvűen fecsegték, Anica minduntalan felnevetett és ilyenkor magasra kapta a fejét. Rézi a háta mögött állt meg, Anica nem vette észre, előreszegezett állal nevetett és fatalpú papucsával vidáman kopogtatta a bolt padlóját.

Rézi hirtelen megragadta Anica haját, hátrarántotta, megperdítette Anicát és ököllel az arcába vágott. Rézi gyerekkorában sokat verekedett, a kopaszra nyírt Zöld utcai fiúktól tanult verekedni, azok tanították arra, hogy mindjárt ököllel üssön orra, mert az a legfájdalmasabb. Rézi még kétszer Anica arcába vágott, Anica orrából vér bugygyant, valaki az asszonyok közül idegesen elnevette magát. Rézi akkor felkapta a dinnyelékeltő kést. Az asszonyok sikoltozva rohantak ki a boltból, Anica tágranyílt szemekkel hátrált, ráesett a dinnyerakásra, a hatalmas görögdinnyék szétgurultak és kifordították piros belüket.

— Nem, nem, nem — suttogta Anica halálra rémülten. Rézi föléje hajolt a késsel.

Mindzsa mama hátulról átölelte Rézit, leszorította a kezét és rákiáltott Anicára:

— Kifelé!

Anica bukdácsolva rohant ki a boltból, Rézi próbált kiszabadulni Mindzsa mama vastag karjaiból, de a kövér zsidóasszony erősen tartotta.

— Megölöm — mondta Rézi. — Megölöm azt a cafkát.

— Nyughass — lihegte Mindzsa a fülébe. — Megörültél?

— Engedjen el — mondta Rézi. — Úgyis megölöm azt a kis cafkát.

— Hagyd békében — csillapította Mindzsa mama. — Legalább a gyerek miatt.

— Milyen gyerek miatt?

— Másállapotos — mondta Mindzsa mama. — Láttam a szeméről.

Rézi egész testében remegni kezdett, egyszerre nagyon gyönge lett.

— Szentséges isten — mondta. — A torkát fogom elvágni.

— Nem biztos, hogy Istvántól — mondta Mindzsa mama. — Fialtal férje van.

— Meg kell ölnöm — mondta Rézi rekedt hangon. — A torkát fogom elvágni.

— Ne csinálj bajt magadnak — duruzsolt a fülébe Mindzsa mama. — Férjed van, két gyereked, gondold rájuk.

— Elveszi az uramat az a cafka.

— Nem veszi el. Éppen eléggé ráijesztettél — mondta Mindzsa mama. Erősen szorította Rézit, átölelve tartotta, amíg az valamennyire megnyugodott.

— Most már elengedhet — mondta később Rézi. — Visszaadom a kést. És kifizetem a széthasadt görögdinnyéket.

— Nem fizetsz semmit — mondta Mindzsa mama. — Válassz ki egy szép dinnyét és vidd haza a gyerekeknek. Azt a kis cafkát meg hagyd a fenébe.

Rézi egy szép, nagy görögdinnyével tért haza, Gallai Istvánt otthon találta, a gangon ült és egy deszkadarabon dohányt vágott. Rézi vízbe tette a görögdinnyét, aztán ő is leült a férje mellé.

— Megvertem azt a kis cakát — mondta.

Gallai István felkapta a fejét és rámeredt Rézire.

— Miféle kis cakát?

— Anicát.

Gallai István nem szólt semmit, lehorgasztotta a fejét és folytatta a dohányvágást.

— Le akartam szűrni — mondta Rézi.

Gallai István lassan, vigyázva, nagyon vékony szálakat vágott a dohánylevelekből, fél szemét lehunyta, mintha puskával célozna.

— Agyonszúrtam volna, ha Mindzsa mama nem fogja le a kezem.

— Te megőrültél.

— Lehet — mondta Rézi halkán. Aztán megkérdezte férjétől: — Rózsamézét ígértél neki is?

— Csak neked ígértem — mondta Gallai István. — Neked és a gyerekeknek.

— Szép fiatalasszony az a kis caka. És én majdnem megöltem.

— Te fiatalabb vagy — mondta Gallai István. — Egyszer majd hozok neked rózsamézét, és ha eszel a rózsamézből, mindig fiatal maradsz.

— Hozzál rózsamézét — mondta Rézi. — A gyerekek nagyon várják.

— Hozok rózsamézét neked és a gyerekeknek. Hogy mindig fiatalok maradjatok.

— Szemüveget kellene vennem — mondta Rézi fáradtan. — Meggyöngültek a szemeim, nem látom már rendesen az öltéseket.

— Veszünk szemüveget — mondta Gallai István. — Szemüveggel is szép leszel és fiatal.

— Földig érő selyemruha nem kell.

— Nem kell földig érő selyemruha — mondta Gallai István. — Kell a halálnak földig érő selyemruha. Elegendem van a ronda selyemhernyókból.

— Rondák?

— Ahogy növekednek, egyre rondábbakká válnak. És csak zabálnak, zabálnak. Nagyon elegendem van a selyemhernyókból.

FÜST MILÁN

α

Szürke távolbavesző szikla a tenger,
csapágyakon robajló tengely a semmibe döfve.
Rajta fordul a föld húsa meszes csigaházába.
A fák derékig vízben harangozzák magukból a végtelent.

Útvesztő csend.

Kötöböz szeldelt pikkelye alá húzódott a keselyűfejű,
szikár állán babrál, szája szélén kifordul a moha, békanyál, iszalag,
köpköd s dalol kozmogóniai éneket,
ölelget márványtorzót, lehel-rá nyirkot.

Szürkébe veszik a zene, a tekintet, a lökés.

Kitartott, hatalmas akkord az őszi nyersszürke
színek, formák összerabolt kincse, semmibe oldva.

Vadlibák kiáltása csipkéz, ősszürke, fanyar idő.

Víz, fa, kő párát izzad busa szemöldöködre,

s ködök isznak szemedből,

a mennyboltról felhőtemplomok tódulnak a földre,

homlokod ráncaiban, mint vadcsapásokon, összegyűlt a víz.

„A domb taraján ketten bukdácsolnak”, mondod és odahagyod a

[márványszobrot,

„a domb taraján, nekifeszülve a sápadt fénynek,

az árnyékukat is rég elvesztették”.

A látóhatár visszaperdül.

Az éles körvonalak elgömbölyödnek.

Tudod, kiáltás nincs,

csak bugyborékoló torokhang.

Tudod, ütés nincs,

csak hosszú, keserves fojtás.

β

Bög a szent Minotaurus, égnek heréi.

Nyála az egyetlen fénycikázás, a dolgok szimmetriatengelye.

Bronzban dőndül a hegy, s megdicsőül a nemzés,

az erőszakos halál.

Kikúszik a táj magából, csak az erdő rejti tengerzöld homályait

[riadtan.

Sztoikus maszkjában lép elő a fák mögül az aggastyán,

körül szőlő helyett avart szór,

mosolyogna bár a maszk,

de alatta a pendülésig merevek a vonások.

Dobbant a bika-istenség, nyakára emeli az ólom-tájat,

kondul a föld,

az öreg lépdél felé, belőlről odvas, áttetszik,
szárnysegetten zuhan, tömörül körötte a levegő,
fonnyadt kézfeje érintésétől megvonaglik a márvány,
hullámok lökik pofacsontjához öklüket,
szerteomlott a fénytorony, s az állat türelmetlenül tajtékzik.
Szóra nyitja szent száját az agg,
a horpadásokat megtölti a rothadó toll,
matt kristállyá merevül a sós szél,
s ring a gályák árboacán.

Hódprém a szorongás, kitapintható.

A Minotaurus nem szárnyasodik angyallá, hiába dalol és sír az
[aggastyán,

inkább visszahőköl s újra öklelne,
de már rogygan s hörög, haldoklik az istenség,
szája szélét véresre harapná az agg,
kihegyezett cettcsontot köpülőként forgatná szemében,
mert elég ok, hogy zengje zokongva:

„Az archimedesi pont én vagyok!”

Csak megsimogatja a tetemet, kinek dalait írta,
és koponyájából kiszállnak magányos madarai.

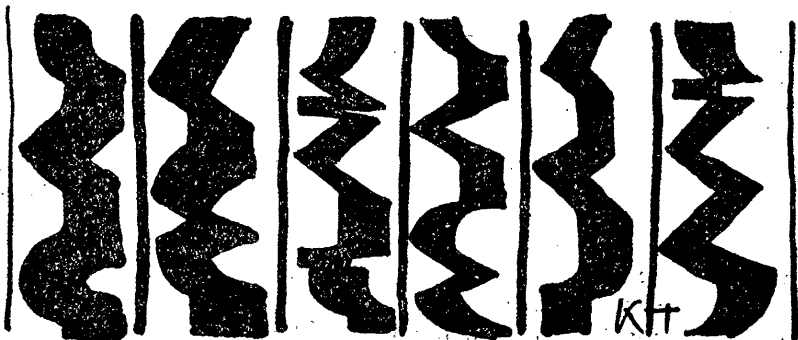
Kürtjeit a mocsárba hajítja,
s a szarvak gyertyatartói fölé hajolva,
gémberegett ujjait melengeti
és virraszt.

γ

Az úton lelt sarkantyúkat gondosan elrejtí,
álmában simogatja őket.

Δ

Tengeri teknős páncélpajzsát
fentről lesik a csacska sirályok,
fel lehet-e törni úgy,
mint az osztrigák héját.



FÉLELEM

Sajnos, a kocsi bedöglött.

Közel egy hangulatos motelhoz. Én hajsoltam a szegény motort: nem kellett volna. Ne beszéljünk róla. Ez a helyzet.

Így hát letelepedtem az egyik asztalhoz és sört rendeltem. Nevetve megy tönkre a világ, mondtam magamban, és az éjszaka várható eseményeire gondoltam.

A kiszolgáló megnyugtató. Van szoba, hogyne.

Második sörömet ittam, amikor velem szembe leült az asztalomhoz Bonzo. Magas termetű férfi, a haja szőke, bőre vöröses. Barátságosan és mégis kissé gúnyosan nézett rám.

— Elnézést — mondtam neki —, de te meghaltál. Az érettségi bankett után hazautaztál a kisvárosba és ott alkoholmérgezésben meghaltál.

Bonzo felnevetett.

— Érdekes. Én erről mitsem tudok.

— Az újságban olvastam. Szép temetésed volt. Az osztályfőnök látott a ravatalon.

— Nagyon részeg lehetett...

Így alakult tehát. Bonzo élt. Az elmúlt húsz esztendő alatt semmit sem változott. Nyilvánvalóan könnyű élete lehetett, biztos egzisztenciája. Vegyésznek indult, de — úgy tudtuk — meghalt. Él.

Csoda-e hát, ha reszket a hangom?

— Mesélj magadról, Bonzo...

— Fájdalom, nincs sok időm. Holnap utazom Mexicóba.

— Honnan jössz?

— Iránból.

Láttam az arcán, hogy élvezi zavaromat. Hátradőlt és mohón itta a sört.

— Sápadt vagy — mondta. — Mitől?

— Ez a találkozás egy kissé megzavart.

— Én is találkozom emberekkel. Londonban a Trafalgar téren, a Waikiki Beach homokján Honoluluban, Párizsban és a tibeti fennsíkon... Jóllehet nem tudom, hogy mit is keresünk tulajdonképpen a Földön? Ezen a Földön...

Ebben a hangban bizalom volt. Megéreztem, hogy Bonzónak fontos mondanivalója van. Csak ez a sápadtság ne volna az ő arcán is.

— Néha azt mondják nekem az idegenek, hogy az ember egyáltalán nem földi lény. Mit gondolsz?

— Bedöglött a motorom.

— Az én fejemben is megfordult a gondolat. Még akkor az érettségi bankett után. Megkérdeztem tőle, hogy mit keresünk a bolygón.

— Tőle?

— Tőle.

— Kitől?

— Nem ismered.

Rövid szünet után folytatta:

— Nem vitás. Valakik vagy valamik kolóniát létesítettek a Földön. Talán tudományos kísérleteket végeznek velünk. Hogyan viseli el az ember az éghajlati viszontagságokat. Más szóval: nálunk sokkal civilizáltabb élőlények megteremtették számunkra a Földön az élet-körülményeket. Most tehát egy jól megszervezett biológiai élettávot kaptunk. A bolygót — ki tudja, miért! — Földnek keresztelték. Valószínűleg évekig és évekig tanulmányozták a lehetőségeket, s végső eredményként a tudományos laboratóriumban elkészítették, összeállították azt az élőlényt, aki könnyen alkalmazkodik a földi élethez, ahol — ugyan ki meri megcáfolni? — ma sem könnyű megmaradni.

Hallgattam. Egy örült őrjárata az asztalomnál. Csak beszéljen. Elfárad, s akkor majd én kérdezek tőle egyet-mást.

Bonzo pedig tagolva a szavakat tovább beszélt. Leckét mondott fel. Igen jól, dadogás nélkül. Nem először szaval.

— Ez az élőlény több változatban állt talpra. Különböző biológiai tulajdonságokat vett fel. Hát ezért szólhatunk feketéről, sárgákról, rézbőrűekről és természetesen fehér emberről. Előzőleg megmérték a Föld hőmérsékletét, s az élőlényeket ettől függően szórták széjjel a folygó különböző pontjain. Érted?

Mosolyogva közbevettem:

— Valahol mégis tévedhettek a te tudósaid, Bonzo . . .

Tűzbe jött. Felemelte a hangját.

— Valószínűleg. Ez egy elfogadható verzió. Mégis ha valóban tévedtek, akkor következetesen élnünk kell ezzel a lehetőséggel. S itt kezdődik tulajdonképpen a játék. Talán nem szenteltek kellő figyelmet az apróságoknak. Elnagyították a lényeket. Nem számoltak a vulkánkitörésekkel, földrengésekkel, és hát a mikrobiológia is ezer veszőlyvel leste a gyöngye alakú új élőlényt. Hogyan ellenállni? Az ember további léte a Földön kérdésessé vált. Az alkalmazkodási folyamat nem tartott hosszú ideig. Hiszen — ez képezi a játék magvát — most is tart, de feletteseink nem rövid távon dolgoznak. Kutatnak, életet osztanak és halált. Az első fázisban — figyelsz engem? — tehát az ember nehezen illeszkedett bele az életkörülményekbe, s fejlődése nem volt zavartalan. Szellemi képességei elkorcsosodnak, egyre nehezebben tartja fenn magát a fajta. Következik most a visszafejlődési szakasz. Ez a folyamat oda helyezte az embert, ahol ebben a pillanatban van.

— Ezt is tőle tudod?

— Tőle. Tőlük. Mondhatom tovább?

Röviden biccentettem a fejemmel. Folytasd, szegény barátom.

— Tehát visszafejlődünk. Kiegyenlítődtünk az új élet, az új környezet élőlényeivel. Megizmosodtunk, ellenállóbbá lettünk, elfogadtuk a földi élet szabályait, feltételeit, törvényeit, s ezután következett a stabilizáció érája.

— Életünk melyik szakaszánál tartunk? A „játék” ideje?

— Ez lehetett a jégkorszak. Most róla beszélek. A hideg éra megszabadított bennünket a minket minduntalan támadó, halálos kórt hozó baktériumoktól és vírusoktól. Nem mindegyiktől, barátom, nem mindegyiktől!

— Nem?

— Nem. Az ellenség száma azonban lényegesen megfogyatkozott. A kompozícióval nem is volt baj. Tökéletesen megszerkesztettek bennünket. A fejlődés üteme ezután felgyorsult. Az ember önállóan kezdett élni, habár a jégkorszak ugyancsak elhúzódott. Túl kellett élni. Ez lehetett az egyetlen cél. S ennek érdekében — a veszély vezette erre — gondolkodni kezdett. Az ember. A tudomány megállapította, hogy lassan-lassan elszakadtunk a majmoktól. Ez a folyamat teszi emberré az embert.

Érdekelt a történet. Határozottan érdekelt. Bolond mese, de szórakoztat. Tele van ellentmondásokkal, de van benne valami morbid és titokzatos.

— Megkapjuk hamarosan a civilizált embert?

— Lemásztunk a Földre. Megnyertük a csatát. Lemondtunk a feltételezett ősrökről, megtagadtuk őket és alaposan körülnéztünk, hogy mi is terem azon a terepen, amelyen lépkedünk. Tudat alatt azonban sohasem tudtam megszabadulni a gondolattól... Nem! Erről nem beszélek.

— Melyik gondolattól, Bonzo?

Lehalkította a hangját.

— Még nem említettem? Gyarmaton élünk. Ide telepítettek bennünket. Itt húzódik egy határ, amelyen túl kezdődik a bizonytalanság. Néha elvesztem a tért és az időt, mert semmit sem lehet bebizonyítani. A jelen és a múlt egy masszába sűrűsödik, s a feljegyzések vagy emlékezések mindarról, ami valamikor volt, nem nyújtanak biztos támpontokat. Átkozottul megkeverték a kártyákat.

— Voltál orvosnál?

— Voltam.

— És?

— Lekezeltem vele.

— Semmi több?

— Nincs más feladatom.

Csak ketten ültünk a hatalmas tölgy alatt.

— Senki sem szereti, ha a betegségét emlegetik — szoltam hal-
kan —, de... Nincs segítség?

Bonzo elnézett a fejem felett. Folytatta a meséjét.

— Idegenek vagyunk. Valami fonal mégis a gyarmatosítók felé
vonz. Tudat alatt hordozom ezt a... Minek nevezzem? Ez a kontak-
tus évekre eltűnedezik, elfeledem. Visszajön. Metafizika.

— Micsoda?

— A semminek tartalma van. Bizonytalan tudatosságban élek,
de bennem alakul az értelem, amely önállóságomat bizonyítja, segíti.
A mechanizmus — mondtam — tökéletes. Megvan a biológiai egzisz-
tenciánk, barátom, de a múltra emlékezés összemossa a teret és az
időt. Feljegyzések? Minden írás arról, ami volt, nem bizonyít semmit,
hiszen évszázadonként másképpen magyarázzuk a történelmet, az ese-
ményeket. A vallás... Igen. A vallás is alaposan belekontárkodott a
játsmába.

Egy szót sem szoltam. Figyeltem.

— Az ember nagy úr a Földön — mondta komoran. — Új hazá-
jában. Mégis ösztönösen visszavágyik a múltba. Honvágya van, érted?
A metafizika misztérium. Honnan a paradicsom fogalma? Hol van az
a paradicsom? Az égen. És az égen milliárdnyi csillag. Még néhány
Föld. Vagy nevezzük őket más néven. Biztosan létezik egy anyabolygó.

Most már úgy éreztem, hogy Bonzo megaláz a meséjével, de
hallgattam, mert váratlanul félelem vett rajtam erőt. Mitől? Bonzo gör-
csösen fogta a csuklómát és a jelek szerint esze ágában sem volt
abbahagyni ezt a lényegében esztelen mesét.

— Tegyük fel — folytatta rekedten —, hogy a hatalmasok ma-
növereztek velünk. Ez a szervezet azonban régen levette rólunk a
kezét. A kísérletről. Talán rájöttek arra, hogy a Föld kellemetlen boly-
gó, jóllehet külalakra igen dekoratív, de viselkedésében mérgező
hatású.

Elgondolkozott. Talán azt tette, nem tudhatom.

— A civilizációnak ebben a szakaszában — mondta — az em-
ber végre eléri az ötven esztendő's átlagot. Ehhez azonban jól kell élnie.
Tehát a kísérletezéseknek pozitív eredményei is vannak.

Felcsattantam:

— Ezeket a kísérleteket mi végezzük! Földi emberek!

— Ki állt a fülünk mögött? Ki mozgatja az agyunkat? — kér-
dezte Bonzo. — Valakik kiválasztották a kiválasztottakat, nem gon-
dolod?

Szabad kezemmel a korszó után nyúltam. Innom kellett. Hogyan
szabadulok meg ettől a lidértcőtől?

Bonzo a szemembe nézett.

— Egy távoli civilizáció leszármazottjai vagyunk. Jöttek a tudó-
sok és kísérleti laboratóriumokat létesítettek a Földön. Évekig tanul-
mányozták a bázist. Kerestek, kutattak, mert azon a másik bolygón
a levegőnek talán fekete színe lehetett. Ezek a kísérleti laboratóriu-
mokban azonban megszűntek, mert a távoli civilizációt valami nagy ka-

tasztrófa érhetne. Talán néhányan közülük megérezték, tudták, várták azt a katasztrófát és idejében a Földre szöktek. A fanatisták! Mindenre képes ősök! Talán még mindig jönnek...

Idegesen közbeszóltam:

— Vagy mi küldünk oda embereket, nem gondolod?! Ostobaság. Bonzo arca eltorzult.

— Nem. Innen nem küldenek senkit. Hívnak...

— Hová?

— Ahol legyőzhető a halál. Az embert fel kell szabadítani mindentől. Az embernek elsősorban meg kell halnia...

— Mitől?

— A félelemtől. Félsz tőlem?

Ez az ügy kezd komolyra fordulni. Félttem. Az ember leül az asztalhoz és az emlékekről szeretne beszélni egy volt iskolatársával, korsó sör mellett, de most másról van szó.

— Jól van — mondta Bonzo és elengedte a csuklómát. — Megyek.

— Hová?

— Majd megtudom. Talán Japánba...

Eltűnt. Talán itt sem volt? Sok-sok injekciót kell majd belém tömni, hogy elfeledjem ezt a találkozást. Végképp elfeledjem, mert Bonzó utolsó pillantása nem búcsú volt, hanem hívás. Hívás. Valahová.

Éjjel arra ébredtem, hogy pokolian fáj a fejem. Ez a fájdalom nem szűnt meg a városban sem, otthon is kínozott, és végül felkerestem az orvosomat. Leültetett, megvizsgált.

— Nem tudom, mi a bajod — mondta. — Látod ezt a csíkot a homlokodon? Mitől kaptad?

Nem tudtam megmondani. Kitartóan fáj a fejem.

— Milyen orvosságot írjak? Szeretnél valamit mondani?

Görcsösen elkaptam az orvos csuklóját.

— Furcsa gondolatom támadt. Néha azt mondják nekem az idegenek, hogy az ember egyáltalán nem földi lény. Mit gondolsz? Megkérdeztem tőle, hogy mit keresünk a bolygón?

— Tőle?

— Tőle.

— Kitől?

— Nem ismered. Nem vitás. Valakik vagy valamik kolóniát létesítettek a Földön. Talán tudományos kísérleteket végeznek velünk...

Gorombán megszorítottam az orvos csuklóját.

Az ő homlokán is megjelent egy vékony csík.

GULYÁS LÁSZLÓ

MEGHAL A CSÖND

*Állj fel a magasba,
meglátod
mosolygását a kéklő térnek.*

*Egy madár jön nyugat felől,
kelet felé megy,
keresi a napvilágot.*

*Állok a folyó mellett,
s hallom a búzaszemek
pattogását,
mélyen belül, ahogy szaggatja
szálait a csöndnek.*

*Megállt a szél, s ez
nekünk jó,
hallgassatok egy kicsit,
mert meghal újra a csönd.*

*Egy virág áll egymában,
ellankad
és ledől az éjszakába.*

*A szép őszi éjszakába
egy fa elsírta magát.
Valamit keresett.
Talán azt a puha fészket,
amely leesett már?*

KREKOVICS FERENC

RITMUSTALAN LÉPÉSEK

1.

*Utamon a semmi felé
végre már látom a célt.
Megállhatok pihenni,
mert nincs már előttem semmi.*

2.

*Leülök
hosszú körmondatom sarkába
és lapos némaságból
falat rakok közénk,
melyet már
nem rombolhat le szó.*

3.

*Amikor majd csordultig telik a képzelet,
leteszem lábad elé:
a tied.
Másra nem tellett.*

4.

*Néha,
mikor mosolyogsz, mert
unod már a csendet,
a mély érzéseket elcserélném
olcsó közhelyekért.*

5.

*Most aludni fogok
és majd álmodom rólad,
ha felébredek.*

6.

Nekem nem adatott meg,
hogy lássam a felkelő Nap sugarait,
míg gondtalanul kószálnak egy szempáron.
Csak gyertya ég,
Bámulom a lángot,
amint elvész az összefutó spirálisok tetején.
Valaki fél.

Átölel a sűrű erdő hideg illata
és remeg bennem a sok levél.
Átkozott legyen az ősz,
mert ilyenkor szomorú sárga szemetet
hagyok magam után.
Százszor is átkozott legyen az ősz,
a szomorú ősz,
meg egy kéz,
amely hashajtót öntött a levesembe.

7.

Fenn a rímek tengerén
olyan szótagos az ég.
Még a kettőspont is bandzsalul néz.

Szép szók raja vakon röpköd,
sorok közt meg nincs más, csak köd,
és a kritikushad vígan köpköd.

Példaképre nincs szükség már,
múzsza helyett ott a dinár.
Lármázni kell, s fejedre babér száll.

Szem elől sose téveszd!
Ez egy kétértelmű vers,
de én még az egyiket sem értem.

8.

Bomlásnak indult agyamban
megszületett egy gondolat.
Mint megrakott dereglyét
a megvadult árból,
úgy vonszoltam ki
képzeletem kacskaringós,
tarka világából.
Íme, most iderakom a lábatok elé:
lépjetek rá!

Tapossátok szét!
Hiszen eddig is vállamon át
Máztatok felfelé.
Én voltam a szőnyeg
A trón lépcsőjén.
Persze akkor meg se láttatok.
Most már hiába néztek.
Lépjetek rá!
Nem akartok?
Az se baj.
Majd elviszem máshova
az automata lábtörlőmet.

9.

Most már tudom, ő
az a nő, ki csak arra vágyik,
és nem érdekli, ki a másik,
nő vagy férfi, még az sem számít,
minél többen, annál jobb,
még nem mondta: ez már sok.
Nem hagyja abba este,
arról álmodik éjjel
és azzal ébred reggel,
azt csinálja napközben,
nem fárad el sohasem,
csinálja ülve, csinálja állva,
csinálja széken, csinálja ágyban,
és ha az ördög elvinné,
vele is biztos azt tenné,
ezért az ördögtől sem fél,
Igen, ő az a nő, aki folyton mesél.

10.

Láttam egy szép lányt.
Véletlenül nekimentem az utcán.
Rám emelte szép szemét,
aztán megszólalt.
Hangja, mint millió mennyei harsona,
visszhangja kristályfalakról visszaverődve
áttörte fülemben az iszapréteget,
kábultan bámultam álmomnál bájosabb formáit
és tudtam,
biztosan tudtam,
számára most csak én létezem,
csak hozzám beszél:
„Te barom, nem tudsz vigyázni?”

KÉZFOGÁSOK

ADRIAI-TENGERNEK MŰSZÁJA

Négy esztendeje, hogy Csuka Zoltán, a délszláv irodalmak prózai és verses műveinek fáradhatatlan fordítója, *Csillagpor* címen közreadta a délszláv líra négy évszázadának nagy antológiáját, amely annak idején mind Magyarországon, mind Jugoszláviában nagy visszhangot keltett és a kritikusok teljes elismerését váltotta ki. A József Attila-díjas költő és műfordító azóta is buzgón dolgozik. Új, nagy, áttekintő lírai antológiáját az Adriai-tengerről a több mint négyszáz év alatt írt lírának szenteli *Adriai tengernek műszája* címen. Ez a cím voltaképpen utalás a nagy magyar költő, Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* c. művére, amely először 1651-ben jelent meg Bécsben, egyben azonban a horvát—magyar szellemi együttműködés jelképe is, mert Miklós édes-testvére, Petar Zrinski, azaz Zrínyi Péter a magyar művet horvátra fordította és kilenc évvel később kiadta Velencében. A két mű első kiadásának címlapja is hasonló díszítő elemeket tartalmaz, a kor barokk ízlése szerint, a gályán hajózó Mars hadistennel, tengeri szirénekekkel, s mindkettőn ott áll a magyar költő oly általánosan ismert jelszava: „Sors bona, nihil aliud.” Péter valójában nem is volt költő, inkább — mai meghatározással — műfordító, előszavában pedig a művet a horvát vitézeknek ajánlja, a tengerről szóló részt meg nem is annyira fordítja, mint inkább átkölti.

Csuka Zoltán, a délszláv líra szenvedélyes, a megszállottak hitével dolgozó műfordítója ezért kölcsönzi Zrínyi Miklós művének címét az Adriai-tengerről szóló legszebb énekek antológiájának összefoglaló címéül. Az Adriai-tengerről több mint négy évszázad alatt elsősorban a horvát költők írtak verseket, de a fordító a legszebb szerb, szlovén és más délszláv népek verseit is egybegyűjti a XVI. századtól kezdve mindmáig. Függelékben pedig az Adriai-tengerről néhány szép magyar verset is szándékozik felmutatni.

A LEÁNYKA ÁTKA

*Hej, kedvesem, megátkozlak téged:
Mindenszentek napját meg ne érjed!
A kék tenger legyen nyoszolyád,
Hullámai fehér ágyi ruhád!*

A SPLITI LÁNY ÉS MAMULITY OMÉR

*Bort iddogál jó Mamulity Omér,
át is látszik ugráló gigáján,
s homlokán át az erős pálinka,
s fehér karja átüt vékony ingén.
Nézi-nézi a spliti leányzó,
addig nézi, míg csak meg nem szólal:
„Végy el engem feleségül, Omér,
fele Splitet kapod hozományul,
s egész Kotort, a tenger síkjáig.”
Fölfeleli Mamulity a lánynak:
„Bizony mondom, nem veszek el téged;
megesküdtem haldokló anyámnak,
megesküdtem az élő istenre:
nősülhetek, ahonnan csak tetszik,
de spliti lány nem lesz feleségem!
A spliti lány csalfa mind egy szálig,
egész éjjel az ablakban állnak,
s férfinéppel hajnalig cicáznak,
nappal pedig álmukat alusszák.*

A KIS BÁRKA KIFUTOTT

*A kis bárka kifutott,
a leányka felzokog.
Előre, csak előre,
míg tart a szél ereje!*

*„Messze mégy a tengeren,
többé nem látsz sohasem!”
Előre, csak előre,
míg tart a szél ereje!*

*Fut a vizen a kis bárka,
visszahoz majd valahára.
Előre, csak előre,
míg tart a szél ereje!*

*Újra látom kedvesem,
csókolom majd, ölelgetem.
Előre, csak előre,
míg tart a szél ereje!*

HOLLÓK JELENTIK PETAR DANIČIĆ HALÁLÁT

Átalrepült két fekete holló
Kora reggel a tenger kék síkján.
Látta őket hős Daničić anyja,
s szegény asszony megkérdezte tőlük:
„Hej, madarak, éjfelete hollók,
honnan szálltok ide kora reggel?
Felülről tán, büszke Boszniából,
avagy letről, Levante földjéről?”
Így feleltek a fekete hollók:
„Bizony mi nagy messzeségből jöttünk,
odalentről, Levante földjéről!”
Így szólt akkor szegény öregasszony:
„Madaraim, két fekete hollók,
válaszoltok igaz lelketekre,
amit most egy édesanya kérdez?
Láttátok-e a zengi hajókat,
s rajtuk fiam, jó Daničić Perót?”
A hollók meg így feleltek néki:
„Hej, jó asszony, Pero édesanyja,
ha lelkünkre megmondanánk néked,
nem tudnád azt szívesen hallgatni,
s nem is látnál hulló könnyeidtől!”
S így szóltak még akkor szegénykéhez:
„Hej, anyóka, Pero édesanyja!
Látván láttuk a zengi hajókat,
fiadat is, jó Daničić Perót,
s árboc ormán a fejét Perónak!”
Mikor Pero anyja ezt hallotta,
csak feljajdult zokogó sírásban:
„Édes fiam, kincsem, aranyalmám,
hol termettél, le hol szakajtottak!
Termettél te édesanyád szívén,
Levantében le is szakajtottak.”

A LÁNY ÉS A HÁROM GÁLYA

Három gályát épített a lányka,
név szerint is Jela Dalmatinka;
kilenc évig építette őket.
Amikor az építéssel megvolt,
mind a hármat ajándékba adta;
egyét a dózsénak, Velencébe,
másikat meg a német császárnak,

harmadikat a török szultánnak.
Mind a hárman szépen megköszönték,
s viszont ők is ajándékot adtak:
három csodás nyakéket a dózse,
mind a három füzért szinaranyból,
a sváb császár három aranyalmát,
a szultán meg ifjú legényt küldött,
büszke, délceg legényt ajándékba.
Mikor Jela kincseit megkapta,
testi-lelki társnőihez így szólt:
„Nem nagy az én köszönetem, dózse,
bizony nem nagy a három nyakékért!
Mit nekem a szinarany ékesség,
mikor vagyok magam ékessége,
a természet igaz ajándéka?
Mit vár tőlem németek császára
köszönetként a három almáért,
mit nekem három arany alma,
mikor magam vagyok szinaranyból?
De köszönet a török szultánnak,
mert jól tudja, mi kell a leánynak,
s küldött nekem legényt a javából,
hadd aludjék jobb karonom éjjel,
s én mellette, jó vitézi keblén,
s vele éljek minden áldott nappal,
édes kéjek buja gyönyörében.”

A FURFANGOS MAGDALENA

A zengi vár hullámos öblében
süllyedőben a lányok bárkája.
El is kapja szélét minden lányka,
csak éppen nem a bölcs Magdalena.
„Aki engem, szegény lánykát elkap,
hű kedvese leszek mindhalálig!”
Hallja szavát egy juhászlegényke,
el is kapja karját könyökéig,
el is kapja fehér lábát térdig,
s elfut vele a kéklő tengerről.
„Adjad, lányka, amit megígértél!”
„Nem látod a matrózokat ottan?
Vigyél engem a sötét hegyekbe,
ott csókolhatsz, míg kedvedből futja!”
Elérkeztek a sötét hegyekbe:
„Nem látod ott azt a hegyi pásztort?
Inkább vigyél le a sík mezőre,
ott csókolhatsz, míg kedvedből futja!”

Le is értek a sík, zöld mezőre:
„Nem látod ott a szántóvetőket,
inkább vigyél édes, jó anyámhoz,
haza vigyél fehér kamarába,
ott csókolhatsz, míg kedvedből futja!”
Mikor a lány udvarába értek,
bément a lány fehér szobájába,
a legény meg hoppon maradt szépen:
„Átok szálljon minden jó vitézre,
akí hisz a csalfa lány szavának!”

A TENGERÉSZ SZERELME

Hej, te sólyom, szürke sólymom,
szárnyaidat ne csattogtasd,
fel ne ébreszd a kedvesem,
fáradt szegény és kimerült!
Ha álmából felébredne,
megkérném én, messzi útra
engem is vigyen magával.
Nappal vigyen matrózának,
éjszaka meg hitvesének.
Ha eltörik evezője,
itt van jobbom, segítségül;
ha lehullik vitorlája,
itt van fehér ölem néki;
ha kötele elszakadna,
íme, szőke hajfonatom;
ha árboca cserbenhagyja,
itt van karcsú, jó derekam.
Hej, te sólyom, szürke sólyom,
fel ne ébreszd a kedvesem!

A VAD SÓLYOMMADÁR

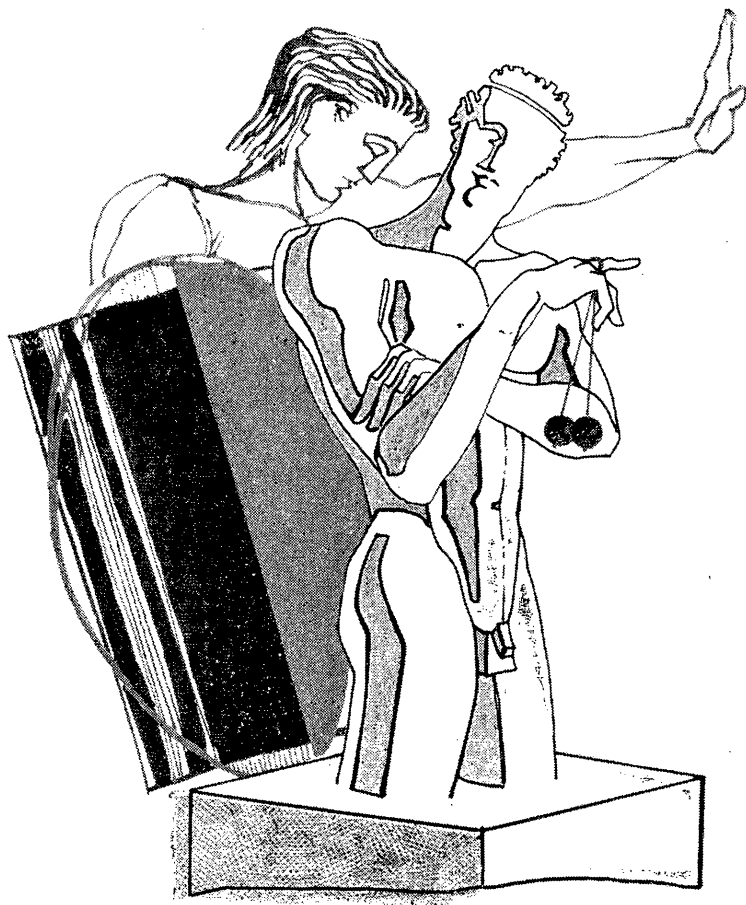
Ma nyolcadik napja,
holnap kilencedik,
hogy sólyommadaram
elszállt, hűtlenkedik.

Szelíd jó sólyomocskám,
tőlem el ne pártolj,
mert eljön az idő,
amikor megbánod.

*Megbánod majd egyszer,
de biz én nem bánom,
s röptöd a tengeren
víg örömmel látom.*

*Mert ha te sólyom vagy,
nemes, igaz sólyom,
az ősi vér benned,
fel kell hogy lobogjon.*

CSUKA ZOLTÁN fordításai



AVATÓ

GELLÉR T. TIBOR

VÍZ MELLETT

Amikor túljutottak a záráson, G. magára maradt. A halászok, akiknek segítségével sikerült felcsúsztatnia a ladikot a zúgó vizű csatornán, nem maradtak tovább mellette: csak addig ültek le vele, amig elnyomták a reggeli éhséget, azután új tanya után néztek. A fiú arra gondolt, egyedül sohasem sikerült volna feljutnia a mellékág vizére, amíg a szakítás helyén nem zabolázzák meg a folyót. A víz felett egyre melegebb lett, körülnézett, figyelte a nagy vizet, majd betaszította a csónakot: a lökés ereje korcsolyázva indította meg, vitte be az ág közepe felé.

— Pocsék egy hely — jegyezte meg félhangosan, amikor visszaneézett, s keze fejét végighúzta izzadságtól gyöngyöző homlokán. Tudta, erre kell majd visszajönnie, de most nem akart erre gondolni; különben is a ladikot láncon ereszti majd le. Az itteniekkel nem veheti fel a versenyt, habár ő sem bánik rosszul az evezővel. Ám ha fülébe hatolt a fehér habba korbácsolt tajték rohanásának suhogó nesze, s látta az ék alakban kinyúlva összeszűkülő hullámmyalábot, ott, a mély víz árkának folytatásában, valami kigyúlt benne, de egyben valamiféle szorongásszerű érzés is marokra fogta torkát.

— Majd láncon eresztem le — mondta még magának, aztán megmarkolta az evező nyelét. A szélhajtotta fodrocskák loccsanva csiklandozták a csónakdeszkákat, a napfény szikrázóan táncolt az olajfényű víz felett. G. elfelejtette előbbi szorongása miatt érzett csekélyke bosszúságát. Boldog volt. Szerette tenyerében érezni az evező nyelének érdes tapantását, szerette a vizet, a környező fákat s az erőt, ami ilyenkor szétáradt testében. Erre gondolt már akkor is, midőn a városban felszállt a vonatra, s most élvezte a jól ismert érzést, a várt magányt, amely most egyszerre rászakadt. Ismerte már jól ezt a vizet, régóta ide vezetnek útjai. Emlékek után kutatott agyában, míg ütemesen járta keze a kanalazó mozdulatok egyforma vonalát, minden érzéke tudatosította benne, jó, hogy mindig visszatér ide. G. úgy érezte ilyenkor, mindennek kiteljesedik értelme, mindennek megvan a maga mozgatórugója, helye az egész díszletben, s innen el nem vehető már semmi, mert akkor összetörne az egész eléje táruuló táj,

s darabokra hullana az érzés is bennsőjében. Tudta, mi miért van, azt is tisztán látta, milyen a néki szánt szerep. Így volt ez már régebben is, amikor még gyerek volt, ha apjával vagy társaival kijutott a víz mellé. Lányok is jöttek velük olyankor, az elhagyott fészkek körül fácántollat kerestek, siklóvár után kutattak, s néha eltévedtek... G. a szemközti part sűrűjében még jól emlékezett egy régi fészekre, ahol a szedres alján hasalva órákon át figyeltek egy fiókáit gondozó szürkevarjú-párt. Néha énekesmadarak fiókáival csőrükben tértek vissza, de ők nem éreztek semmi tragikusát, semmi szomorúságot; természetesnek vették, a táplálkozás pusztá természetadta jogának. Ott leselkedtek egymás mellett, hajuk, válluk néha összeért, A. szőke varkocsban hordta haját, meg fiús kék nadrágot viselt, puha, kutató ujjai voltak, emlékszik, nagylányosan hegyesre növesztette körmét...

Azután is együtt jártak ide, de A. most nem jött. Nem jöhetett, mondta. Talán majd estére. Majd visszamegy érte a zárásig...

Figyelte a part vonalát, ahol nagy fák nézték koronájukat a víz tükrében. G. régen látott már ilyen vén famatuzsálemeket, s különben is valamilyen táborhely után kell néznie. Szerette ezt az életet. Beárnyékolta tenyerével szemét, úgy nézett el a sugarakat visszaverő víz felett; átnézett valhová, a folyó túloldalán húzódó kiégett lejtők bordázatán túl, látta messziről a várost, s a szürkén átderengő falak közül hallani vélte a motorok hangját, szinte füléig jutott az utcai zsivaly. Megfeszítette lábát a vizes csónakfenék bordáján, azután nagyot húzott az evezőlapáttal, a ladik megugrott mint a macska, amelyiknek farkára lépnek, s a szétrebbenő küszök nyomán ezernyi darabra tört szét a felszín, szétszórva szilánkjait a csónak orra előtt. Nem törődött most a küszökkel, nem volt rájuk szüksége, a kishaltartó doboz tele volt csalival, még a csónakkikötőnél fogta őket légyhoroggal, a zárás alatt, ahol fordul a víz. Most olyan részre jutott, ahol a víz folyása lelassúdott, s az olajfényű felszín egész sötét színre váltott: itt mély volt a víz, s a fiú élvezettel gondolt a horgászatra, a halakra, amelyek a víztők levelei között lapulnak, szemben az áramlással. Lenézett a levelek közé, alájuk fúrta tekintetét, s az apró halakat figyelte, amint megcsillantják pikkelyeiken a nap sugarát, nézte a vízből kilépő visszavert fényt, amint szétszóródik, mihelyt újra levegőre ér. A halak lefúrták magukat a mélybe, a csónak árnyéka elérte őket, s lent kialudt a villódzás.

G. felfuttatta a ladikot a magas partoldal tövére, megnedvesítette kezét, végighúzta arcán, s a lepergő vízcseppek hűvösét élvezve arra gondolt, ma sok halat foghatna. Pezsdülés van, gondolta, aztán elhatározta, nem fog sok halat, csak annyit, amennyi estére néki és A.-nak kell. A. biztosan kijön, érezte, s szerette is volna, ha ott van mellette a lány; nem volt jó így ülni, szemben az üres másik csónakdeszkával. Ráhurkolta a láncot egy fűzfa vízbe lógó gyökerének ágára, lassan mosta kezéről a láncról rátapadt rozsdafoltokat.

— No, gyerünk — mondta megint csak úgy, magának. Erre is szokott rá, hogy magában beszéljen, önmagával társalogjon. Vigyázva, nehogy zajt üssön egy óvatlan mozdulatával, átvette vállán az oldaltáska hevederét, kibogozta a bot vászontokjának száját, egymásba illesztette a botrészeket, majd ösztönös mozdulattal keresztülnézett a

vezetőgyűrűkön. Felszerelte az orsót, gyakorlott ujjakkal vezette helyére a zsineget. Finom szerkezet volt, élvezettel próbálgatta a kar forgásának puhaságát, majd táskájából kiválasztott — csak úgy találmomra — egy régi jól bevált csalit, s beakasztotta a forgókapocs zárjába. Óvatosan lépett, közben a vizet figyelte, rést keresett a burjánzó vízínövényzeten, amelyiken át lábáig vontathatja a csalit. Egy helyen kettévált a sulyom zöld szegélye, a víz mély volt és csendes, itt biztosan van csuka, gondolta. Karját előrelelendítette, várta, hogy a horog rácsattanjon a vízre; bal kezével forgásba hozta a felkapókart, s érezte a fenék felett vontatott csali pergésének finom remegését. G. minden idegszála megfeszült, várta a hirtelen rávágást, figyelte a zsinór minden rezdülését, amit a horgászbót nyelében érzett. Dobott és újra dobott lassan vontatva a csalit, s amikor egy növényfolt mellé ejtette a horgot, biztos volt dolgában, érezte, jó helyre talált. Nem is lepődött meg, amikor eljutott botot markoló jobb kezéig a vad rántás, önkéntelenül hozzálátott a csuka fásasztásához, az pedig fejét rázva igyekezett megszabadulni a pofájába akadt horogtól. Élvezte ezt a kegyetlen játékot, ami csak neki volt játék, hogyta, hadd fusson ki a hal az orsót kerepeltetve. A csuka néhányszor kivetette magát a vízből, perdült egyet a levegőben, ő vigyázott, hogy a zsinór közben feszes maradjon, azután odahúzta lába elé az oldalára fordult halat. Óvatosan emelte meg a kopolytú alatt szorítva a síkos haltestet, s a hármas horgot kiakasztván pofájából — közben vigyázott, nehogy az éles fogak felvérezzék kezét, emlékezett még egy ilyen esetre — beleengedte a drótháló haltartóba. A csuka rögtön visszabillent úszóhelyezébe, riadalmat keltve néhány kíváncsi kishal körében.

G. meglegedettséget érzett, tovább dobált, legyezőalakban átkutatta maga előtt a mélységet, s amikor a következő rávágást érezte, majd az újabb hal kényszerű szabadulási kísérleteit lenn a víztükör alatt, tudta, hogy sikerült elkapnia az ütemet. Rágyújtott egy cigaretára — nem sokat dohányzott, csak akkor kívánta, ha valamiért izgott volt —, nézte a sötétén harántolt halakat, amint mellúszóikat billegetve egyensúlyozzák a vízben testüket. Nem akart már soká horgászni, úgy emlékezett, tud egy táborhelyet a közelben, szeretne volna megkeresni: ott sátoroztak, amikor még nem volt meg a mellékág végén a szakítás; azóta kicserélődött sok minden. De azok a napok még élénken emlékezetében voltak. Azt is tudja, sok halat fogtak, aztán A. este valahonnét majonézt kerített hozzá...

Bedobta maga elé a körmére égett csonkot. Újra kézbe vette a botot: most egy vízbe dőlt fa moszattal borított ágai mellett próbálkozott — amikor a kapás után bevágott, tudta, nagy hal akadt horgára.

— Üristen, mekkora csuka! — mondta volna a fiú, de eszébe jutott, nem kötött a horog elé drótelőket, s tisztában volt vele, ez a hal nem lesz övé. Fékezte volna kirohanásait, jó lett volna megtartania magának; ilyen krokodilpofájút szeretett volna hálójába tenni már gyerekkora óta. Most itt lett volna az alkalom. Mikor a hal az ágak közé rohant, s a zsinór a súlytól és a horogtól megkönnyebbülve ellazult, olyan érzés lett rajta úrrá, mint amikor régen, az iskolában, ahogyan magatehetetlenül állt a félig megoldott képletekkel borított

tábla előtt, megszegyenítették. Hallani vélte az osztály gúnykacaját, szája keserű lett. Itt csak ő adhatott magának elégtelent...

G. kiemelte a vízből a haltartót, hagyta, hogy a két hal ruhájára csapja a vizet farkával, nem törődött vele. Kezébe akadt egy üres konzervdoboz — „májpástétom”, hirdették rajta az elmosódó betűk —, beletérdelt a ladikba, jobb kezével meregette a vizet, míg a fenékdieszka nem került egészen szárazra. Széles ívben hajította vízbe a rögtönzött szapulyt, nézte, amíg széteszlottak a nyomában keletkező vízgyűrűk. Eloldozta a láncot, betaszította magát a vízre. Megcélozta a szemközti oldalt, ahol a háromágú öreg fűzfa mellett egy beöblösődő részt mart a víz: most már pontosan emlékezett a táborhelyre. Amikor a füves tisztáson állt, a fűből szerteugráló szöcskék közé lódítva a ponyvát, azt is tudta már, hol állott sátruk. Megtalálta a kis homokos részt, most is szúrósan száraz fűszálak borították be. Leült az átmelegedő homokba, újra érezte a homokot, a szúrós fűszálakat maga alatt. Odahúzta izsákját; talán talál még teát a kulacsban. G. megrázta a palackot: valami kotyogott még az alján. Lassú, nagy kortyokkal nyelte a langyosra hűlt teát. Akkor is teát ittak a hal után, leöblítve a majonéz és a sós sült hal édeskés-csipős ízét. Fújta a szél, vitte mindenhová a homokot, két marokkal szórta, bőrükön is érezték a piciny tűszúrásokat.

— Akarod? — kérdezte akkor A.

— Igen — mondta a fiú. — Akarom.

Fújta a szél, mégis meleg volt; édesen, fájón szorító meleg, nehéz volt a sátorban, érezték foguk alatt a homokot, szinte hallották ropogását, ahogy őrlődött, minden szűk volt, szűk a sátor, a világ, majd egészen kitágult. Aztán a tűz mellett halat ettek.

— Visszamegyek a záráshoz — mondta most G., mintha ez érdekelné a szöcskéket s a közeli ágról figyelő tengelicét, aki innen űzte késő délutáni rovarvadászatát.

G. folyásirányban nem evezett, hagyta magát vitetni a lassú áramlással. Bakancsának sarkával lepöccintett egy kátrányos szilánkot a ladik pereméről; a víz lassan megfordította: ő nézte, hogyan hagyja el a nála jóval nehezebb csónakot. Arra gondolt, le kéne ugratnia a záráson, le, egész a csónakkikötőig. Eszébe jutott, A. bizonyára ott várja már, s evezni kezdett. Az ág — ott, ahol ellaposodik a part — kanyarodott, s amikor az utolsó evezőcsapás lendülete túljuttatta a hajlaton, feltűnt a zárás. A köves-agyagos fenék felett zuhogva tört át a víz, rohanva vitt mindent, bele a folyóba, itt nem lehetett kísérletezni; a fiú tudta ezt. Látta az árkot — kissé jobboldalt —, ahol mélyebb és gyorsabb volt az ár, érezte, azt a helyet kell eltalálnia a ladik orrával: akkor átjut. Összeszorította száját. Látta, a halászok reggel figyelmeztették, lenn a zárás alatt fatörzsek húzódnak a víz felszíne alatt. Észrevette a helyet, felpúposodott ott a folyó, ahogyan átbukott a leszorított törzsek felett.

— Ha alászorít, akkor baj van. Nem szabad, hogy alászorítson — mondta G. Nagyszerűen úszott, egy időben versenyszerűen is foglalkozott úszással, de nem látszott valószínűnek, hogy innen ki tudjon jutni, ha egyszer felborul alatta a ladik.

— Nem szabad hagynom, hogy alányomjon — mondta megint, azután hirtelen — maga sem adott karjának parancsot — elfordította a ladik orrát, s felszaladt a part homokjára. Semmit nem szólt. Nagyon fáradt volt. Azután gyengének érezte magát, mint akit súlyos, hosszan tartó betegség gyötört meg.

— Hát eljöttél? — kérdezte azután A.-tól.

— Igen. Itt vagyok — válaszolta A. Haja rövidre volt nyírva, könnyű kirándulóruha volt rajta.

— Könnyen idetaláltál? — kérdezte most a fiú.

— Igen. Idetaláltam. Még annak idején megjegyeztem magamnak az utat — mondta A.

— Akkor jó. Különben van vacsorára való hal. Elég jó fogás volt.

— Jól van.

A táborig azután nem beszéltek többet. Később — amikor már feljött a hold, s így fényénél lehetett horgászni, különösen most, hogy tiszta idő volt — G. felhozta a ladikból a csalikat. Kiültek a partra. G. elővette a horgászszerszámokat. Keze sokáig túrkált a bádogkanna vizében, hosszasan kutatta a megfelelő kishalat. Végül megtalálta a keresett nagyságú küszt, óvatosan, nehogy megnyomja, hátuszonya alá illesztette a horog hegyét, picit a pikkely alá nyúlt vele, s áttűzte a kishal gerince alatt. Nézte egy ideig vergődését, egy kicsit úsztatta, majd amikor látta, hogy élénk, bevetette a horgot.

— Sehogyan sem megy? — kérdezte halkán A.

— Nem. Sehogy sem, akárhogy is szeretném — mondta G.

— Biztosan szeretnéd? — kérdezte A.

— Nem tudom. Azt hiszem — felelte a fiú. — Meg kéne újra próbálni, de nem megy.

— De hát mi a baj?

— Ezt nem tudom megmondani — mondta G. — Egyszerűen nem megy már. Azt hiszem, elég volt. Az egészből.

— Akkor én most elmegyek — mondta A.

Felállt, két kezével lesimitotta szoknyáját. G. nem nézett hátra. Valami megszűnt benne, s újfajta üresség töltötte ki egész lényét, meg nem szokott érzés uralkodott el rajta. Aztán mégiscsak visszaneézett. A. akkorra már eltűnt: arrafelé vezetett egy kitaposott dűlő, épp a falu felé vitt.

— Én is visszamegyek — mondta G. a folyónak, azután csónakba szállt. Rögtön megmarkolta az evezőt, amint ellökte a ladikot kikötőhelyéről. Egyenletes ütemben evezett, csak a kanyarnál állt meg egy pillanatra, hogy kivegye a dobozt zsebéből, és cigarettára gyűjtson. A fellobbanó gyufa fénye néhány pillanatra elvakította, de azért érezte a csónak egyre gyorsuló mozgását, s a homályon keresztül látta maga előtt megcsillanni a záráson átbukó megtörött hullámokat. A szájában fémest ízt érzett. Inkább érezte, mint látta az árok torkát, arrafelé fordította a ladikot. Most már valósággal nyargalt a folyó hátán.

— Leugratok — jegyezte meg magának. Valahol kint a folyón elbődült egy hajókürt — ezt még lehetett hallani a víz egyre fokozódó zúgásán keresztül. G. arra gondolt, biztosan a tenger felé tart. Nem is olyan hosszú az út odáig. Nemsokára a tenger fogja ringatni testét.

ÖRÖKSÉG

DÉR ZOLTÁN

SZABADKA TÖRTÉNETÍRÓJA

Ha a Tanulók Közlönyétől eltekintünk, Iványi pedagógiai jellegű munkáinak sorát 1880-nal lényegében lezártnak tekinthetjük. Ettől kezdve a történelemtudományra összpontosítja erejét, s ebben találja meg igazi hivatását. Mint-hogy latinul és németül jól tudott, és alsó fokon a görögöt is tanította, ez azt jelentette, hogy a magyar történelem kutatása szempontjából fontos forrásokat nehézség nélkül tanulmányozhatta. Ami az indítékokat illeti, azok kitapintásában már nehezebb a dolgunk. A munkássága negyvenedik évfordulójára kiadott bibliográfiát (Iványi István: *40 évi írói munkálkodásom emlékére*. Szabadka, 1904) igen tanulságos vallomás vezet be. Eszerint „A munkálkodási kedvet Isten áldásul adta az embernek. Míg a tértelenség életuntságot és számtalan rosszat okozhat, addig a munkakedv fáradhatatlanságában csak új és új munkára buzdít, lelkesít és igen sok tiszta lelki öröm s élvezet forrásává lesz. Mert a munkásság eredménye: az előrehaladás, a teremtés, bizonyos édes érzelemmel tölti el az ember lelkét, amely érzelmet a jók elismerése még fokozhat ugyan, de amely már önmagában is megnyugtató jutalmát leli sokszor igen terhes fáradozásának.”

Negyvenhárom éves volt Iványi István, midőn a fenti gondolatokat először megfogalmazta. (Bácskai Jó Szív, Zombor, 1888. június 2.) Pályája éppen tetőzött, hiszen a várostörténet első kötete már mögötte volt. Merő anakronizmus lenne tehát, ha pályakezdésének indítékait ebből a kissé kenetes vallomásból rekonstruálnánk. Hogy a munkából eredő „tiszta lelki öröm”-et élvezni és becsülni tudta, semmi okunk kétségbe vonni, de a kezdő tudóst mégis mohóbbnak és élelmesebbnek kell elképzelnünk.

A tudóst, miután a kutatáshoz szükséges alapismereteket, készségeket megszerezte, általában valamely magasabb szándék vezeti a téma megválasztásában is, valamilyen érzelmi vagy szemléleti affinitás. Így volt ez Iványi esetében is. Először szülőföldje szűkebb történetének megírásához gyűjtötte az adatokat. Ennek a szorgalomnak terméseként jelent meg 1875-ben a *Vidékünk története 1571—1658-ig* című tanulmánya a Temesi Lapok számaiban, s különnyomatként is. Ebben elsősorban Lugos, Karánsebes és Lippa mozgalmas

történetét írta meg. Ennek bevezetőjében meg is vallja, hogy munkájára szülföldje iránti vonzalma ösztönzte, s célja az érdeklődés fölélesztése és az összehangolt, minden részletre kiterjedő munka kibontakozása.

Midőn azonban a piarista rend szükségletei és a fölöttesek szeszélye távoli állomásokra szólították, ezt a tervet elég gyorsan fölfüggesztette. S ahogy 1875. szeptember derekán Szabadkára került, nyomban témát is váltott. Olyan lendülettel kezdte el vidékünk múltjának kutatását, hogy mire a városmonográfia pályázatát 1878-ban közzétették, már tanulmányok egész sora áll mögötte, melyek mind erről az országrészről szólnak. *Bács-Bodrog vármegyének történeti irodalma* című dolgozata 1881-ben jelenik meg a Bácskában (különnyomatként is), s ez nemcsak azzal lép meg, hogy benne a legtöbb tétellel ő szerepel, hanem azzal is, hogy a megjegyzésekben szereplő 113 publikációt láthatóan alaposan át is tanulmányozta. Erre vallanak a filológiai adatokhoz fűzött rövid megjegyzések egy-egy tanulmány jellegéről, értékéről. Pedig ez a bibliográfia latin és német nyelvű, régészeti, statisztikai, országos és helytörténeti érdekű könyvek és dolgozatok sokaságát tartalmazza, rendkívül sokféle és nagy terjedelmű anyagot tehát, melyet földolgozni az iskolai munka mellett csak kivételes szorgalommal és célratörő szenvedéllyel lehetett.

Semmi kétség: letelepedése után öt évvel Iványi már Bács-Bodrog vármegye és Szabadka legilletékesebb történésze. Eleinte — mint önéletrajzában írja — minden célzatosság nélkül közölt néhány cikket a vidék és a város múltjáról, de az 1878-ban meghirdetett pályázat új lendületet adott munkájának, kutatásait egy határozott cél felé vivő folyamat medrébe terelte. Ez a pályázat nemcsak Iványi életműve szempontjából fontos, de Szabadka művelődéstörténetének is fontos dokumentuma. Teljes szövege ez volt:

Pályázat

Szabadka sz. kir. város törvényhatósága f. évi január 24-én 515/4 szám alatt hozott közgyűlési határozatával e város monográfiájának 100 darab 20 frankos arany jutalomdíj mellett leendő megiratását elrendelvé, e tekintetben jövő 1879. évi március 1-ig ezennel nyilvános pályázat nyitattik, miért is mindazok, kik a kérdéses monográfia megírására vállalkozni szándékoznak, ezúttal felhívatnak, miszerint elkészítendő és idegen kéz által leírandó jelíges pályaműveiket a fentebb kitett pályázati határnapig e város polgármesteri hivatalához küldjék be.

Tájékoztató felemlítetik még imitt, miszerint e város hatósága által csak is valódi belbecsrel bíró pályamű fog jutalmaztatni, és hogy a szerkesztendő pályaművekben nemcsak e város keletkezési történelmére és fekvésére, hanem a lakosság szokásaira és kultúrtekintetbeni fokozatos emelkedésére is ki kell terjeszkedni, továbbá, hogy a legjobbnak ítélt és elfogadott pályamű tulajdonjoga e város hatóságát fogja illetni, végre pedig hogy az említett pályamű után a szerző a megállapított jutalomdíjon kívül egyéb költségek megtérítésére igényt nem tarthat.

Mikor ez a pályázat megjelent, Iványi Szabadka múltját kutató munkája még igen messze volt attól, hogy monográfiává teljesezhessen. Ő azonban nem szédült meg a lehetőségtől, nem zökkent ki az alapos kutatás ritmusából, röviden szólva nem siette el a dolgát.

S melléje szegődött a szerencse is. A meghirdetett pályázatra ugyanis egyetlen munka érkezett, s azt a monográfiai albizottság nem találta megfelelőnek. Erről több dokumentumot is őriz városunk levéltára. Közülük a legkorábbit idézzük:

Tekintetes közgyűlés!

Múlt évi 515/4 szám alatt hozott határozattal a városi monográfiai bizottság közgyűlésileg megbízott, miszerint e város monográfiájának megírására nézve az e részben megállapított feltételek alapján szabályszerű pályázatot hirdessen és beérkező monográfiai pályaműveket megbírálván ez érdembeni jelentését a közgyűléshez terjessze be.

Ezen megbízatás folytán van szerencsém tisztelettel jelenteni, miszerint a kiküldött bizottság által a kérdéses pályázat országszerte kellőleg meghirdettetvén a város történelmi leírását illetőleg az e tekintetben megállapított 15 havi határidőn belül „A múltból kell tanúságot merítenünk a jövőre” jelige alatt csupán egy pályamű érkezett be, mely is a bizottság kebeléből alakult albizottságnak beható megbírálás végett azonnal kiadatott.

Az albizottság e részbeni feladatának megfelelően a kérdéses pályaművet tüzetesen megbírált és részletes jelentését bemutatván azon indokolt véleményét terjesztette elő, miszerint az említett pályamű, miután ugyanaz alaki tekintetben az irodalom mai színvonalán alul áll, tartalmilag pedig oly hiányokat mutat fel, melyek azt a helyírás lényegéhez tartozó legszükségesebb adatok mellőzése folytán viszonylagos értékétől is teljesen megfosztják, minden díjazás nélkül egyszerűen mellőzendő lenne.

Midőn tehát a bíráló albizottságnak ezen, kimerítőleg indokolt és a monográfiai bizottság által is egész terjedelmében elfogadott jelentését a kérdéses monográfia pályaművel együtt a tekintetes közgyűléshez ezúttal betervezni szerencsém van, egyszersmind tisztelettel jelentem, miszerint a bizottság ez érdembeni javaslatával odajárul, hogy a többször említett pályamű a bírálati jelentésben felhozott indokoknál fogva minden díjaztatás megvonásával egyszerűen mellőzendő és az érdekelt szerző annak visszavételére e város hatósága részéről hirtalpigal felhívandó lenne.

Mint hogy pedig városunk törvényhatósága az említett monográfia megírásának kérdését e város helyi és történelmi múltjának megismertetése, úgyszintén annak az utókor részére leendő megőrkítése tekintetéből a bizottság nézete szerint véglegesen el nem ejtheti, és mivel hogy másrésről egy tökéletes monográfiai mű elkészítésére, ha e részben a leggyakorlottabb történész vállalkoznék is, mindenesetre hosszabb idő igényeltetik, ennél fogva a monográfiai bizottság ez érdembeni véleményes javaslatával odajárul, miszerint a többször említett monográfia megírása a közgyűlés által megállapítandó feltételek és legalább háromévi határidő kitzése mellett ez alkalommal újólag elrendelendő lenne.

Kelt Szabadkán, 1879. évi július 24-én.

A bizottság nevében
Mukits János
polgármester

Hogy a határidő ilymértű meghosszabbítása már Iványi érdekében történt volna, nem tudható. Annyi bizonyos, hogy ő nagy iramban dolgozott, munkájáról tudtak, a részpublikációk gyakran követték egymást a helyi lapokban, a történelmi társulat évkönyveiben, s egy-egy közlemény a Századokban is megjelent. Ezek fedezetével aztán 1882. június 8-án följánlotta a városi tanácsnak, hogy megírja a monográfiát. Ajánlatát a tanács el is fogadta. Az erről szóló határozatot a városi tanács 1883. április 25-én, 26-án és 27-én tartott közgyűlése hozta. Íme a határozat teljes szövege:

Tárgyaltatott Mukits János polgármesternek mint a monográfia bizottság elnökének 1879-ben 6874/146 sz. alatt kelt közgyűlési megbízás folytán beadott jelentése, melyben a nevezett bizottság a város monográfiájának megírására vonatkozólag javasolja, miszerint tekintettel arra, hogy az eddig kitűzött 100 drb 20 forintos arany jutalomdíj mellett oly mű, mely elfogadható volna, be nem érkezett, s tekintettel arra, hogy a mű elkészítése sok fáradsággal és tetemes költséggel is jár, a jutalomdíj 2000 forintra lenne emelendő, s a mű elkészítésével Iványi István főgimnáziumi tanár mint aki ezzel már hosszabb idő óta különben is foglalkozik s mint tudományosan képzett, tőrténelemmel foglalkozó egyén lenne megbízandó.

Ezen javaslat Haverda Mátyás bizottsági tag azon indítványával együtt, hogy a 2000 forint tiszteletdíjon felül 300 forint utazási költség is szavaztassék meg, elfogadtatik, s Iványi István helybéli főgimnáziumi tanár úr felhívatik, hogy az iránt, vajon az említett 2300 forintnyi tiszteletdíj mellett hajlandó-e a város monográfiáját megírni, a polgármester úrnál mint a monográfiai bizottság elnökénél jelentessék. Tájékozásul felemlítették ezúttal, hogy a szerkesztendő műben nemcsak a város keletkezésére, történelmére és fekvésére, hanem a lakosság szokásaira és művelődési tekintetbeni fokozatos emelkedésére is ki kell terjeszkedni, hogy a készitendő mű tulajdonjoga e város hatóságát fogja illetni, s végül, hogy az említett mű után az író a megállapított jutalomdíjon kívül semmiféle költségek megtérítésére igényt nem tarthat.

A megírandó mű megbírálása a monográfiai bizottságra bízatik.

Mely határozat Iványi István főgimnáziumi tanár tudomás és mihezartás végett, a monográfiai bizottság pedig tudomás végett kivonatilag értesíteni rendeltetik.

Kiadta
Kulcsics József
főjegyző

E határozat értelmében Iványi hamarosan el is készítette a maga tervezetét és a kötendő szerződésre vonatkozó elgondolását:

Nyilatkozat

A f. évi april hó 25—27. tartott városi közgyűlés 3730/111 sz. alatt elhatározta, hogy Szabadka sz. kir. város történetének megírása reám alulírottra bizassék kétezer frt írói díj és levéltári kutatásokra útiköltségül 300 frt mellett.

Mielőtt ezen reám csak megtisztelő megbízást kötelezőleg elvállalnám, előbb mégis szükséges leend némely dolog iránt határozott megállapodásra jutnunk, hogy mint szerződő felek mindegyik rész tudhassa, mit követelhet és mivel tartozik a másiknak. Ezért részemről

1. ígérem, hogy Szabadka sz. k. város történetét két részben fogom megírni. Az I. rész a város általános történetét és helyhatósági életének fejlődését tartalmazza a legrégebb időktől a legújabb korig. Így a város fekvését, neveit, címereit is. Az egészet az e kötetre vonatkozó okiratok eredeti szövege végzi be. A II. részben foglaltatnék: a város természeti viszonyainak ismertetése; az egyházi, iskolai s más szellemi és emberbaráti intézetek részletes története; a város háztartása tört. fejlődésben; a lakosság leírása nemzetisége, szokásai s foglalkozása szerint.

2. A városi közönség e munka megírásának könnyítésére és teljesebb sikere céljából minden lehető megtesz: adatokat közöl velem és jó szándékú útbaigazítást szolgált. Főképpen pedig

a) a tanács hatalmazza fel a levéltárnokot, hogy a szükséges iratokat és jegyzőkönyveket elismervény mellett nekem mindenkor kiadhassa, amely eljárás nélkül a dolgozás különben lehetetlen volna.

b) Meghagyja egyéb városi hivatalnak is, hogy a szükséges adatokat készségesen kiszolgáltassák és lehetőleg útbaigazítást adjanak.

c) A gazdasági tanács némely földtani viszonyok tanulmányozására és ásatások végett alkalmas időben kocsit és néhány napszámot adjon rendelkezésemre.

3. A munka elkészítésére nem tűzök ki határidőt, de megígérem, hogy lehetőleg magam is siettetem a megjelenést. Az I. köt. talán két év múlva már meglesz. — A közgyűlés jegyzőkönyvében kikötött *megbírálási* jog alatt, amennyiben az a *megbízással* ellenkezik, csak átnézés és barátságos kölcsönös megbeszélés érthető; erre pedig örömmel kész vagyok írói függetlenségem határain belül; sőt kérem is a monográfiai bizottság tiszt. tagjait, hogy az elkészült egyes részekre becses észrevételeiket megtegyék.

4. A munkát a város a maga költségein adja ki, tetszés szerinti példányszámban, a szükséges *kép- és mappamellékletekkel*, melyeknek elkészítéséről jó korán gondoskodik. A nyomdai revíziót magamra vállalom, de ezért 20 ingyempéldány illet meg.

5. Az utazásra megszavazott 300 frt még f. hó végéig adassék ki; az írói díj fele az első és másik fele a második kötet nyomtatása előtt fizetendő.

Ezen föltételek mellett a közgyűlés megbízását tisztelettel elvállalom.

Kelt Szabadkán, 1883. jun. 14.

Iványi István

Ez a nyilatkozat két szempontból érdekes. Egyrészt azért, mert a benne fölvázolt tervezet szerint a monográfia első részében szándékozta Iványi megírni a város általános története mellett a helyhatósági élet történetét is, s ehhez csatolta volna a vonatkozó okleveleket: A megvalósulás során azonban mind a helyhatósági élet története, mind az oklevéltár a második kötetbe került. S ez azért érdekes, mert arra vall, hogy Iványit a levéltári anyag bősége kényszeríthette a logikusabb terv megváltoztatására, s ez más, később előadandó tényekkel együtt, tudósi jellemének fontos vonására figyelmeztet. A nyilatkozat másik érdekessége, hogy kötelezettségeinek és saját kívánságainak részletes fölsorolása közben ilyen mondat is olvasható: „A közgyűlés jegyzőkönyvében kikötött *megbírálási* jog alatt, amennyiben az a *megbízással* ellenkezik, csak átnézés és barátságos kölcsönös megbeszélés érthető; erre pedig örömmel kész vagyok írói függetlenségem határain belül...” Formailag nagyon udvarias kikötés ez, de semmi kétség: tudósi szuverenitás és önérzet nyilvánul meg benne, s méghozzá olyan határozottan, ami e szuverenitás közegéről is árulkodik. Aki ilyen kikötéseket terjeszt a város urai elé, kivált, ha olyan józan elme, mint Iványi, az tudja, hogy nem kíván lehetlent, tudósi rangjának súlya van. S jól számított: a megbízást megkapta, s Bittermann József nyomdájában 1886-ra az első kötet el is készült. (*Szabadka szabad királyi város története.*)

Nem sietett tehát, nem csapta össze óriási anyagát, mégis ő ért célba. A város igénye és a történetíró munkamenete szinkronba került. Iványi joggal mondhatta volna magáról: jöttem, nekiláttam, győztem.

A történetíró indítékaiiban tehát a célra törő munkás szorgalmat, a szívós és tervszerű gyarapítás csöndes szenvedélyét könnyű fölismerni. Hogy ez az ambíció Szabadkán ki is bontakozhatott, hogy a város és a tudós érkei ily szerencsésen találkozhattak, abban a kor fölhajtó erejének is nagy szerepe volt. A „boros, toros” és üzletes Szabadka polgárait is megérintette ekkorra a kultúra igézete. Sokakat csak felszínesen, mások a följebb jutás, az érvényesülés nagy lehetőségeit sejtették meg a tudományban és a művészetekben.

Ügyvédi, orvosi karrierek híre tartotta lázban az iparos- és kereskedőszülőket, a művészek iránt megélnékült figyelem fokozta a művészi pályák jelentőségét is. Sokan még csak komédiást láttak a művészen, mások már hódító sztárt.

Szabadkán, ahol az értelmiség éppen ekkor kezdett önértetre ébredni, ez a kultúrahonosító igyekezet még mohóbb volt, mint azokban a városokban, ahol évszázados főiskolák, könyvtárak és jelentős alkotók sora tartotta ébren az igényt. A várost azonban éppen nem ez a mohó értelmiség vezette, az anyagi források fölött a birtokosokból és a módos, de a magas kultúrától még messze élő polgárokból választott tanács rendelkezett. Ezek között is akadt szép számmal diplomás, sőt kultúrált ember is, de a város erőforrásaiból a tudományra és a művészetre nem szívesen áldoztak. Utakra, építkezésekre, világitásra igen, mert abban közvetlenül érzékelhető volt a nyereség, de a tudomány előrehaladását — túl az elemi és középiskolák támogatásán — magányuknak tekintették. A város bevétele már meghaladta a milliót, de a könyvtárra még évi kétszáz forintot sem szívesen szavazott meg 1886-ban a város tanácsa. Hogy a kor mindezek ellenére fontos szerepet játszott Iványi és a város kapcsolatának kedvező alakulásában, az elmondottak ellenére igaz.

A tanácsbeli polgárok, birtokosok közönye és a történész iránti megbecsülésük között rejlő ellentmondás ugyanis nem volt föloldhatatlan. Ha Iványi a hódoltság évszázadának vagy a városok fejlődésének történetét kutatta volna általában, talán nehezebben jutott volna céljához. Ő azonban helytörténetet művelt, s kutatásai során a város legtekintélyesebb családjaira vonatkozó adatok sokaságára bukkan. S ezeket az adatokat nem lábjegyzetben, hanem mindig a főszövegben értékesítette. Monográfiájáról szólva Toncs Gusztáv meg is írta, talán azért lett ez a munka olyan aprólékosan részletező, mert így elnyerhette azoknak a szabadkai családoknak a tetszését, amelyek szívesen olvasnak „őseiknek a város közéletében kifejtett tevékenységéről; városunk közlete ugyanis — a történet tanúsága szerint — szorosan össze van fűzve a helyi családok versengéseivel”. (*Szabadka története*. Szabadkai Hírlap, 1892. december 25.) És az igazsághoz valóban hozzátartozik, hogy Iványi előbb Szabadka, aztán Bács-Bodrog vármegye tisztségviselőiről, nemesi családjairól gondos kimutatást közölt, de ezek a helytörténetírás természetes elemeinek számítottak a századfordulón. Az eseménytörténetet pedig meg sem lehetett írni a főszerepet játszó vezetők mellőzésével. Az aprólékosság, melyet Toncs szóvá tesz, a monográfia minden részletére jellemző. Azokra is tehát, amelyekben kevés szó esik a fölismerhető ősről. Iványi módszeréből következett ez az aprólékosság, s ennek okára még visszatérünk.

Jelen összefüggésben a helytörténetírás iránt mutatkozó megbecsülés mélyebb okáról kell szólnunk. Mert noha magyarázatát nem találjuk hitelesnek, az tagadhatatlan, hogy a helytörténetírás föllendülésében szerepe van az érdeknek, de vétenénk az igazság ellen, ha ezt az érdeket olyan kisszerűnek képeznénk, mint Toncs. A Szabadkáról szóló monográfia megíratásának ügyét még Mukits János polgármestersége idején határozta el a városi tanács, a kivitelezésre azonban már Lazo Mamuzić polgármestersége alatt került sor. A két polgármester és a mögöttük álló családok ádáz háborút viseltek egymás ellen, de a monográfia ügyét ez nem befolyásolta. Talán éppen azért nem, mert Iványi távol tartotta magát ezektől a belharcoktól, nem hízelgett egyik tábornak sem, családok helyett ő a város történetének megírására törekedett. A

partikuláris érdekek fölött egy magasabb rendű öntudat forrásaként a dolgozó, alkotó polgárok gyarapodását, szabadságát és jobb életfeltételeit biztosító város fennmaradásának és felnövekedésének folyamatát rajzolta meg.

Ez a jó értelemben vett polgári öntudat kezdettől szerepet játszott a városok múltját tükröző történetírásban. A historiográfia mai kutatói a múlt századi történetírás egyik legfontosabb fejleményének a gazdasági viszonyok iránti figyelem fölbredését tartják. Azt a fölismerést, hogy gazdaságtörténet és művelődéstörténet szorosan összefüggnek, s ezek az összefüggések legtanulságosabban éppen a városok, Magyarországon a szabad királyi városok történetében mutatkoznak meg. Aki a múlt századi magyar társadalom sajátosságait, fejlődészavarait meg akarta érteni, a polgárság történetét kellett tanulmányoznia. A tudományban meggyökeresedő fejlődéstudomány és a demokratikus társadalmi törekvések találkozása tehát szükségképpen irányította a történészek figyelmét a városok múltjára. (Várkonyi Ágnes: *A pozitivisták történetnézete a magyar történetírásban*. Budapest, 1973. II. 429—431.) Mire az ő monográfiájának első kötete megjelenik, a városmonográfiákat az újságírók is a haladás, a szabadság, az igazi alkotómunka emlékműveiként méltatják. „A belső élet megismerése ez. Milyen volt a régi századok élete, mily képet mutat a városi elem, a polgárság, az iparos, a kereskedő? A nagy eseményeket ismerjük, a hadjáratokat, nyert és veszített csatákat sokszor leírták. De a békés életet, annak alkotó tényezőit, melyekből pedig az állam és társadalom alakul, melyek oly fontosak, ezeket nem ismerjük kellőképpen, ezek életére — a mi történelmünkben — rátornyosulnak a zivatarok, s ha ilyenek nincsenek, hallgat róluk a krónika.” (*Irodalom*. Szabadkai Hírlap, 1886. augusztus 15.) Egy másik szabadkai lap, a Szabadság recenzense — a Szabadkai Közlönnyel összhangban — szintén a szabadság, a közjó, az áldozatkészség, a nemzetföntartás bázisaként méltatja a városokat, s ezzel a szerepükkel magyarázza a történetük iránt megélelénkült érdeklődést. (Érd-Ujhelyi: *Szabadka története*. Szabadság, 1892. december 20.; Dio Cassius: *Szabadka sz. kir. város története II. rész*. Szabadkai Közlöny, 1892. december 18.)

Hogy Iványi inspirációi között ez a polgári önérzet milyen erős lehetett, arról közvetett módon sehol sem beszél, de művének szellemét ez határozza meg: a zavartalan, tisztességes munkálkodás érdeke. Eszménye a rend, a jólét, a tisztességes munka és a kultúráltság. Kifejeződik ez a vidéket pusztító sokféle háború fölvidezésében. Az ezekből eredő kényszerűségek: adó, szolgáltatás, katonai terhelés ismertetésében, a város szuverenitásáért lezajlott küzdelmek ábrázolásában. Ha pusztításról ad számot, akkor legyen szó Dózsa vagy Rákóczi hadairól, az okok szűkszavú jelzésén túl mélyebb magyarázatra, megértésre nem hajlandó. Aminthogy azt sem hallgatja el, hogy Dózsa parasztjaival leveretésük után milyen embertelenül bántak el az urak. Az országos arányú megtorlásról szólva a vidék történetéből konkrét példával teszi hitelesebbé krónikáját. Mondhatnók állásfoglalását, mert vonatkozó mondatában a „rabiga” szót aláhúzza: „Ezután kezdődött csak az urak embertelen visszatorlása az országosan *rabigába* szorított szegény földnépén.” (I. 46.)

A békés alkotómunka föltételei között tehát Iványi a dolgozó emberek jogait is számon tartja, érzékenyen jelzi ezek sérelmeit, így a „város” szabaddá válására fordított figyelmét is ennek tudatában kell értékelnünk. Hiszen ez a város csak a XIX. század végén lett a parasztnábobok városa, azelőtt a dolgozó

parasztkok és kézművesek városa volt. Ez a tény fokozza annak jelentőségét, hogy a szuverenitásért lezajló pörök krónikájában, a nemesek, a vármegye és a földesúri hatalmat gyakorló kamarával szemben egyaránt a város ügye mellett áll. Kedvtelenül és elmarasztalóan ír a városon belüli pártharcok elvadult formáiról, noha ezeknek a bírálatoknak az érvénye már a szerző koráig ér, s a tudatlanság, a műveletlenség, a városhoz méltatlan körülmények és erkölcsök jeleit minden korból nem titkolt rosszállással jegyzi föl.

Ebből a szempontból igen jellemző és érdekes például az a fejezete, ahol a Metternich-éra alkotmányosértő intézkedéseit tárgyalja. Az alkotmányelleneséget — összhangban nagy elődei: Horváth Mihály és Szalay László szemléletével — természetesen ő is elítéli: „*Ferenc és mindenható miniszterének, Metternich kényuralmi elvei, »az elzárás, a cenzúra, a szellemi butítás, a titkos kémkedés kormányrendszere oly súlyosan nehezedett a nemzetre, hogy mindenfelé a legszomorúbb erkölcsi és anyagi pangás hatalmasodott el a nemzeti életen. A nemzet nagyobb része állapotának szánandóságát tudatlanságában alig érezve... mintegy tompa aléltságban élte le napjait«.*” (Az idézetben belüli idézet Horváth Mihály *Huszonöt év Magyarország történetéből* című munkájából való. D. Z.)

Ezt az országról szóló helyzetképet Iványi természetesen a városról adandó kép kereteként vázolja föl, s nyomban rá is tér a város állapotára: „Városunkban is állandó jogsérelém gyakoroltatott.” Az esedékes tisztújításra sor is került, a fontosabb városi ügyekben — önkényesen — Skultéty Ferenc miniszteri biztos intézkedett. S itt jön a meglepetés, mikor Iványi — minden átmenet nélkül — előadja, hogy miket művelt ez az önkényúr: „... az utcák és a város szépítésére építészeti szabályokat alkotott, a magisztrátus teendőit ügyrend alkotásával szabályozta, a zavarokat és visszaéléseket beszüntette. — Nevezetes az általa a város erkölcsi és értelmi szegénysége miatt sürgetett mozgalom e túlságosan hátramaradt állapot megszüntetésére.” A királyi biztos tehát elrendeli a közállapotok felülvizsgálását, hogy „a *közmivveltség* hiányán legalább jövőben segítve legyen”. A városi tanács által kiküldött bizottság aztán kénytelen belátni, hogy „a város e téren 40 ezernyi lakossága és a meglehetősen anyagi jólét dacára igen alacsony fokon áll. A nép oly korlátot, hogy a műveltség előnyeit belátni, és a jót és a rosszat helyesen megkülönböztetni sem képes; az ifjúság is oly szánandó állapotban van, hogy a múlt restaurációnál arra való egyént sem lehetett találni, aki a jegyző segítségére lehetett volna és papírról papírra egyszerűen csak latinul lemásolni képes volt volna, amiért is idegent kellett behívni. Szégyen és gyalázat, hogy a katonaságnál is alig egy városbeli emelkedik tiszttségig, és hogy az elődeink annyi áldozatával alapított *gimnáziumba* oly botrányosan kevés tanuló jár, az ifjúság tespedő tudatlanságban nő fel.” (Szabadka szabad királyi város története. I. Szabadka, 1886. 370—372.)

Ez a bizottság az idézettekén kívül még sok más bajt is föltárt, s jelentését a „választott polgárság — írja Iványi — osztatlan elismeréssel fogadta”. Ennek előadása után azonban, mint előbb, szerzőnk ismét az abszolutisztikus kormányzásra panaszkodik, elsősorban és szinte kizárólag a királyi biztosra, aki elszabotálja a tisztújítást. Ugyanarról a királyi biztosról van szó, aki elrendelte az előbb idézett üdvös intézkedéseket, s a siralmas helyzet föltárását, orvoslását szorgalmazta.

Iványi annál logikusabb elme, hogy egy fejezetben belül ilyen zavart el ne tudna tüntetni, s gazdag anyagából talán idézhetett volna a királyi biztos önkényes kormányzását meggyőzőbben szemléltető példákat is. Ehelyett azonban a bizottság jelentésének riasztó mozzanatait idézi olyan kimerítő tüzetességgel és ihletetten, hogy szavai szuggesztív kórképpé állnak össze: „hiába-
való esküdözés, káromkodás, becsületsértés, önbíráskodás, részegeskedés, a több napig eszem-izszommal tartott és igen költséges lakodalmak, melyek igen sok esetben elszegényedést okoztak, az utcákon való gyors hajtás, lövöldözés és egyéb míveletlen s durva rendzavarás és éjjeli kicsapongás; továbbá munkakerülés, midőn henyélve a malmokban összejönnek s pipaszóval trágár beszédek és mesélgetések közt töltik az időt. A nép külső megjelenésében is kevés gondot fordít magára: rondán, fésületlen, szennyes s bűzös ruhában jelennek meg a templomban és a városházán. S szomorú dolog, hogy a gazdák még szolgálkával is együtt mulatnak s versenyt isznak.” (Uo. 373.)

A krónikás krónikása, aki ezeket a sorokat írja, szívesen elidőzne önkéntelenül felöltő reflexiói között: milyen izgalmasan barbár, patriarchálisan fesztelen lehetett ez a „malomalji” mesélgetés! Vállalt főadata azonban arra inti, hogy Iványi történetírói karakterére figyeljen. S az előbbi idézet ebben a tekintetben is rendkívül beszédes. A történetíró szemléletének legvonzóbb és legjellegzetesebb vonását teszi érzékelhetővé: a „míveletlen s durva rendzavarás” minősítésében érvényesülő szellemet: a békés polgári munkálkodásnak és a kultúra tiszteletének szellemét. Ez a szellem Szabadkán elemébe került. S ez nem azt jelenti, hogy rokonszelleme közösségébe, hanem hogy elvégzetlen, de elvégezhető nagy föladatak terepére. A hivalkodó anyagi bőség és a kultúra elmaradottsága közötti ellentmondást Iványi termékenyítő, ösztönző feszültségként élte át. Jeleit, ahol csak lehet, fölismeri, tudatosítja. Nemcsak az önkényuralom jellemzésének logikáját függeszti föl ennek érdekében, de saját korához közeledve is megemelkedik a hangja, ha a gazdagság és a kultúra közötti aránytalanságokról beszél.

Megemelkedik, de ostorozóvá sohasem keményedik. Hogy indulatos természet volt-e, nem tudható, de való igaz, hogy írásait mindig tartózkodás, türelem és fegyelmezettség jellemzi. Egész élete arra ment rá, hogy gyarapítsa, emelje, lendületesebbé tegye a város kultúráját, még a vakulás közelében is dolgozott, de igyekezetében sohasem volt türelmetlen. Ha kezdeményezett valamit, szerényen és tapintattal tette. A citoyennek az élősdiség, a tunyaság elleni indulata benne nagyon megsűrten, lecsitultan dolgozott. Türelmes pallérozóként csinálta, amit lehetett, számolva azzal, milyen kicsi az értelmiség ereje, hatalma és beleszólása a város ügyeibe.

Ez is hozzátartozik annak magyarázatához, miért boldogult Iványi a feudális jellegű érdekharcokkal terhes Szabadkán. S ezen a ponton szinte magától mutatkozik meg az a rokonság, mely őt a pozitívizmushoz kötötte.

Ha arra gondolunk, hogy Iványi publikációinak túlnyomó többsége adatközlés vagy tárgyyszerű eseménytörténet, s ha azzal is számolunk, amit önéletírásából már tudunk, hogy Heinrich Gusztávhoz barátságos kapcsolatot fűzte, hogy a Heinrich által nagy sikerrel művelt komparatiztika művelésére is készült (Az összehasonlító nyelvtudomány és az indogermán nyelvfajról címmel tanulmányt is közölt a Nyitrai Községi Főgimnázium 1873—1874. évi Tudósítványában), akkor már-már aggály nélkül besorolhatnók őt a hazai pozitívista tudományosság képviselői közé.

A képlet azonban bonyolultabb. Iványi valóban megszállotta a tényeknek, fő ambíciója az adatok fölkutatása és logikus rendszerezése. De tudományos bölcsője fölött Horváth Mihály szelleme lebegett. Önéletrajzában is beszél arról, hogy Lugos történetéhez készülve Horváth alapművét, a *Magyarország történetét* jegyzetelte ki először, de a Szabadkáról írt monográfiában és más tanulmányaiban is, mikor az ország egyetemes történetéről beszél, jobbra Horváth Mihály és Szalay László műveire hivatkozik. Az ország történetéről való tudásának alapját tehát e nagy elődök eredményeiből rakta le. Ezért róluk is szólnunk kell, ha Iványi történetírói jellemét sematizálni nem akarjuk.

Horváth Mihály történetírásának szelleme a reformkor uralkodó eszméinek jegyében érlelődött ki. Demokratikus volt és antifeudális. Közel állt ahhoz a szemlélethez, melyet Guizot, Michelet és Thierry képviselt, de a jobbágyágnak és a polgárságnak nagyobb jelentőséget tulajdonított, s a polgári fejlődés akadályait keresve még a hűbéri viszonyoknál is ártalmasabbnak vélte a bécsi adminisztráció nemzetidegen tevékenységét. A nemesség önző és korlátolt politikáját ettől függetlenül radikális élességgel bírálta, a művei a történelmi fejlődés kikerülhetetlen törvényszerűségeit hangsúlyozták. Ezeket az elveket az anyagföltárás igényével kötötte össze.

Szalay László, akinek átfogó művét (*Magyarország története*) Iványi ugyancsak gyakran idézi, kitágítja a magyar történetírás horizontját, fölismerte, hogy a magyar társadalom múltja csak a szomszéd népek történetének ismeretében érthető meg, az egyéni és nemzeti szabadság eszméjét filozófiailag átgondolt meggyőződéssel képviselte, s a múlt elmélyült, szigorúan objektív kutatására őt a nemzet nagy vereségében eléje toluó kérdések ihlették. Létkérdésnek érezte a tudományos érvényű igazságok földerítését.

Semmi kétség: Horváth Mihály és Szalay László munkássága, tárgyilagosságuk és az utóbbi tágas horizontja ellenére, nemzeti szellemű történetírás. Iványi, mikor tőlük tanult, ezt is megtanulta. Az idegen hódítókkal való küzdelmek ábrázolásában, a Habsburgokkal folytatott harcok interpretálásában ez mindig érzékelhető is, Szabadkának a szabadságharcban vállalt szerepéről szólva, majd az önkényuralom krónikájában állásfoglalása különösen határozott, előadása már-már megrendült. A millennium felé közeledő ország hazafias hangoltságának növekedése, a magyarosítás közepette Szabadkán erre a „kifogástalan nemzeti szellemre” (Toncs idézett kritikájából való ez a minősítés) Iványinak szüksége is volt.

Ami a „kifogástalanságot” illeti, azt hiba lenne sztereotip formulaként fölfognunk. Tartalma többretű. Mikor főművét Iványi írja, Horváth és Szalay nagy gondokkal küzdő magyarság szemlélete, erősen fölhígvulva, Thaly Kálmán köznemesi kurucromantikájában élt tovább. Iványit ettől a hígulástól megóvta a pozitívizmus ideológiát kilúgozó sterilítása. Az a görcsös tényisztelet, melyről már többször szoltunk. Ez az objektivitás a szabadkai nemzetiségi konstellációk szempontjából is szerencsésnek bizonyult, mert a magyar múlt, a nemzeti vitéség kihívó glorifikálásától megkímélte az öntudatosabb bunyevácok érzékenységét. A szerbekkel szemben már korántsem volt ilyen tapintatos, mert róluk a város szuverenitásáért folyó küzdelmek során is szólnia kellett, s többször kritikai éllel. Mivelhogy a város önállósága, a kiváltságok fölszámolása, az alkotmányos városi élet zavartalan működése Iványi fejlődés-konceptiójában magasrendű célként szerepel.

De nemcsak ezért. A szabadkai szerbek kiváltsága, mint ismeretes, katonai szolgálatukból eredt, eredetileg népi vívmány volt tehát, s még jó ideig az is maradt. Iványi viszont nem olyan fogékony az ilyen jogok iránt, mint Horváth Mihály vagy Szalay László. Dózsa György és Jovan Nenad népének, Rákóczi kurucainak pusztításairól összehasonlíthatatlanul többet tud, mint ezeknek a pusztításoknak az okairól. S könyvének olyan fejezete, mely az alsóbb néposztályok történelmét vagy jelenbeli helyzetét tárgyalná, nincs is. A forrásokból kiolvasható tényeket azonban, mint a Dózsa-féle fölkelést követő megtorlásról szólva is, minden esetben tiszteli, s így adatai a szabadkai szerbeket sújtó diszkriminációkról is lelkiismeretesen tájékoztatnak. Történelmük drámalságát persze nem tudja túlkörözni.

Horváth és Szalay örökségéből tehát Iványi a népsors iránti fogékonyságot is kiszűrte, ahogy a kor kastélyt és viskót egységben látó magyarságszemlélete ezt meg is kívánta. Kivételnek csak a bunyevácokról írt fejezetet tekinthetjük. Annak értékéből azonban sokat levon, hogy néhol elavult, s java része mások eredményeiből rekonstruálódott.

De „kifogástalan” volt ez a nemzeti szellem azért is, mert a Habsburgokkal szemben sem volt annyira sértő, hogy el ne lehetett volna viselni. Iványi a kiegyezés légkörében érett tudóssá, magát a kiegyezést „szent” vívmányként tisztelte. Hogy az Osztrák—Magyar Monarchia ingatagságát, a készülődő földrengést észlelte volna, munkáiban ennek kevés a jele. A távolabbi múlttól szólva is csak ott észlel antagonizmust, ahol ez nyílt háborúban robbant ki. Őszintén elítélte az abszolutisztikus kormányzás ismeretes túlkapasait, de nem ezek érdekelték elsősorban. Igen jellemző, hogy noha tudta, milyen eltökélt magyarellenesség vezette Kollonics bíborost a töröktől fölszabadított ország újjászervezésében, az átszervezés tervét tartalmazó *Einrichtungswerk* egyik fejezetét méltató előszóval adja közre 1888-ban. (*Kollonics Lipót bíbornok országszervező munkája*. Szabadkai Hírlap, 1888. 14., 18., 19., 21. és 22. szám. Különnyomat is.) Ez az előszó jól mutatja, hogy inkább tudta, mint érezte mindazt a bajt, kárt, amelyet a Habsburgok Magyarországnak és a szomszéd népeknek okoztak. „Ezen országszervező terv általában igen sok jót és helyeset tartalmaz, sőt korát megelőző sok célszerű reformot is javasol s őszintén az ország anyagi és értelmi felvirágzását, emelkedését és jólétét célozza mindenben — csakhogy a nemzetiség s az alkotmány árán.” Hogy ez a „csakhogy” mit jelentett Iványi szemléletében, azt már tudjuk: a magyar függetlenségi mozgalmak szükségszerűségeinek őszinte belátását, de természetük és politikai tartalmuk, törvényszerűségeik mélyebb megértését nem érezte föladatának.

Annál fogékonyabb, sőt ihletett, amikor a város élelmessége és Mária Terézia „nagylelkűsége” folytán Szabadka elnyeri a szabad királyi rangot. A hűvös és vontatott előadás itt regényessé színesedik, a jegyzőkönyvek minden adata kibomlik, az esemény a várostörténet legjelentékenyebb aktusává magasztosul. A Habsburg-házhoz való viszony nemzeti ingereit teljesen elnyomja a város győzelmének emléke által fölszított öröm. (I. 262—276.)

Némi malíciával azt ismondhatnók: nem csoda, hiszen ennek a vívmánynak százéves jubileumára készült maga a monográfia is. Az epésség azonban eltéríthetné figyelmünket egy lényegesebb vonásról: a belterjességről. Nem mintha Iványi mellőzné az országos összefüggéseket. Említettük már, hogy

mindig azok keretébe ágyazza a várostörténet eseményeit, a Vajdasághoz fűződő szálak pedig különösen sűrűn és élesen rajzolódnak ki. Jóval szűkszavúbb a várostörténetre jellemző adatok viszonyításában. Pedig Kecskemét, Nagykőrös, Szeged, Újvidék, Szarvas és a többi, Szabadka fejlődésével összevethető város történetének fontosabb adatai nélkül az olvasó aligha mérheti, hogy amit Iványi elmaradottnak, gyászosnak minősít, mennyiben az. Ugyanilyen okból számít hibának a kelet-európai várostörténet összefüggéseinek teljes mellőzése, valamint a nemzetiségi törekvések iránti felületes figyelem.

A magyarosítás lázába bódult Szabadkának ez a belterjesség jól megfelelt. Nem azért, amit Toncs föltételez, hogy az ősök viselt dolgait tüzetesen föloldozta Iványi, hanem mert a bőség, a prosperitás, az üzleti láz közepette a város urai nem szívesen gondoltak arra, hogy nyugalma alá van aknázva.

Iványi történelemszemlélete tisztos polgáriságának tehát árnyoldala is volt. Hiányzott belőle az a sorsra kérdező, válaszért kutató magasrendű történelmi érdekltség, mely nagy elődjeit, Horváth Mihályt és Szalay Lászlót jellemezte. Híjával volt az adatokat szerves egységbe szervező szellemnek, a történelmet mozgató erők között az osztályviszonyok jelentőségét sem fűrkészte olyan érzékenységgel, mint Horváth, s végül: szűkösebb volt a látóköre is.

Miben rejtett hát az ereje?

Mindenekelőtt abban, hogy nagymérvű alkalmazkodó készsége ellenére a lassú előrehaladásban őszintén hitt, a társadalom alakításából tudósként és közéleti emberként is kivette a részét. S e tulajdonsága révén inkább az angol és a francia pozitivistákkal tart rokonságot, mint a Scherer-iskolával.

Legfontosabb érdeme azonban az a lelkiismeretesség, tüzetesség és szívrósság, mellyel anyagát összegyűjtötte. Hogy a történetírói előzményeket kimerítő alaposággal ismerte és földolgozta, azt már említettük. Szólni azonban még erről is érdemes, hiszen az „előzmények” gyűjtőfogalma nemcsak érték, de jelleg tekintetében is sokféle történeti munkát foglal magába. Mindenekelőtt olyan, az ország egészét átfogó szintéziseket, amilyen Horváth Mihályé, vagy torzó mivolta ellenére Szalay Lászlóé volt. Ebbe a rétegbe sorolhatók olyan gyakran használt művek is, mint Szilágyi Sándor *Erdélyország története*, Fessler *Gesch. Ungarns* vagy Nagy Iván *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal és Magyarország nemes családai... című munkája.*

A szakirodalom egy másik rétege már közelebbi kapcsolatban áll Iványi témáival, vagyis az, amely az ország történelmével vagy annak valamelyik részterületével foglalkozik. Ebből az elég gazdag irodalomból főleg Wenzel Gusztáv, Pesty Frigyes, Szentkláray Jenő, Steltzer Frigyes, Radics György, Rónay István és Dudás Ödön eredményeit hasznosította. Hogy milyen mértékben, hivatkozásából ez nem derül ki mindig. Azért nem, mert Iványi, ahol csak tehette, fölmutatta és tanulmányozta az elsődleges forrásokat is. Azokat is tehát, amelyekre elődjei támaszkodtak. Ez lehet az oka, hogy ha például Jovan Nenad történetét írja, nem Dudás Ödönre hivatkozik, aki ebben őt megelőzte, hanem Verancsicsra, akire Dudás is támaszkodott.

Verancsics neve és Szerémi Györgyé, akire gyakran hivatkozik, a forrásoknak egy mélyebb rétegét jelzik: a krónikák és emlékiratok képviselte réteget. *Lugos története* című munkájához például, melyet már vakon fejezett be (Szabadka, 1907), Bethlen Miklós emlékirataiból meríti a legtöbbet, de jól ismerte a Kemény által kiadott többi emlékirót is.

S végül, de a legnagyobb nyomatékkal, a legmélyebb rétegről, a levéltárak iratanyagáról kell szólnunk. Minden jel arra vall, hogy Iványi, a pozitívista történészekhez hasonlóan, de nagy előideivel sem ellentétben, ezt a forrásréteget becsülte a legtöbbre, s nem lévén koncepciózus tudós, ebben a munkában, minél több forrásanyag főtárásában vélte megvalósítani a maga lehetőségeit. Rá is kényszerült az ilyen kutatásra. Láttuk, már a pályázat is kikötötte, hogy a munkát levéltári kutatásra kell alapozni. De megkövetelte ezt ekkor a műfaj íratlan törvénye is. Valamirevaló városmonográfia nem jelenhetett meg okmánytár nélkül. Hornyik János Kecskemétről írt négy kötetes munkája a kuruc fölkelés történetével le is zárul, de több mint kilencszáz oklevelet közöl. Jakab Elek hatezer oklevelet nézett át, s a belőlük vett adatokkal alaposan meg is terhelte a kötetét. Mentegetődzését Iványi is elmondhatta volna: „Lehet, hogy a történetnyomozási rész nagy terjedelmével elnyomta a történetelőadási részt, s azáltal, hogy sokat idézek, (...) de én épp az adatok megőrzése végett folyamodtam ehhez a módszerhez.” A „művészi” történetírást az utókorra hagyja.

Iványi, akinek forrásanyaga rendkívül aránytalanul oszlott meg, tehát a XVIII. század előtti időkből nagyon kevés oklevelet produkálhatott, alig többet, mint amennyit a Wenzel által kiadott okmánytár kötetei tartalmaztak, csakis az újabb levéltári anyag részletes prezentálásával tehetett eleget a forráskutatás normáinak és önmaga igényeinek. Ez az anyag aztán próbára is tette a kutatószenvédélyt, a türelmet és a rendező erőt, mert — mint bírálói és ő maga is írta — a Szabadka múltjára vonatkozó eredeti forrásanyagot előtte alaposan senki sem tanulmányozta. A városi levéltár iratainak tetemes részét mutatók nélkül, minden iratot kézbe véve kellett átnéznie. Mint önéletrajzából tudjuk, kocsiszámra hordatta lakására a rengeteg okmányt, s ugyanilyen szorgalommal nézte át a megyei levéltár Zomborból átkölcsönözött aktasomóit és a szabadkai plébánia anyakönyveit is. Ezenkívül heteket töltött a bécsi hadi levéltárban és Budapesten, az Országos Levéltárban is. S eközben folyton figyelte a szakfolyóiratok legfrissebb publikációit és följegyzett mindent, amit vidékünk története szempontjából fontosnak vélt.

Azt mondtuk, rá is kényszerült erre. Ehhez azonban hozzá kell tennünk: amit föl kutatott, s főleg amit munkáiba beépített, több a szükségesnél. Az adatokat, a „pozitívumokat” nemcsak egy átfogóbb kép elemeként, önmagukért is becsülte. Gyűjtőszenvédélyében van valami abból a kispolgári buzgalomból, mely úgy elmerül a garast garasra rakó szorgosságban, hogy sokszor el is felejt, mivégre szorgoskodik.

Munkájának értéke azonban így is kétségtelen, s elsősorban információinak bősége és megbízhatósága miatt az. Ezzel emelkedik ki a többi tudós tanár közül: amit alkotott, ma sem kerülhető ki, ma is alapul szolgálhat minden helytörténeti kutatás számára. Érvényes ez a városmonográfia két kötetére is, erre az ezer oldalt meghaladó, okmánytárral és térképekkel ellátott hatalmas munkára, mely az adatokat minden fejezetében a városfejlődés menete szerint igyekszik áttekinthető folyamatba szervezni, sőt elsősorban erre érvényes.

A fenti részletet abból az alkalomból közöljük az Újvidéki Hungarológiai Intézet gondozásában Tudós tanárok címmel még az idén megjelenő tanulmánykötetből, hogy december 17-én lesz Iványi István születésének 130. évfordulója és szeptember 16-án volt 100 éve annak, hogy Szabadkára költözött.

ÉGTÁJ

DIETRICH GYULA

BITTERMANN KÁROLY ÉS AZ ELSŐ SZABADKAI NYOMDA (1844—1907)

Johannes Gutenberg a XV. században kezdte alkalmazni a mozgatható betűkkel való nyomtatást. Ezzel a törekvéssel rohamosan terjedt és fejlődött a nyomdaipar. Városunk jóval később kap nyomdát; a múlt század negyvenes éveiben több nyomdaalapítási kezdeményezés történt.¹ Az 1844. év jelentős dátum Szabadka művelődéstörténetében, mert városunkban megkezdte működését Vajdaság második nyomdája.²

Bittermann Károly 1844. március 7-én I. Ferdinánd császár aláírásával kapott nyomdaalapítási engedélyt Szabadkán. Ezzel megkezdődött a szabadkai nyomdászat úttörőjének negyedszázados eredményes tevékenysége. Korábban Budán, Pesten, Szegeden, Eszéken és Kalocsán készítettek szabadkai rendelésre nyomtatványokat. Szeged első nyomdatulajdonosa, Grün Orbán (nyomdája 1801-ben kezdett dolgozni) többek között cirillbetűs nyomtatványokat is készített városunk számára.

BITTERMANN KÁROLY ÉLETÚTJA

Bittermann Károly 1805. július 13-án született Óbudán. Szegény szülőktől származott, ezért az általános iskola három osztályának elvégzése után inasnak adták; a pesti Trattner—Károlyi nyomdában betűszedőnek tanult. Felszabadulása után Bécsbe ment, s ott a Machitaristák nyomdájában helyezkedett el. Mivel jó szakember volt, és munkáját megbecsülte, munkatársaiban ellenszenvet váltott ki. Hamarosan Németországba és Csehországba távozott. Tartózkodási helye Lipcse, Drezda, de főleg Prága volt. Néhány év múlva visszatért Pestre. Időközben Bécsben feleségül vette Pessák Máriát. Ismét szülővárosában, a Trattner—Károlyi nyomdában helyezkedik el, ahol 1843-ig dolgozik.

Már a negyvenes években azt tervezte, hogy önálló nyomdát alapít; ezért jött vidékünkre. Eredeti szándéka az volt, hogy Bács-Bodrog vármegye székhelyén, Zomborban nyit nyomdát, azonban Rudits József szabadkai származású főispán rábeszélésére és több kedvező körülmény hatására végül Szabadkát választotta. Kérvényével a városi tanácshoz fordul, amely 1842. november 21-i ülése után a többi dokumentummal azt a budai helytartótanácshoz

küldi. Az 1843. május 30-án keltezett válaszában az áll, hogy a helytartótanács Bittermann kérvényét elutasította, »miután a folyamadó egy könyvnyomó intézetnek felállítására és voltaképpen felkészítésére elégséges pénzalapot nem mutatott ki».

Az első szabadkai nyomdaalapítási kísérletek kapcsán feltétlenül meg kell említeni, hogy még 1840. április 20-án és ugyanazon év június 14-én a szabadkai városi tanács Budára küldte Pintér Jánosnak, a temesvári könyvnyomtató intézet szedőjének nyomdaalapítási kérvényét. A budai válasz szerint a Magyar Királyi Helytartótanács a kérvényt elvetette, mert az alapító vagyoni állapotáról készült kimutatás és néhány irat hiányzott a kérvény mellől. Pintér volt tulajdonképpen az első nyomdász, akinek a város már 1839-ben 1000 forintos segélyt ajánlott fel.

Bittermann kitartóbbnak bizonyult, mert 1843. július 8-án ismét kérvényt nyújtott be a városi tanácshoz. Ugyanakkor nem ő volt az egyedüli kérvényező; Fuchs János lőcsei származású, Prágában tanult nyomdász is hasonló kísérletet tett. A tanács kérte a budai helytartótanácsot, hogy csak egy nyomdaalapítási engedélyt adjon ki, és az átiratban Bittermann kérvényéhez ragaszkodott. Mivel a kérvényekre nem jött válasz, a városi tanács újból eljuttatta Budára a két kérvényt; december 30-án sürgette az ügy lezárását. A huzavona oka az volt, hogy a hatóságok nem lelkesedtek az ilyen kérvényekért és kezdeményezésekért. December 30-i levelében a szabadkai tanács ismételtlen leszögezte: a helytartótanács csak az egyik nyomdásznak adjon engedélyt (akkoriban a városi tanács véleménye az volt, hogy Szabadkának csak egy nyomdára van szüksége).

Végül Bittermann Károly kapott nyomdaalapítási engedélyt. A bécsi császári- királyi kancellária 1844. március 7-én küldte el az okiratot.³ A pergamentre több színben írt latin nyelvű szöveg így kezdődik: *NOS FERDINANDUS PRIMUS Divine Favente clementia AUSTRIAE IMPERATOR*; fordításban: *Mi I. Ferdinánd, Isten kegyelméből Ausztria császára, ... ezt követően szép vágású betűkkel tüntették fel a császár többi rangját és megnevezéseit; Magyar-Csehországnak, Dalmáciának, Horvát- és Szlavónországnak, Galiciának és Lodomeriának ezen néven ötödik apostoli királya ...*

Az okirat jelentősebb része a következőképpen hangzik: *„... Emlékeztükbe ajánljuk a jelen okmány erejénél fogva mindazoknak, akiket illet, hogy Mi Bittermann Károly hívünknek Felségünkhöz intézett alázatos könyörgésére és azért, mert hű alattvalónknak érdekeiről kegyesen és atyailag gondoskodni kívánunk, ugyanazon Bittermann Károlynak, mint akit jó erkölcssei különben is ajánlanak, és aki a nyomdászat mesterségben jártas, s e célra elegendő tehetőséggel rendelkezik, hatalmunk teljében csak személyére vonatkozólag kegyelmesen megadandónak és megengedendőnek találtunk, hogy ugyanazon Bittermann Károly, amíg él, országunkban lakó Híveink közös javára és hasznára Szabadka (Maria-Theresiopolis)⁴ szabad királyi városunkban nyomdát állíthasson, fenntarthatasson és folytathasson, minden nemű könyvet és művet — azonban minden sérelme nélkül mások különleges szabadalmainak, amennyiben ezen egyik vagy másik könyvnek nyomására bárkinek vagy bárkinek is külön megadattak — nyomhasson és árulhasson és ezen célra munkatársakat tarthasson, tanoncokat felvehessen, ugyanazokat oktathassa és szokás szerint felszabadíthassa ...*

Bittermann Károly az okirat szerint feltételekhez volt kötve: *„... először is tartozik magát fejlettebb nyomdászszerekkel ellátni; továbbá semmi más sajtó alá nem adni és nyilvánosságra bocsájtani ne merészkedjék, mint ami az országos törvényszék, vagy magyar királyi Helytartótanácsunk megszabott bírálatának a maga módja szerint előterjesztett és így annak helyeslése kíséretében nyilvános hitelesítéssel ellátott ...*

A szöveg végén biztosították a szabad ipar folytatását: *„... ezért Nektek minden rendű, rangú, hivatalú, foglalkozású és kiváltságú hű alattvalóinknak, bármiképpen értesültök is jelen levelünkről, ezeknek során szorosan paran-*

csoljuk, kegyesen meghagyjuk és elrendeljük, hogy a fentebb emlegetett Bittermann Károlyt az iménti módon engedélyezett nyomdászatának gyakorlásában se hivatalosan, se magánúton semmiképpen zavarni, gátolni, háborgatni és eltiltani ne merészeljétek, hanem Ugyanőt az előző módon engedélyezett kiváló kedvezéssel és kegyességgel szabadon, biztosan, megkárosítás, alkalmatlankodás és akadályozás nélkül élni és boldogulni engedjétek, és azon útján, akiket illet, mindezt érvényesülni minden módon tartoztok és köteleztetek, éppen ezen szabadalomlevelünk erejéből és tanúságnál fogva, melyet elolvasás után, amint ezennel akarjuk és parancsoljuk, mindenkor vissza kell adni az előmutatónak.”⁵

Engedéllyel a kezében Bittermann kocsival érkezett Szabadkára.⁶ A nyomda össz felszerelése két, előzőleg Pesten kiselejtezett kézi fasajtó volt. Schmidl Károly betűöntő 10—12 fajta betűt, körzetet, ólomvonalat és fabejtűket készített a nyomda számára. Szabadkán azonnal fogadta Szárits József polgármester, aki kételkedett a kezdeményezés sikerében. Kételyének beszélgetésükben hangsúlyt is adott. „Ért a böllérmesterséghez?” — kérdezte, arra célozva, hogy ez a mellékfoglalkozás télen jövedelmező lehet.

Bittermann Károly Simony Mihály ügyvéd házát vette meg az I. kör 127 alatt (később Mérnök utca 130, ma Šenoa u. 19).⁷ 1844 júliusában a városi tanácshoz fordult a ház átírása végett. Ebben a házban rendezte be a nyomdát. Az első megrendelés a várostól érkezett; lassan mind több munkát kapott.

1846-ban a prágai Gottlieb Haase Söhne cégtől vas kéziszajtót vásárolt. A nyomda már két éve dolgozott, mondhatnánk, jól be is vált. Nemcsak szabadkai megrendeléseket teljesített, hanem az egész megye nyomtatványai itt készültek. Mivel Zomborból sok megrendelést kapott, 1847. március 20-án kérvénnyel fordult a szabadkai városi tanácshoz egy fióknyomda felállítására ügyében. Miután Miloszavlyevits István városi tanácsnok ellenőrizte Bittermann vagyoni állapotát, az engedélyt megkapta. Jelentésében Miloszavlyevits fel-tüntette, hogy Bittermann három sajtóval, huszonnyolc mázsa betűvel rendelkezett, és a felbecsülés szerint vagyona 6590 pengőt tett ki. Habár az engedélyt megkapta, a zombori nyomdát Bittermann csak a forradalom leverése után, 1850-ben nyitotta meg.

Bittermann Károly részt vett az 1848-as forradalomban is. Nyomdájában az események ideje alatt olyan nyomtatványok készültek, amelyek a forradalom mellett foglaltak állást. Ezzel megszegte a császári engedélyben feltüntetett királyi helytartótanács által engedélyezett kiadványokra vonatkozó rendeletet. Sőt, mikor a városban pénzhiány mutatkozott, helyi érdekből szükségpénzként⁸ Kossuth-bankókat nyomott, melyek forgalmazását a pénzügyminiszterium nem engedélyezte. A forradalomban való részvétele miatt Bittermannat Temesváron hatheti börtönre ítélték.

1849-ben meghalt felesége; öt gyermekük maradt. 1851-ben másodszor is megnősül. Speizer Erzsébettel⁹ kötött házasságában hat gyermeke született.

Bittermann Károlyt vígkedélyű, vendégszerető, szerény és becsületes embernek ismerték Szabadkán¹⁰. Nyomdájában mellette, felesége és gyermekei mellett segítők dolgoztak. Egy érdekes eset fűződik hozzá: az ötvenes években Heckenast Gusztáv budapesti nyomdásztól egy kiselejtezett gyorsajtót vásárolt. Ezen a gépen olyan gyorsan folyt a nyomás, hogy a nyomdai alkalmazottak munka nélkül maradtak. Ezért a gépet Bittermann eladta.

1868-ban a Vallás- és Közoktatási Magyar Királyi Miniszterium egy körlevelet adott ki, melyben felhívja a nyomdatulajdonosokat, hogy minden náluk nyomtatott munkából küldjenek példányt a Magyar Tudományos Akadémia részére. Bittermann hasonló felszólítást kapott 1868. június 15-i keltezéssel.¹¹

Bittermann Károly, a szabadkai nyomdászat úttörője rövid betegség után 1869. május 29-én, 64 éves korában halt meg.

A BITTERMANN CSALÁD MUNKÁSSÁGA

Az első szabadkai nyomda 131 évvel ezelőtt nyílt meg Szabadkán. A Bittermann család tagjai nemcsak a szabadkai nyomdászatnak voltak az úttörői. 1850-ben Zomborban fióknymdát nyitottak, amelyet Bittermann Károly fia, Ferdinánd vezetett. Egyes adatok arra utalnak, hogy Zentán is a család tagjai voltak a nyomdászat kezdeményezői.

Szabadkai nyomdájuk egyike volt a legkorszerűbbeknek az országban. 1869 után a nyomda irányítását Bittermann Károly özvegye vette át és 1871-ig sikeresen vezette a műhelyt.¹² Továbbra is segédekkel dolgozott; a munkába bevonta idősebb fiait is (ebben az időszakban Andor cégjelzése is jelentkezik). Bittermann Károly fia, József, apja nyomdájában tanulta meg a mesterséget. 1874-ben huszonnégy éves korában átvette a nyomda irányítását, és haláláig, 1907-ig vezette. Városunk első nyomdája 1844-től 1907-ig működött.

AZ ELSŐ SZABADKAI KIADVÁNYOK

Mielőtt Szabadkára jött volna, Bittermann Károly a nyomdabetűket Óbudán szerezte be. Latin, cirill- és gót betűi voltak. Az első szabadkai nyomdában a szerbhorvát (bunyevác is) és német, továbbá latin kiadványok mellett túlnyomórészt magyar nyelvű szövegeket nyomtak.¹³

Arra a kérdésre, hogy melyik volt az első könyv, amely városunk első nyomdászatának műhelyében készült, nehéz választ adni. Talán Remess Kázmér *Öröm érzet* c. költeménye, amely 1844 végén jelent meg. A bibliográfia az első Szabadkán kiadott és nyomott könyvként sokáig Jósika Miklós szerb fordításban megjelent *Lakomisleni (A könnyelműek)* c. művét említette. A könyvet 1846-ban nyomták cirillbetűvel. Ugyanebben az évben árusították az első itt kiadott naptárt, amelynek címe: *Szabadkai Naptár 1847*.

Az első itt megjelent magyar könyvek közé tartozik Szép Ferenc *A gyümölcsfatenyésztésről* című munkája; 1847-ben adták ki. 1866-ban jelent meg bunyevác nyelven Grgur Peštalić *Dostojna plemenite Bačke...* c. könyve.¹⁴

A legrégebb szabadkai újság Szép Ferenc kiadásában 1848-ban jelent meg *Honunk Állapota* címen, „hetilap a nép felvilágosítására” és inkább tájékoztató jellegű volt.¹⁵ A lap csakhamar megszűnt. 1849-ben Bittermann Károly nyomtatta a *Közlöny Kivonata* címmel városunk akkori hivatalos lapját. A rendszeres újságkiadás 1870-ben kezdődött.

Bittermann József folytatta a könyv- és újságkiadást: 1879 végén a *Szabadkai Ellenőr* c. újság tulajdonosa volt. Az általa kiadott legismertebb könyv Iványi István *Szabadka szabad királyi város története* (két részben, 1886. és 1892.) c. műve volt. A zombori nyomda legjelentősebb kiadványa a Dudás Gyula által szerkesztett *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája* volt, amely két részben jelent meg Bittermann Nándornál 1896-ban.

*
*
*

A Bittermann család nyomdája kitörölhetetlenül beírta nevét Szabadka művelődéstörténetébe. Több mint ezer különféle nyomtatványt készített. Jelentős, hogy a nyomda épületében talált hajlékot az *első szabadkai irodalmi társulat*. A bérelt helyiségben összejöveteleket tartottak, a tagok pedig szoros kapcsolatban álltak Bittermann Károllyal.

1. Cirillbetűk használatára csak a bécsi Kurzböck nyomdásznak volt joga, akinek nyomdája később Novaković kezére került, hogy végül is a budai egyetemi nyomda fontos tartozékként dolgozzon. Vajdaságban az első nyomda aránylag későn létesült: száz évvel a törökök után, a XVIII. század végén kezdte meg működését. Emanuilo Janković hozatta Németországból Újvidékre. Évtizedeken át működött, egészen a XIX. század harmincas éveig anélkül, hogy egyetlen szerb könyvet nyomtatott volna.
2. A történelmi adatok azt mutatják, hogy városunkban a nyomdászat az ipar többi ágával (malom-, bőr- és textiliparral stb.) egyidejűleg jelentkezik.
3. A szabadalmi okirat bekötött vastag arany zsinórral átfűzött, hét oldalból álló és tokban függő királyi pecséttel ellátott okmány. A privilégiumot sokáig a család őrizte, ma a Zombori Történelmi Levéltárban van. A Szabadkai Városi Múzeumban az eredeti okirat mása látható.
4. (...) amelyben megengedett neki Szabadkán nyomdat nyithatni és *cenzúrált* iratokat nyomni. — (Vár. levált. 1844. évi pol. jk. 2676. sz.) — Iványi István: *Szabadka szabad király város története*. Szabadka, 1882. II. 228. A sajtószabadság határozata a nyomtatvány előzetes és utólagos betiltására vonatkozott.
5. (...) Kiadta őszinte szeretett hívünk, tekintetes és nagyságos székhelyi Majláth Antal gróf a Szent István Apostoli Király rendjének nagykeresztes lovagja, belső titkos tanácsos, királyi főasztalmester, Zemplén vármegye főispánja, magyar királyi udvari kancellár és Szent István jeles rendjének kancellárja, birodalmi székvárosunkban, Bécsben, Ausztriában, március 7-én 1844. Magyar-, Cseh- stb. országban való uralkodásunk tizedik évében.

I. Ferdinánd s. k.,
gróf Majláth Antal s. k.,
Gály Péter s. k.

6. *Polgári levél 1845-ből, a polgári jog elnyeréséért* 2262. Pol. sz. Mi Szabadka szab. kir. város főbírája, polgármestere, és tanácsa adjuk tudokra mindeneknek, a kiket illet, hogy minekutána dicsőségesen országló kegyelmes koronás Fejedelmünk szolgálatát, a közjót, s ezen királyi város további fenmaradását, s szabad polgárai jólétüknek előmozdítását érdeklő tárgyak folytatása és elintézése véget mai alólírt helyen, napon s esztendőben tanácsházunkban egybegyűlvén tanácsülést tartottunk volna: akkoron Bittermann Károly benyújtott könyörgő levele által kebelbeli polgárnak bevételni esedezett legyen. — Mivel pedig ezen Tanácsnak köztudomásra volna, hogy nevezett folyamodó ezen ns városra nézve érdemes szülőtől származott, erkölcsös maga jóviseletével kívánt polgárosítást megérdemelte és annak hogy ezen városnak s ns hazának jövőjére is hasznos polgára leend, jelét adta, továbbá előmutatott házi pénztári hivatalnak nyugtatványa szerint a polgár taksát 16 frt 12 kr. pengővel lefizette, ugyan a hódolati esküt is letette volna. — Ez oknál fogva nevezett Bittermann Károlyt valamint valóságos polgárnak bevezessük és beiktatjuk, úgy ötlet minden igazokban és szabadságokban, melyekkel kegyelmes koronás Fejedelmek kegyelméből s honi törvények értelménél fogva valódi polgárok bírnak, részesítjük, melyről is ezen hiteles pecséttel és jegyzői aláírással megerősített Bizonyosság levél kiadatik. — Kelt Szabadka szabad királyi városban 1845. évi Június hó 9-én tartott tanácsülésből. — Kiadta Zomborcsevics Ferencz, főjegyző. (Iványi István: *Szabadka szabad Királyi város története*, II. Szabadka, 1892. 90—91.)
7. Nincs lehetőség, hogy Bittermann Károly házán emléktáblát leplezzünk le: a 19. számú ház a Senoa utcában nem létezik, mert 1944. szeptember 18-án bombatalálat érte. A volt ház helyén szép park van, ahol Bittermann Károlynak emlékművet lehetne emelni. A felirat ez lehetne: EZEN A HELYEN, SAJÁT HÁZÁBAN BITTERMANN KÁROLY 1844-BEN MEGALAPÍTOTTA AZ ELSŐ SZABADKAI NYOMDAT.
8. Ezen példányom előlapján áll: s o r s z á m, de a szám nincsen odaírva. Ez alatt második sornak áll: S z a b a d k a i p é n z j e g y. Ez alatt ismét: 20 kr. pengő. Mart. 10. 1849.

— polgármester; de a név nincs ráírva, valamint a tulsó lapon sincs a városi pecsét mellett ellenőrzőül a kapitány neve, csak: A' kapi van csonkán rányomva. A kiállítás egyszerű, amilyen vidéki nyomdában lehetséges volt. Ezen nyomtatvány hossza 11 cm., magassága 8 cm. — Iványi István: I. m. I. 1886. 471.

9. Az első szabadkai nyomdában dolgozó nő Bittermann Károly felesége, Pessák Mária volt. 1851-től Speizer Erzsébet, a második felesége, hat gyermeket szült. A nyomdásznének sok elfoglaltsága akadt a népes családban, de a nyomdai munkában is kivette részét.
10. (...) A veprődi öregasszonyok, mint mindenütt másutt, nagybetűs, öreg imakönyvekből énekeltek a litániát valamikor a századfordulón. Az előénekes a váltakozó sorokat, a többiek meg rá a fohászt: *Könyörögj, érettünk!* A nagybetűs imakönyvben a lapalji ívjelzés is elég nagybetűs. Így esett meg, hogy az előénekes a litánia egyik sorának olvasta az oszlop alján és a szokott dallamon recitálta ezt is: *Nyomatott Bittermann Károlynál!* Mire az öregasszonyok kara gondolkodás nélkül rázendítette: *Könyörögj érettünk!*

Nevét a népi anekdota is, imé, megőrzi.

Péter László: 7 NAP, 1970. augusztus 21.

11. (...) azon felül minden évnegyed végén minden fajtájú nyomdai kiadványának öt példányát, melyek közül egy az országgyűlés Karainak és Rendeinek 1836. évi április 26-án kelt alázaatos előterjesztésére kiadott királyi rendeletünk következtében a magyar Tudós Társaságnak van szánya, fentebb érintett magyar királyi Helytartótanácsunkhoz betervezni tartozik; végül köteles ugyanazon magyar királyi Helytartótanácsunk által a nyomdászattal illetőleg kiadott vagy kiadandó rendeletekhez mindig szorosan alkalmazkodni, különben jelen kegyünket és engedélyünket neki oda nem szavazzuk, sőt mint előzetes intézkedéseinkkel ellenkezőt, már jelen kegyes szabadalmunkkal előre, megvonni kívánjuk. — Részlet a *szabadalom* szövegéből.
12. Az akkori idők törvénye szerint is engedélyezték az özvegyiség jogán a nyomdavezetést; Bittermann-nének a munkaszervezésben is helyet kellett állnia. A szabadalom tanult nyomdásznak engedélyt biztosított nyomdaalapításra. Ha idővel a nyomdatulajdonos elhalt, felesége folytathatta az iparágat. Az ilyen nyomdában tanult nyomdászsegédeknek kívül dolgozhattak az özvegy családjának tagjai is, akik később folytathatták az iparág vezetését. A császári-királyi szabadalmak intézménye (nyomatásra és terjesztésre okiratokat adott ki) az 1848-as időkkel megszűnt. A privilégium ilyen esetben pedig mint hagyomány a nyomda múltját tükrözte.
13. Bittermann Károly kiadványain a cégjelzést is több nyelven jelölte:

— Nyomatott Szabadkán Bittermann Károlynál.

— Tiskano u Subotici kod Karla (vagy Kalora) Bitermana.

— M. Teresiopel, (Maria Theresienstadt) Gedruckt bei Karl Bittermann.

— Typis Caroli Bittermann, M. Theresiopolis (Maria-Theresiopolis).

Ez jellemző az 1868—69. közötti időszakra, amikor főleg politikai nyomtatványokat készített Bittermann. Mind jobboldaliaknak, mind a baloldaliaknak. Ezek a nyomtatványok is magyar, szerbhorvát és német nyelven készültek.

14. A következő évben, 1845-ben aztán legalább 4 magyar és 2 latin nyelvű könyvet adott ki Bittermann Károly, 1846-ban pedig legalább 17 könyvet, s ezek között van 2 szerb nyelvű, valamint az első szabadkai magyar kalendárium. — Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1848—1919)* Szabadka, 1973. 15.
15. (...) akik ily zavaros időkben különböző okból templomba nem járhattak: elhatározta Szépe Ferenc káplán, hogy időhöz nem kötött röplévekben is oktatja s felvilágosítja a népet. Ezen első szabadkai lapok címe volt: „Honunk állapota, a nép felvilágosítása”. Az első szám nov. 27-én jelent meg négyrétű 2 levél terjedelemben, további számok dec. 7., 15., 22. és 1849. jan. 8-án. Több számot nem ismerek. Ezekben az akkori állapotok genesisét és a helyzetet s harctéri híreket közöl igen rövid, velős és kemény nyelven, az akkor szokott heveséssel. — Iványi István: I. m. I. 1886. 425.

(Megjegyzés: A *Honunk Állapota* és a *Közöny Kivonata* című szabadkai lapokkal kapcsolatban lásd Kolozsi Tibor: I. m. 19—20 oldal.)

DOKUMENTUM- ÉS OKMÁNYTÁR

I.

16—A—60/1838 ek. S. — 16—A—60/1838 ek. M.

Könyvnyomtató Intézet által szerzendő nyomtatványok iránt alázatos Vélemény Szabadka, 1838. június 19.

II.

18—A—44/1940 ek.

Pintér János könyvnyomtató segéd — helybeli nyomda felállítása Szabadka, 1840. október 15.

III.

3—A—51/1841 p. S.

Könyvnyomda felállításáért Pintér János kérvénye 1841. június 14.

IV.

1—A—35/1842 p. S.

Pintér János kérvénye

V.

1—A—35/1842 p. S.

Könyvnyomda felállításáért megtiltó határozat (Pintér János kérvényének elutasítása) 1842. Bójt hó 1.

VI.

3—A—102/1842 p. S.

Bittermann nyomda felállítása — kérvény

VII.

1—A—48/1843 p. S.

Bittermann Károly könyvnyomó kérelmének elutasítása 1843. Pünkösöd hó 30.

VIII.

3—A—71/1843 p. S.

Bittermann Károly kérelme 1843. július 8.

IX.

3—A—122/1843 p. S.

Bittermann Károly kérelme 1843. december 30.

X.

1—A—45/1844 p. S.

Bittermann nyomda felállítása 1844. Sz. György hó 9.

XI.

4—A—18 1846. p. S.

Bittermann Károly nyomdásztól megszökött legény

XII.

12—B—148 1847. p. S.

Bittermann Károly kérvénye — vagyoni és erkölcsi bizonylat

XIII.

4—A—7 1849. Aec. S.

Bittermann könyvnyomtató-adósság beszédese

XIV.

6538/1862 p. S.

Bittermann és nejének kérvénye 1200 Ft. kölcsönért

XV.

296/1863 p. S.

Könyvtárak, könyvnyomdák és könyvtárak kimutatása

XVI.

187, 188/1864. p. S.

Nyomtatványok ellenőrzése (sajtótörvény alapján)

XVII.

3590/1866 p. S.

Bittermann Károly kötelező nyomtatvány — példányok beadása

XVIII.

3164/1867 p. S.

Nyomtatványok utcán való árulása — tilos

XIX.

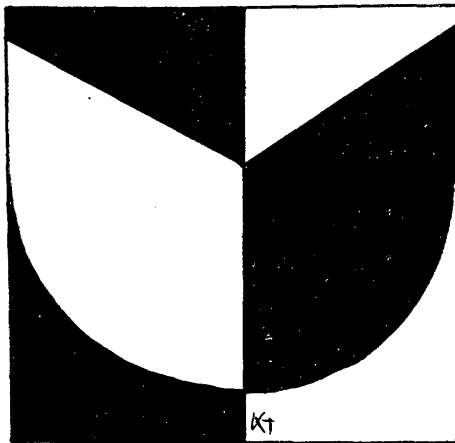
6332/1867 p. S.

Bittermann Károly 2100 Ft-os kötlevel betáblázása véget

FORRÁSMUNKÁK

- Iványi István: *SZABADKA SZABAD KIRÁLYI VÁROS TÖRTÉNETE I—II.* 1886 és 1892.
- *Bittermann Károly könyvnyomda-tulajdonos és a szabadkai első könyvnyomda felállítására* (Bács-Bodrog vármegye történelmi és régészeti társulatának évkönyve. Zombor, IX — 1/1893.)
- Novák László: *A NYOMDÁSZATI TÖRTÉNETE V.* Budapest, 1928.
- *NYOMDÁSZATI LEXIKON.* Bíró Miklós kiadása. Budapest, 1936.
- Joso Šokčič: *STO GODINA ŠTAMPE U SUBOTICI 1848—1948.* Subotica. (Kézirat)
- Blaško Vojnić Hajduk: *SUBOTICA JUČE I DANAS.* Subotica, 1950.
- Lazar Plavšić: *SRPSKE ŠTAMPARIJE OD KRAJA XV DO XIX VEKA.* Beograd, 1959.
- Dietrich Gyula: *125 GODINA ŠTAMPARSTVA U SUBOTICI.* — *A SZABADKAI NYOMDAIPAR 125 ÉVE.* — Subotica, 1969.
- Kolozsi Tibor: *SZABADKAI SAJTÓ (1848—1919).* Szabadka, 1973.

Ezenkívül a nyomdaipari gyűjteményemből merítettem adatokat. Továbbá a Szabadkai Városi Múzeum, Történelmi Levéltár (I—XIX.) és Városi Könyvtár anyagát kutattam.



SZEMPONT

KATONA IMRE

EMBER ÉS MŰVÉSZET, ALKOTÁS ÉS BEFOGADÁS A NÉPKÖLTÉSZETBEN

Korunk meggyorsult fejlődésével párhuzamosan fokozódik az érdeklődés a népművészetek, közöttük a népköltészet iránt is: a lelkes művészetpártolók és a hivatásos művészek maguk is éppúgy gyönyörködnek színeiben, mint a különféle tudományágak képviselői, de a virágokat más-más célból gyűjtik össze és préselik le. E sok százból összefonódott közérdeklődést nehéz, ugyanakkor hálás dolog lenne kibogozni, a szövedék vörös fonala minden bizonnyal az az ösztönösen-tudatosan felismert jelenség, hogy bár a népművészetek legtöbb formája felett rég eljárt az idő, alkotásainak egész sora máig élvezhető, esetenként mintául is felhasználható. Vajon mi lehet ennek az oka?

Nem könnyű a felelet! Talán mert egyre jobban meg tudjuk közelíteni a népművészetek lényegét: egyszerű eszközökkel ábrázolja ember és ember, ember és természet viszonyát. A népművészet-népköltészet az emberiség gyermekkorába visz bennünket, amikor még tudomány-költészet és vallás együtt, összefonódva él, de nincsenek még hivatásos művészek, sőt önérvényű egyéniségek sem. A költészet maga sem szöveges csupán, hanem zenével, mozgással, esetleg cselekménnyel együtt él, és ha netán kiszakítjuk társadalmi környezetéből, a látszólagos egyszerűség azonnal nehezen érthető bonyolultsággá válik. Kezdetibb fokokon nem függetlenek még az egyes műfajok sem. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy pl. a törzsi társadalmak művészei szegényes lenne, sőt! Ha rövid a fegyverük, megtoldják egy varázslattal (pl. sziklarajzzal), vagy egy énekkel (mágikus énekkel). A szegényes anyagi eszközök, az egyszerű vérségi, osztatlan társadalom egyáltalán nem jelent szegényes képzelőerőt! Már a törzsi társadalmak művészei is választ keres és a maga módján talál is az embereket izgató három alapvető kérdésre: hogyan keletkezett a világ, ki teremtette az embert, és ki találta fel a természetben nem lelhető vívmányait (tűz, fazekaskorong, kultúrnövények stb.)? A költészet pedig segít a termelésben, mítosz (hitrege) és kultusz (ünnepi szertartás) szervesen összefonódik, csak később válik ketté, amikor feltűnően van a vallás. Az emberi élet menete tipikus: születés, avatás, termelés, harc, házasság, halál; ennek megfelelően rendeződnek el a szokások, a hiedelmek és az egész költészet is. A költészet még alkalmi és szertartásos, formája azonban kötetlenebb, mint ma: nincs szabályos verssor és versszak, következőképpen dallam helyett ütemismétlés, ritmikus szakaszok egymásutánja a zene jellemzője. E »régie« (törzsi) dal nem melodikus, hanem ritmikus. Mindenütt van ugyan kiváló vadász, táncos és előénekes, sőt még elringató vagy felrázó hatást kiváltó mesemondó is, de hivatásos művészegyéniség sehol!

Gondosabb kutatók e törzsi művészeteket elkülönítik a népművészetektől, mondván, hogy nem szabad elmosni a határt az osztatlan (osztály nélküli) és az osztott (osztály-) társadalmak között. Ebben tagadhatatlanul van is némi igazság, hiszen az osztálytársadalmakban voltaképp két művészet van: a hivatásos és a népi, ezek huzamos időn át élnek egymás mellett, vagy inkább fölött és alatt, koronként szoros kölcsönhatásban, amikor is inkább a hivatásos művészetek az átadók és a népköltészet a befogadó, esetenként épp fordítva. Nem vitás, hogy az időbeli elsőség a népköltészetet illeti, a fejlődés magasabb szintjére viszont inkább a hivatásos művészet-költészet jut el. De hát nem valamiféle verseny volt ez, mint ahogyan sokan szeretnék beállítani. Mi a helyzete a népköltészetnek az osztálytársadalmakban?

Mindnyájunk által elfogadott alapigazság, hogy az osztálytársadalmakban az uralkodó osztályok eszméi az uralkodók, hasonló a helyzet a hivatásos művészetekkel is. Az elnyomott osztályok mindenféle művészete tehát másodlagos, a hivatásos művészetekhez képest viszonylag elmaradott. Ráadásul a hivatásos művészetek magasabbra és gyorsabban is fejlődnek, a két művészet között mind szélesebb a szakadék, míg azután a népművészet ebben a »versenyben« végképp lemarad.

A helyzet korántsem ilyen áttetszően, sőt átlátszóan egyszerű. Az igaz, hogy a néphittől elkülönül a vallás, megfogalmazódnak (és meg is merevednek) hittételei, a hivatásossá vált varázslók, a papok, szervezett egyházakat alkotnak, kisajátítják a szertartásokat, mint ahogy az énekmondók és az írók, valamint a képző- és iparművészek is szívesebben szolgálnak a különféle udvarokat, mint a szegény, elmaradott népet. De! A tömegek továbbra sem tudnak írni és olvasni, mindennapi és ünnepnapra mondanójukat kénytelen továbbra is szóban kifejezni, és ha művészeti igényeikről nem gondoskodnak mások, megteszik ők: ellesik a szegényesebb körülmények között is követhető módszereket, eljárásokat, utánozzák a formákat; ez az utánzás azonban általában nem szolgálja, a másolás sem »üres« lapra történik, hanem sokkal inkább egy már hagyományos, tehát meglévő, bevált, közösségi és csak nehezen, lassan változó rendszerbe való beillesztést jelent.

Az osztálytársadalmak népművészete tehát legáltalánosabb vonásait tekintve még sokban hasonlít a törzsi társadalmakéhoz: az egyéniség (hivatásos művész vagy az alkotásokban jelentkező önérvényű egyén) még nem bontakozott ki, a művészet-költészet inkább közösségi, a változás belülről-kívülről indítatva egyaránt folyik, zajlik, de eközben minden előző forma megmarad, amely továbbra is használható. Tíz és tíz ezer éves hagyatékok élnek békésen egymás mellett a mindenkori »legújabb« költészeti-művészeti vívmányokkal. Az osztálytársadalmak művészetét az elnyomott, dolgozó osztályok hordozzák. Ez csak annyit lép előre, amennyit a körülmények engednek, de nem marad változatlan. Az »elvett«, kisajátított varázsdal és ünnepi szertartások helyett tovább fejleszti a családi, emberi étellel kapcsolatos szokásokat, az udvari verses és hivatásos nagyepika helyett a szóbeli, prózai népmesét stb. Ahogyan közeledünk a mához és fokozódik az írásbeliség szerepe és jelentősége, az emlékezet megterhelését igénylő nagyobb elbeszélő műfajok helyett és mellett előtérbe kerülnek a kisebb terjedelmű és méretű alkotások. A nép figyelme is mindinkább elfordul a természettől és a felsőbb társadalmi köröktől, kezd önmagára tekinteni. Megjelennek a félnépi, félhivatásos előadók és alkotók, akik szerencsés esetekben egészen irodalomközelbe kerülhetnek. A szóbeli költészetben egyre több a népi hős (pl. a betyár), a lírában pedig a személyes vonatkozás (pl. a szerelem), jóllehet az »egyén« még mindig inkább típus, mint egyéni vonásai alapján felismerhető és elkülöníthető személyiség, hacsak át nem lépünk az irodalomba.

A művészetek egészének fejlődését illetően arra a következtetésre jutottak, hogy a folyamatos társadalmi-gazdasági fejlődéssel nem ilyen menetrendszerű pontossággal fejlődnek a művészeti tudatformák. Kétszeresen igaz ez a népköltészetre vonatkoztatva, melynek esetében — a nagy történelmi korszakok távlatában — utóbb már nem is fejlődésről, hanem inkább visszatorzulásról, degradálódásról beszélhetünk.

Mindezt és még sok minden mást is el kell mondanunk, hogy a népköltészet alapvető kérdéseire: az alkotás és a befogadás folyamatára rávilágít-

hassunk. A vázolt fejlődésrajz mellé még mellékelhetjük a népköltészet általános jellemzőjét, bár ezek már köztudottabbak: közösségi, hagyományos, változatokban élő, szóbeli stb. Mindezek szoros összefüggést alkotnak, egymásból következnek és belőlük is következik egy sereg más törvényszerűség. Akárhol kezdem is a hálót bogozni, kezembe van máris az egész: bonyolult, kiterjedt, nem is egyforma szemekből kötött, de felismerhetően egységes technikával készült. Ha kiiktatom az írásbeliséget, tudnom kell, hogy a szóbeliségben lehetetlen nemzedékeken át szóról szóra ismételni valamit; ha közösségi jellegűnek találok valamit, számolnom kell vele, hogy akkor a szerzőt, alkotót aligha fogom megtalálni és így tovább. Ha nincs egy alap- vagy összöveg, csak változatok végtelen sora, közbe kell iktatnom a típus, epizód, motívum és formula fogalmát, hogy a variánszövegben elgazodjam és a szövegeket egymáshoz tudjam viszonyítani.

Néhez e gondolkodást és módszert megszokni. Az irodalomtudományi, esztétikai fogalmak általában igazak a népköltészet vonatkozásában is, de csak áttételesen és a fő vonásokat illetően, mindenre tudunk példát és ellenpéldát is mondani, inkább tehát érvényesülő vagy elhalványuló tendenciákról, mint szilárd műfajokról, stílusról, stílusorszakokról stb. beszélhetünk. Így van ez az alkotás és befogadás kérdéseit illetően is!

A népköltészet csak látszólag egyszerű, valójában a kisebb tartalmak és formák fő jellemzője éppen hogy a rendkívüli változékonyság és igazán nagyon jó rendezői elv kell ahhoz, hogy ezeket a jelenségeket átfoghassuk. Ma már felismerhetők a népköltészeti alkotások, műfajok stb. mögött ható alapvető gondolkodásformák, így az ellentétpárokban való ábrázolás, melyet legújabban bináris oppozíciónak mondunk: ég—föld, fekete—fehér, jó—rossz, világos—sötét, fiatal—öreg és hasonlók nemcsak egyetlen korszak, nem is csak egyetlen népművészeti terület, hanem a költészetből a hiedelmekig bezárólag minden népi tudatforma eredendő jellemzője. De egész élete is ilyen ellentétpárokban fejezhető ki: szabályozatlan forma, kötöttebb gondolkodás; közösségi-egyéni együttes ellentéte, hagyományos és új ötvözete stb. egyetlen alkotáson, egy korszaknak, egy műfaján belül stb. Ugyanilyen redukálható az ábrázolásmód néhány alapvető eszköze (leírás, jellemzés, párbeszéd) is, melynek szerepe más a népköltészetben, mint az irodalomban és e három aránya adja meg egy-egy műfaj vagy korszak, illetve alkotás jellemzőjét. Hasonló kettőséggel jellemzi a népköltészet alkotásait nemzetközi és nemzeti szempontból, s ezek csodálatos összeforrottságban egyesülnek: elindul egy nemzetközi vándormondá, elér egy helyre, lokalizálódik, nemzeti hőse lesz stb.; ott indul el egy mondaképződés, vándorol tovább, fokozatosan veszíti helyi, konkrét, egyedi jegyeit, mindinkább interetnikussá, majd internacionálissá válik.

De az egész népköltészet fejlődése is csupa ellentétpárokban mozgó: már az egész ország hangos lehet egy új, modern magyar nótától, amikor még régisebb vidékeken, idősebb korosztályok éltetik a több évezredes műfajokat, mint amilyen pl. a siratóének és több más. Egy közösségen belül pedig a férfiak általában újítók, mint a »második nembeliek«, és ha mindkét nem el is hagyogatja szellemi javait, egy részét átveszik a gyermekek, esetleg a cigányok vagy egyes nemzetiségiek.

Csak ezek után merhetünk arra vállalkozni, hogy a népköltészeti alkotást és befogadást megérthessük.

A népköltészetben az alkotás egyenlő a változattal, a változat azonban közösségi, tehát személyi tulajdon nélküli, melynél az enyém-tied együttes elve érvényesül. Ebből az következik, veti fel szellemesen Voigt Vilmos, hogy »van saját változat, de nincs saját alkotás«. Még tovább is mehetünk: a közösség olyan szerzőnek tekinthető, aki folyton változtat valamit, nem ismer kész, végérvényes formákat, befejezett tényeket. Ezek szerint nem is volt soha összöveg, bár feltételesen számolhatunk vele, és ha ilyen nincs, magát a szerzőt, alkotót sem tudjuk megtalálni. Ha azonban a variálót, változtatót tekintjük — nem teljes értékű — alkotónak, a változtatást pedig alkotásnak, akkor a kérdést jobban megértettük és megközelítettük, bár nem merítettük ki teljesen. Alkotó már csak azért sem lehet a legtöbb esetben, mert egy-egy magyar népmesének több tucat, balladának több száz, dalnak pedig akár több ezer változata is lehet, márpedig szerzők ilyen nagy számáról csak akkor

beszélhetünk, ha a változtatók, variálók személyét tekintjük alkotóknak, szerzőknek. Ezek a szerzők nem ismerik a szerzői jogot, bárkitől bármit hallanak, megtetszik nekik, átveszik, adják tovább és eközben sajátjuknak tekintik, mert másként adták elő, mint ahogy hallották. A közösség azonban mindig jelen van és szerepe közvetlenebb, mint az irodalomban: nemcsak távlatilag kerül elé egy-egy alkotás, hanem azonnal beleszól az alkotás folyamatába: az előénekes intonál, a kórus átveszi; a mesemondó szavába belevágnak, kijavítják, dicsérik, megjegyzéseket fűznek hozzá, úgy viselkednek, mint a gyermekek a bábszínházban. Az alkotó tehát arra törekszik, hogy olyan darabbal álljon elő, mely új és mégis eléggé hagyományos ahhoz, hogy elnyerje a közönség tetszését, különben — kivált nyomtatás híján — akár azonnal feledésbe is merül.

Bármilyen lappangva is, az utóbbi időkben mégis felismerhető a népi alkotók széles skálája: ezek a közösségből valamely szempontból kiváló személyek többé-kevésbé már specialisták, de még nem hivatásos művészek. Lehetőségeik is korlátozottak: termelőmunkát kell végezniük, nem tanultak és nem is teljesen függetlenek. Minden szempontból köti őket a közösségi hagyomány, saját közösségük ún. elvárásai, befogadóképessége és tetszése. A népművészetben az egyén szerepe kisebb, a közösségé nagyobb, mint a hivatásos művészetben. Itt a közösség segíti, egyben korlátozza is az egyéniség szerepét és kibontakozását, ha pl. az olvasmányok kiszorítják a mesét, nincs igény a mesemondás iránt, hiába van ugyanannyi jó elbeszélő, mint volt a múltban, a faluban egyetlen mesemondóval sem találkozunk többé. A vers, a költészet azonban az írásból újra és újra meglevénedhet, a szóbeliség elhanyagolása legtöbbször végleges elhanyagolás. A mi népdal- és mesetudásunk természetesen már másodlagos, nem eredeti.

Míg a hivatásos művész, valamint közönsége több-kevesebb mértékig szabad, a nép és a nép művésze egyáltalán nem! A népművészeti alkotásokat nemcsak egyéniségek hozzák létre, hanem adott közösségük is közvetlenül vesz részt a művek létrehozásában, fenntartásában, alakításában. A »Das Volk dichet« (A nép költ) romantikus túlzás ugyan, de a népi alkotások végső fokon mégiscsak az egyén és közössége közös termékei. »Talent ist dem Bauer so gut gegeben, als dem Ritter« (A tehetség a parasztnak éppúgy adva van, mint a lovagnak) — mondta Goethe —, de kibontakoztatásának számtalan akadálya van, egyetlen parasztból sem lett Goethe, elsősorban osztályhelyzete és korlátai miatt.

Az Egyéniség jelentkezésének többféle, de korlátozott megnyilvánulásait egyes kutatók túl-, mások épp ellenkezőleg: alábecsülték. Így az említett variálás (változtatás) és rögtönzés (improvizálás) inkább ösztönös, mint tudatos eljárás, nem annyira alkotási szándékból, mint inkább a szóbeli előadás tényéből következik.

A kezdeményező előénekes és előtáncos már az átlagnál kétségkívül biztosabb tudású egyén, de még mindig a népi *előadó* és nem alkotó egyik kezdeti típusa. Az előénekes pl. megadja a hangot, belekezd az énekbe, esetenként egész részeket (versszak stb.) elénekel és ezeket a többiek csak megismélik vagy refrénnel válaszolnak rá. Nem szakadnak el a közösségtől; fonóban, búcsún, menetelés közben intonálnak, s társaik néhány ütem vagy sor után kapcsolódnak be az éneklésbe. Szívesen vállalkoznak egyéni előadásra és társaik betanítására. Fokozott szerepük van, illetve volt az egyházi népénekek előadásában, az éneklés vezetésében. A hívők jelentős része az idegenszerű énekeket náluk nélkül el sem kezdte. Külön énekezők voltak megszabott, hagyományos alkalmakkor (halotti virrasztó, búcsú, menetelés stb.).

A *nótafa*, *mesefa* már specialista, bőséges repertoárral rendelkezik, de még mindig nem igazi alkotó. A nótafa voltaképp az előadói vagy alkotói egyéniség hagyományos közösségben jelentkező kezdeti típusa, akit társainál nagyobb daltudás és biztosabb, egyénibb előadásmód jellemez. Társadalmi szempontból a szegény sorsúak között voltak legnagyobb számban találhatóak, és az újabb időkben fokozott szerepük volt a különféle vándoroknak (hajcsár, mesterlegény, summás stb.). Míg a népi költők között a férfiak, a hagyományos nótafák között mindig a nők voltak nagyobb többségben; az egyes kor-

osztályokat illetően pedig az idősebbek, bár a nőknél nagyobb az évről-évről szerinti szórtság. Társadalmi helyzet, nem és életkor, valamint egyéni ízlés szerint ismertek több régi vagy több új stílusú dalt, részesíthettek előnyben egyes műfaji csoportokat és alkotásokat, illetve dal-, dallamfordulatokat és típusokat. E nótafák az átlagnál tanulékonyabbak, dalkincsük nagyobb: elérheti az 5—600 darabot: »mindenik egy-egy kiadatlan, élő népköltési gyűjtemény« — mondja róluk Vikár Béla. Nemcsak befogadók, hanem tevékeny továbbadók is egyszersmind: kisebb-nagyobb közösségük szívesen tanul tőlük, sőt utánózzák is őket. Egészen kivételesen az is előfordul, hogy valósággal iskolát teremtenek, de ez gyakoribb a mesemondásban, mint az éneklésben. Amde a tőlük tanult dalokról az egyéni jegyek a terjedés folyamán újra csak letörölődnek és az alkotás minden ízében beilleszkedik a hagyományos stíluskeretekbe.

A nótafák kiemelkedésének több fokozata, illetve típusa is van. Zárt, hagyományos közösségekben a jó előadó is szinte észrevétlenül simul bele az általános énekstílus hullámzásába. A nótafa valamivel több, mint a jó előadó, ő szívesen és szépen énekel, esetleg már nem is tud vagy nem akar a többivel együtt dalolni. Még ha hagyományos műfaji-tematikai-formai keretek között marad is, lehetőleg elkerüli a gépies ismétlést: teljesebb, tetszetősebb, esetleg újszerűbb változatban éneklő és tanítja dalait. Némelyik jelentősebben módosít a szövegen, de dallamot szinte soha nem alkotnak. A nótafa tudatosan új és új dalok tanulására törekszik: mindig többet, szebbet, esetleg különlegesebbet is szeretne tudni másoknál, hogy vezető szerepét megőrizze. Mindegyik már más-más egyéniség; a névtelenségből azonban csak azok tudtak kilépni, akik kis közösségeket otthagytak. A nótafa tehát nem tekinthető alkotónak, mint korábban vélték, hanem a népi előadó fejlett típusa, aki az átlagosnál csiszoltabban és egyénibb előadásban énekel. Már bizonyos specializálódás, tehát munkamegosztás figyelhető meg közöttük.

Az egyéniség szerepe kisebb a kötött szövegek és dallamok, mint a prózai epikumok körében, ezért az egyéniség szabadabb kibontakoztatása figyelhető meg a *mesemondók* körében, kik között világgjárt, olvasott emberek is lehetnek. Míg a férfiak a hősiessé, tréfás történetekre, a nők inkább a családi, vallásos elbeszélésekre specializálódnak. A férfiak epikusan bőbeszédűek, mint a stílusuk túlzással és egyéb hősepikai maradványokkal, a nők stílusa viszont tartózkodóbb, líraibb, még ugyanazt a jelenetet sem meséli el egyformán. De nemcsak nemek és kor szerinti, hanem egyéb egyéni különbségek is adódhatnak. Az egyik mesemondó széles gesztusokkal, arcjátmékkal, a beszédstílus megváltoztatásával, sőt fel és alá mozgással kíséri és teszi szemléletessé produkcióját, a másik viszont szenttelen arccal beszél, de stílusa szuggesztív, díszes, csodás, úgyhogy azzal hat legjobban. Általában is igaz az, ahol szövegcentrikus egy-egy produkció, ott a gesztusok kevesebb szerephez jutnak és fordítva. A mesemondók egyébként reprodukáló, tehát utánamondó és alkotó, vagyis új meséket is előállító típusokra oszthatók, ezek között van az epikus *Fedics Mihály*, a hatalmas memóriájú *Ámi Lajos* (261 mesével) és a szélsőségesen egyéniesült *Tombác János*, kinek meséi ezután látnak csak napvilágot.

Mindezek a specialisták a készen kapott hagyományanyag nagyobb tudásával, jobb előadói és főként ügyesebb rögtönző, aktualizáló hajlandóságukkal tűnnek ki elsősorban. Ők inkább a hagyomány kiteljesítői, mint újítók, bár közvetítéseik, egyéni »javaslataik« kétségkívül szerepet játszanak a hagyomány fenntartásában és fejlesztésében. A közösségi átvétel esetén azonban ezek a kevéske egyéni jegyek is jórészt letörölődnek.

Főként az írásbeliséggel való közvetlen találkozás hívja életre már századok óta a félnépi, átmeneti típusú alkotókat, kiknél kezdeti fokon már szerzői öntudat is jelentkezik, nevük szűk körben és időn belül ismert, alkotásaikat ők maguk vagy mások még előadják, de már a rögzítésre tolódik át a fő hangsúly. Némelyik már nem is mindennapi munkájából, hanem művészi tevékenységéből próbálja magát fenntartani. Régtől fogva megfigyelhető köztük sok falusi értelmiségi (alsópap, kántor, tanító, deák stb.), tanultabb paraszt (vőfélykedő, rigmusmondó ember), katonaviselt altiszt, kisiparos stb. Míg az említett népi »alkotók« többsége voltaképp *amatőr*, a félnépi figurák között

már sok a *dilettáns* is. Ismertebb történeti típusa a hivatásos *énekmondó* és ennek újkori népi megfelelője, a *históriás*, valamint az irodalomközelbe jutott népi *verselő* és *hírversíró*, s végül a hivatásos művészetek felé tartó ún. *őstehetség*.

A vándor *históriások* régi hagyományok folytatói: énekszóval adták elő epikus szövegeiket, de már nyomtatott formában, ponyván is árusították. Nem koldulásból, hanem az eladott ponyvafüzetek árából tartották fenn magukat. Elsősorban a vásári sokadalmakat keresték fel, ahol a nyilvánosság előtt szerepelhettek. A *históriások* többsége valóban maga írta időszerű szövegeit, melyekhez a híreket magának kellett összeszednie. Gondosan ügyelt arra, hogy előadásában az átéltség, szövegében pedig a fokozódó zsigalom hatása érvényesüljön. Az adott ponyvai nyolcadrét keret megszbta az alkotás terjedelmét, melynek minden egyes versszaka egy-egy önálló kép is volt egy-szersmind; talán ebben tért el legjobban a népballadától. A *história* egyébként az új stílus népdalt éppúgy követte, mint *Petőfi* verseit és a magyar nő-tákat. Mivel dallamra énekelték, a prozódia valamivel jobb volt, mint a hírverséké és egyéb népi költői alkotásoké.

Délkelet-Dunántúl területén a *históriázásból* fejlődött ki a *hírvers* századunk első évtizedeiben. Itt a dallam és vele együtt az élőszóbeli előadás is legtöbbször elmaradt, inkább *olvasmányként* vásárolták e műveket. A hírverssek voltaképp *verses hírek* voltak, amint az elnevezésükből is kitétszik, tehát a közlés volt elsődrendű szerepük. A »jó« esetet tüzték tollhegyre, ismertették röviden, humorosan vagy moralizálva. A XIX. századi népies-nemzeti iskola modorában íródtak e versek, de dallamukat vesztvén, sokszor feloldódtak a prozódia merev szabályai. A versek nagyobb része már egyénekhez köthető, tehát stílusjegyeik alapján elkülöníthető, de többnyire még tipikus helyzetek és típusemberek a szereplői.

A *népi költő* a népi alkotó legfejlettebb típusa: olyan egyszerű származású verselgető, aki kis közösségének írja közérthető, rendszerint alkalmi költeményeit. Nagyobb részük amatőr, kisebb részük dilettáns, amint a különféle elnevezések és gúnynevek (verselő, versfaragó, versíró, verskovács, rímelő, rímfaragó, rímkovács stb.) is mutatják. Népünk többnyire *poétás embereknek* ismeri ezeket, míg az írók-költők *falusi múzsa* elnevezéssel is illették őket.

Bizonyos fokú irodalmi műveltség, a ponyva és klasszikus költőink hatása érződik műveiken, az átlagnál nagyobb a költői hivatástudatuk, legtöbbször kis közösségük életének megjavítására törekcsenek. Rendszerint több műfajban is próbálkoznak, de mindig van kedvenc és sikeres forma ezek között is. Többségük még »fejben« alkot, azután veti papírra műveit; baráti, családi, ünnepi körben hangosan felolvassák, esetleg utána is csiszolnak még szövegeiken, máskor leírják, tovább küldik, legritkább esetben saját gyönyörűségükre rögzítik csak. Csak kevés népi költő jelentkezik nyomtatásban, híruk-nevük sem terjed túl szülőföldjük határán, ott viszont ismertebbek lehetnek még az országos nagyságoknál is, sőt egyeseknek az irodalmat, költészetet jelentik: idézgetnek, olvasgatnak műveikből, lemásolják és tovább is adják. E népi költők ettől függetlenül sem feltétlenül népszerűek, hiszen már olyan foglalkozást űznek, mely nem illeszkedik bele a hajszás paraszti termelőmunkába, legalábbis amikor írnak, mert a legtöbbje azért még kétkézi munkájával és nem verseivel tartja fenn magát.

A népi költők már nem népköltészeti, de még nem irodalmi értékű alkotók; e két illetékes szaktudomány sokáig meg is feledkezett róluk. A többség sok mindennel próbálkozik: köszöntők, verses levelek, hazafias és szerelmes versek írása stb. Szinte törvényszerű azonban, hogy elsősorban élményeiket és nézeteiket öntik versebe, továbbá a helyi eseményeket kommentálják, néha túllátnak közösségi korlátaikon is.

Személyiségük azonban még nem teljesen bontakozik ki, majdnem mindig közösségük nevében és érdekében alkotnak; hű tükrei koruk, népük és csoportjuk nézeteinek, biztos kézzel tudják a mindenkori társadalmi igényeket kielégíteni. Öntudatosabb rétegek már a századfordulón közeledett a baloldali mozgalmakhoz, a legtehetségesebbek utóbb a népi írók tábort gyarapították.

Akárhogy is van, a folklór és benne a népköltészet már nem menthető át újabb korokra. Nemcsak a folklór, hanem az irodalom felől is folytonos a

közeledés: a divatos magyar nóták, slágerek és a modern tömegdalok előbb a városi munkás, polgári, majd a falusi tömegeket, elsősorban az ifjúságot elhódítják és így a népköltészetet és népzeneét »felülről« kell terjeszteni. Mind az alulról, mind pedig a felülről érkező átmeneti formák elősegítik a két költészet közeledését, végső fokon pedig a hivatásos költészet győzelmét. E közeledés a néptömegek társadalmi mozgásának irodalmi síkon való jelentkezése, roppant lassú, bonyolult és kölcsönhatások keresztüében zajló folyamat, de főbb törvényszerűségeit sem mindig sikerült megnyugtatóan tisztáznunk, sőt még a mai folklór műfajait és szerepét is nagyon nehéz meghatározni. A szóbeliség ugyan ma is virágzik, de az alkotások többsége már nem a tömegek, főként nem a falusiak körében keletkezik. Az átvett alkotások élettartama rövid, a rajtuk eszközölt változtatások minimálisak. Sem a hagyományos folklór megmaradt műfajai, sem pedig ezek a tömegdalok (már és még) nem fejezik ki maradéktalanul korukat, ez a kiváltság a hivatásos művészetek számára van »fenntartva«, mely könyvön, rádión, filmen és a tévén keresztül ma már mindenki élvezhet.

A mai folklór már csak halvány árnyéka régi önmagának, az új tömegművészet pedig csak lépcsőház a hivatásos művészetek emeleteire. Mindkettő arra jó, hogy alapozzon, öntevékenységet biztosítson, izlésre neveljen; e szép szerepet azonban a folklór tölti be teljesebben.

Nem kell azonban folklórtemetést rendezni! Nemcsak azért, mivel 700 millió írástudatlan ember él a földön, és ha arányuk csökken is, de számuk gyarapodik, ezek tehát kényszerűen szóbeliségben élnek még ma is, hanem azért sem, mert amilyen összkomfortos lesz mai életünk, úgy vágyunk vissza gyermekkorunkba, amikor még öntevékenyek voltunk, sírtunk és neveltünk, kapcsolatunk közvetlen volt társainkkal és a természettel; amikor még mondanivalónkat mindenki közvetlenül megértette, amikor a képzelet bőven buzoghatott, amikor még külön, önálló művészetről nem is tudtunk, de már játszottunk, daloltunk és mesét hallgattunk vagy mondottunk mi magunk is.

Hiába járt el az idő a folklór felett, csúcspontja túlérnek a felhőkön, mindig napfényben ragyognak. Annyira emberiek és általánosak, hogy Kallós Zoltán írástudatlan énekese, Szályka Rozália maga és társai életének minden fontosabb mozzanatát dásban ki tudta fejezni, példát adott nekünk is, de forrást buzogtat hivatásos művészeknek is. A folklór csúcspontja tehát példa és mérték, az emberiség normális gyermekkorának emléke. Ahogyan a nép nem képes tudatosan megfogalmazni, hogy valami miért tetszik neki, úgy mi sem mondtuk még ki az utolsó szót a népköltészet oly kicsinyke, oly korlátozott, de mégis oly örökszép alkotásairól.

IRODALOM

A *Néprajzi Lexikon* [s. a.], az *Esztétikai Kislexikon*, valamint a *Világirodalmi Lexikon* címszavain kívül főként a következő összefoglaló műveket használtuk, illetve ajánljuk:

1. Dömötör Tekla—Katona Imre—Ortutay Gyula—Voigt Vilmos: *A magyar népköltészet*. 2. kiadás. Bp. 1974. (További irodalommal)
2. Voigt Vilmos: *A folklór esztétikájához*. Bp. 1972.
3. Voigt Vilmos: *A folklóralkotások elemzése*. Bp. 1972.

ALKOTÓMŰHELY

LÁNYI ISTVÁN

A HAT (PARDON: HÉT) MÚZSA MEG A FATTYÚ

Nem is olyan nagyon futurista elmefuttatás

Lehet, hogy szentségtörés, amit mondok, de a művészeteknek befellegzett.

Az űrhajózás kora, meg ami utána következik, már csak úgy tekint majd vissza arra, ami napjainkat megszépíti, mint mi ma — mondjuk — a piramisokra: megcsodáljuk őket, de értelmüket nemigen látjuk.

Olyan idő következik, amelyben a tudományos célszerűségnek lesz csupán szava, az egzakt, tapintható valóságnak; minden olyan kacat, amit az emberi szellem „kiagyalt”, s nem szolgál gyakorlati célt, aminek nincs pragmatikus értelme, sutba lesz dobva.

Ha jól belegondolunk, csakugyan sok időt és energiát pocsékolunk el a történelem folyamán arra, hogy egy-egy homlokzatot feldíszítsünk, hogy szép szavakba, vagy ami még rosszabb: verssorokba foglaljuk mondanivalónkat, hogy megörökítsünk egy tájat vagy egy halandó személyt és — ó, fürtelem! — hangok harmóniáján törtük a fejünket és azt órák hosszat képesek voltunk áhítattal hallgatni.

Hol tartanánk már ma, ha kevesebbet foglalkoztunk volna e sok haszontalansággal!

Mert mi célt szolgál, mondjuk, egy vers? Meg lehet azt enni? Lehet-e lábbelit vagy gépkocsialkatrészt csinálni belőle?

Vagy egy festmény...? Haszontalan limlom. Primitivizmus. Teleaggatni egy lakóhelyiség falait mázolt vászondarabokkal!

És mi az, hogy zene?...

Talán a világűrben honoló csend félemlített meg bennünket annyira, hogy dobot meg kürtöt készítettünk magunknak és éktelen kakofóniával vettük körül magunkat, hogy eltereljük félelmünket, mint a gyermek, aki dalol az erdőben, hogy leküzdje rettegését. Zene!... Ugyan, kérem! Dologtalan léhűtők kiagyalnak valami hangösszevisszaságot és mi azt „művészetnek” nevezük! Ki volt az a Bach meg az a Beethoven, és az a Mozart meg a Srta-vinszky? Mennyivel vitték előbbre az emberiséget a csillagok felé...?

Komputer, atombomba, lézersugár, fotonmeghajtású űrhajó az igen.

De: regény, szobor, muzsika, Notre-Dame! ...

Ki a fenének kell a világ minden táján felhalmozódott és egyre gyülemelő kacat, amit mi — ó, balgák! — az emberi alkotó szellem csúcsteljesítményének tekintettünk?! ...

Micsoda végzetes tévhit!

Szerencsére, a jövődő kor, a falanszterkor, józanabb, okosabb lesz. Végre ember lesz az emberből és nem átmeneti pojáca a majom és a homo technikus között.

Nem lesz többé nyimnyám romantika: a holdfény az lesz, ami valójában, és a csillagokról sem fog többé énekelni. senki. Nem lesz több kannibál rituálé a holtak elhantolásából (istentől való vétek temetőkre pocsékolni a drága építkezési területeket): ami hasznosítható a holttestből, azt felhasználjuk, a többit elégetni, mint minden más szemetet. Szerelem? ... Marhaság! Le kell a dolgokat egyszerűsíteni.

Mennyivel tisztább, mennyivel egyszerűbb lesz az élet!

Mi, ez a nemzedék, még nem is sejtjük, micsoda szédületes tempójú technikai fejlődés következik. Nemcsak a földgolyó vált kisebbé, átfoghatóbbá, de a világmindenség is közelebb kerül majd egy napon hozzánk. Igaz, amilyen iramban sikerül meghódítanunk a teret magunknak, úgy veszítjük majd el az időt. A Hold és a csillagok közelebb kerülnek majd hozzánk, de a letűnt koroktól fényévek választanak majd el bennünket.

Ilyen az ember: tanul és felejt.

Mi, ez a nemzedék, s talán még egy-két utánunk következő, abban a kivételes szerencsében részesültünk, hogy szemtanúi lehetünk a művészetek lassú elmúlásának is. Mi vagyunk, csaknem bizonyosan, az utolsó mohikának, akik még verset olvasnak, zenét hallgatnak és — primitív ösztönöktől hajtva — még meg-megcsodálunk egy-egy képet vagy szebb épületet. De már egyre ritkábban.

Kész.

Vége.

Ezek az utolsó rúgkapálások.

Következik az ésszerűség kora.

A hat csinos múzsa és Chaplin (mert ki lehetne vajh a hetedik művészet műzsája...?) kezdenek kimenni a divatból. Az átmeneti korszak zűrzavarát kihasználva, melléjük szegődött egy senkifia, egy fattyú, egy se-művészet, se-technika — a televízió. Mint a hét múzsa átmentője és végleges megsemmisítője. Mint e kor tipikus médiuma: a kapkodó, felületes, mindent banalizáló, fétiseket romboló, kíméletlen század szimbóluma.

Van. És tudomást kell róla venni.

Nem ellene kell küzdeni, hanem vele kell élni. Be kell őt fogadni a családba, még ha fattyú is. Mert ő a kor szülötte és ő az erősebb. Sőt, ennél is több: hírnöke az elkövetkezőnek. Mint irgalmatlan daráló, mindent elnyel, felőröl és új, a kornak megfelelő tésztát gyúr mindenből.

A tiszteletre méltó múzsák és gögös védencek hiába tekintenek megvetéssel e parvenüre; rosszul teszik, mert a holnap inkább övé, mint az övék.

Alkalmazkodni kell hozzá, mert ő a kor izlésének, szellemének a kifejezője. Az arisztokrata művészetek, ha még egy ideig létezni akarnak, meg kell hogy barátkozzanak ezzel a jöttment nyárspolgárral.

Itt a krízis magva.

Mert azt mondjuk: színházválság van. Másszor meg azt, hogy nincs, kezd a közönség visszatérni. Mindkét vélemény közös tévhitből ered: abból, hogy nem látjuk, megváltozott a kor, megjött a tévé. Ha időnként van is visszatérés, csak azért van, mert még a televízió is tapogatózik, mert még nem találta meg önmagát.

A színháznak örökbe kell fogadnia féltestvérét, ha múzeumba vonulását el akarja valahogyan odázni.

Azt mondjuk: az emberek nem olvasnak, versnek, regénynek nincs kelteje. Holott épp az ellenkezője igaz: a tollforgatók nem látják a megváltozott világot, locsognak, sápítóznak, hosszú lére eresztett szóáradatokkal ostromolják vélt olvasóik agyát. Nem írnak „televíziósan”. Nem veszik tudomásul, hogy a fogyasztók társadalma a készruha, készételek, a mindent-megrágva-termékek híve. Miért gondolkozzék, miért asszociáljon a polgár, miért gyötörje elkínzott agyát és képzeletét, amikor a tévén mindent készen kap! . . .

Konfekció a divat, hiába próbáljuk menteni a kézműves ipart!

Azt mondjuk: nyomorognak a képzőművészek, színekúrákat találunk ki számukra, hogy megéljenek. Ez ellen nincs apelláta: a „csinált” kép megy ki a divatból. Tapéta díszíti a falakat, nem festmény. A képek garmadával ugranak elő a bűvös dobozból, most már színesen is. Tájak, arcok és a naprendszer, a mikrobiológia szürrealista ábrái, olyan képek, amelyekről a legdúsabb képzeletű festők sem álmodtak, s mindez még mozgással, életszerűséggel telítve. Nem „izmusok” után kell lázasan kutatni, hanem meg kell érteni a kor imperatívumát: le a tiszteletre méltó, parnasszusi göggel, a klasszika meghalt, éljen a dekoratív, az ipari művészet! Ez még megy. A többi a múzeumoké.

És még azt is mondjuk: üresek a hangversenytermek, az emberek csak slágert meg népi muzsikát hallgatnak. A könnyen emészthető ponyvazene mindent elárasztó eluralkodásának, az „igazi” zenekultúra züllésének vagyunk a tanúi.

Ki tehet róla? Kit kell e miatt vádolnunk?

A tévé elsősorban — kép. Zenét keveset közvetít, mert ez a műfaj számára teljesen idegen. Nem képes (és nem is nagyon igyekszik) képpel tolmácsolni a muzsika bonyolult érzélevilágát. Tehát: ignorálja. A néző egyszerűen nem kap „igazi” zenét, hanem csak olyat, amit a televízió úgyahogy illusztrálni tud.

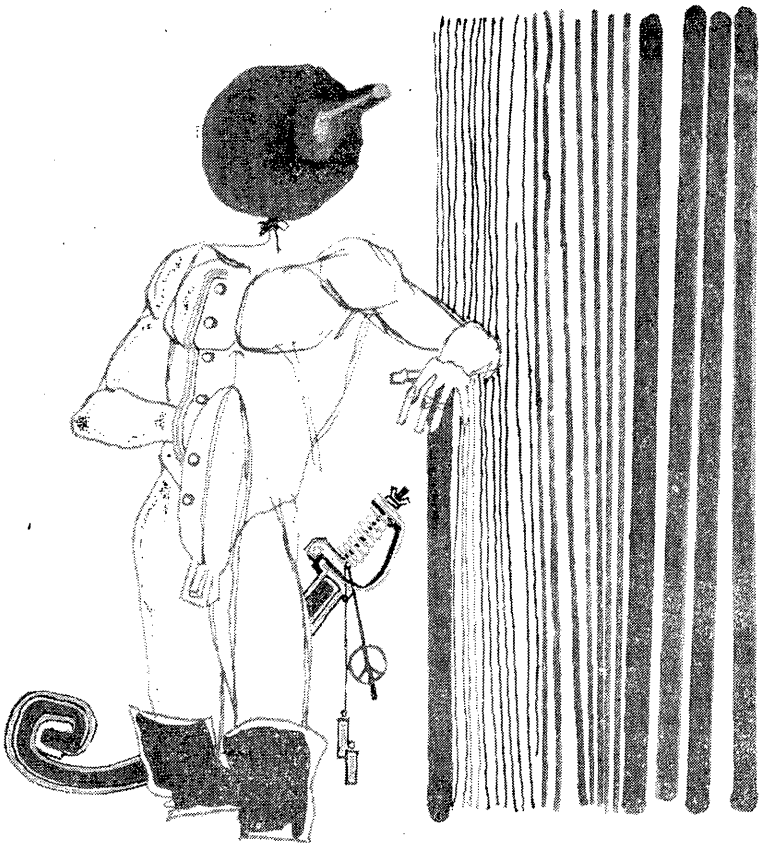
A műépítések is panaszkodnak: mi marad az utókorra? Csupa egyforma ládaváros. Se piramisok, se Kolosszeum, se székesegyházak, se káprázatos paloták. Csak sima, díztelen beton-hangyabolyok.

Nos, ilyen a kor.

Egyedül a televízió legközelebbi rokona, a film vett tudomást a változó korról: a modern film majdnem hogy televíziós dokumentum, az életvalóság nyers, egész kevésbé „elművésziesített” képe. De a filmnek könnyű: ő is a technika szülötte.

A tiszteletre méltó vénkisasszonyok, egy letűnő kor műmíái, a múzsák, nemsokára oda kerülnek Madame Tussot viaszmúzeumába, hogy emlékeztessék a jövő századokat arra, ami volt.

Nekünk, az átmeneti kor gyermekeinek, marad a televízió. Próbáljunk megbékélni létezésével, ha már beférközött otthonunkba, ha már markába kerítette legmeghittebb énünket. Hiszen ő a beszédársunk, a nevelőnk, a legkedvesebb hozzátartozónk. Lehet, hogy egy napon még az ágyba is odaveszszük magunkhoz.



OLVASÓNAPLÓ

ÉLETMŰ ÉS ÉLETÚT

LENGYEL JÓZSEF: *Elejétől végig.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Élet és alkotás tökéletes összecsengése egyáltalában nem olyan gyakori a huszadik század irodalmának lázas válságai, kényszerű megtorpanásai és elhallgatásai között. Még a legnagyobbak útja is kitérőket tesz olykor, hogy megközelíthesse a kítűzött célt. És hány író, hány művész pályája kényszerült tragikus útvesztőkbe, jöváthehetetlen kanyarulatokba, amelyeket aztán messze vezették azoktól az eseményektől, amelyeket ifjúságában, indulásakor szolgálni akart! Ha valaki megrajzolná a modern irodalom térképét, olyan térképét, amely az írói pályák tervezett, elképzelt és valóságos nyomvonalát tárná a szemünk elé, bizony meglepő látvány kerülne elénk. Kusza vonalak, szeszélyes és kényszerű görbék, amelyek ismeretlen mágneses csúcsok vonzásában haladnak, vagy nagyon is ismerős szakadékokat kerülgetnek, s úgy haladnak távoli céljaik felé.

Lengyel József, akinek testét nemrég fogadta be a föld, ezen az imagi-nárius térképen is biztos és következetes nyomot hagyott. Céljait korán felismerte és kítűzte, pályáját tudatosan irányította, útfjáról nem tért le soha. Életmű és életút számára ugyanazt jelentette, önmagával sohasem kellett meg-hasonlania. Bizott hitében és eszményeiben, és még akkor is reménykedett ezeknek az eszményeknek a jövendő diadalában, midőn sorsának legmélyebb szakadékába buktatta a változó történelem, ahonnan akkor nem látszott sza-badulás. Aztán felemelkedve, második írói indulása után az erős férfiak biz-tonságával és hitével folytatta azt a pályát, amelyet ifjú forradalmárként kez-dett, s amelynek ívét az 1918—1919-es magyar forradalmak felszabadító re-ményei között mérte be, jelölte ki.

Író volt és politikus, anélkül, hogy különbséget akart volna tenni e kettő között. A közügyben nyilvánított állásfoglalást fontosabbnak érezte az esztétikai eredményénél. Írói sorsa mégis állandó művészi emelkedést jelent; szinte azt sejtetve, hogy a morális érték életre tudja hívni az esztétikai értéket is. Lengyel József életében és művében legalábbis e kétféle érték egyszerre van jelen, egyszerre születik meg és egyszerre emelkedik arra a magaslatra, amelyet a magatartás és a művészet klasszikus tökéletessége jelent. Versekkel és politikai cikkekkkel egyszerre jelentkezett: Mintha eleve félretolta volna a műzsák kezét, s lemondott volna arról, hogy öntörvényű művész módjára építse önmagát s műhelyét. S mégis, alig volt modern írónk, aki szívósabb küzdelmet folytatott volna az epikával; azért, hogy mondanivalóit az általánosság szintjére emelje. Lengyel József pályája egyféle rejtett művészi küzdelem; életműve, bátran mondhatjuk, a modern próza poétikájának kísérleti laboratóriuma.

Élete, sorsa olyan anyagot halmazott fel, amely önmagában is felkelti az olvasó érdeklődését, a legszélesebb körű közönség figyelmét. Mégsem érte be azzal, hogy dokumentumok lejegyzője, a tapasztalt valóság egyszerű bemutatója legyen. A dokumentumok társaságában írói eljárásokkal megformált anyagot, igaz és gazdag írói teljesítményeket találunk. A tapasztalati világ elemei gyakran parabolákba rendeződnek, hogy a legáltalánosabb érvényesség szintjén ábrázolják és foglalják egy-egy tömör példázatba a huszadik század emberének helyzetét és esélyeit. Vagyis Lengyel József a „teljesség” nyomában járt. Nem érte be azzal, hogy elmondja tapasztalatait, vagy a modern ember élményeit, értelmezni is kívánta ezeket az élményeket. Tágabb értelemben értelmezni kívánta magának az embernek helyzetét. A politikát sohasem napi feladatok taktikájának tekintette, hanem a forradalom és a szocialista humanizmus stratégiájának. Ezért tudott írónként is a „teljesség” felé lépni. Nem rekedt meg a történelmi események krónikájánál, sőt magyarázatuknál sem. Elég ereje volt arra, hogy morális példázatokba, bölcséletileg érvényes igazságokba gyűjtse tapasztalatait.

Indulása egyszerre kapcsolta a közülethez és az irodalomhoz. Azonos lelkesültséggel vett részt a háború ellen fellépő szocialista csoport szervezkedésében és A Tett, a Ma körül gyülekező fiatal írók avantgardista mozgalmában. Mint a legtöbben, ő is költőként lépett át az irodalom kapuján: ahhoz a nemzedékhez tartozott, melynek Kassák Lajos volt a mestere és Barta Sándor, Sinkó Ervin, Forbáth Imre, Komját Aladár, Déry Tibor a tagjai. Versei a nemzedék érdeklődését és poétikáját követték; harsány vitalizmussal, a közös cselekvés iránt táplált bizalommal és lendületes szóbőséggel hirdették a világ forradalmi átalakításának szükségességét. Egyenes út vezetett innen a forradalomig. Lengyel József 1918 novemberében egyike volt a magyar kommunista párt alapítóinak, a Kun Béla körül gyülekező forradalmi írók — Balázs Béla, Lukács György, Révai József, Komját Aladár, Illés Béla — közé tartozott. A Vörös Újság szerkesztőségében dolgozott, a párt szervezésében vállalt szerepet. Az ellenforradalom uralomra jutása után Bécsbe, majd Berlinbe emigrált; ez utóbbi városban baloldali filmek létrehozásában tevékenykedett. 1930-ban Moszkvába költözött, a Sarló és Kalapács című magyar emigrációs folyóirat szerkesztőségében dolgozott. Moszkvában jelent meg 1930-ban *Visegrádi utca* című regénye is. További regényeket tervezett. Azon az úton kívánt volna tovább haladni, mely indulásának avantgardista kísérleteitől vezetett a riportregény dokumentatív realizmusáig. Írói pályájának eme első szakaszát azonban néhány év múlva le kellett zárnia, sőt arról is le kellett mondania, hogy valaha ismét író legyen. 1938 februárjában, alig egy évvel Kun Béla letartóztatása után, őt is börtönbe vetették az önkény intézkedései. Hosszú vizsgálati fogság után tízévi kényszermunkára ítélték: egy szibériai táborba került, a sarkkőrön túli tundrába; majd 1949-től száműzöttként délebben élhetett egy erdei faluban. 1955-ben szabadult, ugyanabban az évben Magyarországra költözött.

Életét, írói pályáját újra kellett kezdenie. S mert a szenvedés és megálátás után is a szocialista társadalom híve maradt, régebbi egyéniségének és meggyőződésének folytonosságát kellett felkeresnie, megtalálnia. És e folytonosság nevében kellett megítélnie mindazt, ami a kifordult világban történt: a sztálini korszak bűneit, köztük az ellene elkövetett bűnöket. Itélkezése az SZKP XX. és XXII. kongresszusának megállapításaihoz, a szocializmus önbírálatához és megújulásához igazodhatott. Egyszersmind azonban önmagát is meg kellett ítélnie; feleslegesnek látszó, mégis termékeny lelkiismeret-vizsgálatot kellett tartania. Nem érthette be ugyanis azzal, hogy az önkény titokzatos szélsője folytán az üldözöttek közé került, s így eleve büntelen maradt. Ha állást akart foglalni az elkövetett törvénytelen ségek, a szocializmus erkölcsét sújtó csapások ügyében, mintegy túl kellett emelkednie saját tragikus helyzetén.

Az újrakezdés sikerrel járt, s hamarosan eredményeket hozott. Lengyel József tovább léphetett, ismét megfogalmazhatta szocialista eszményeit. Nem vált sem gyanakvóvá, sértettségében magányossá, sem alázatossá, akinek gerincét és tettvágyát megtörte a szenvedés. Az újrakezdés így valójában folytatás; a „kíméletlen jóratörékvésről” tanúskodott, amiről első regényének, a *Visegrádi utcának* bevezetőjében beszélt. Cselekvést hirdetett tehát, Karl

Liebknacht mondására hivatkozott: „A cselekvésért való felelősséggel szemben ott áll a nem cselekvésért való felelősség.” Vagyis forradalmár maradt; csak-hogy — figyelembe véve a szocializmus ügyének tragikus tapasztalatait és időszerű követelményeit — a cselekvés felelősségét, „szabad, optimista, humánus” erkölcsiségét is megkövetelte. E követelmény érvényesítésének érdekében hirdette meg az ésszerű kételkedés és a morális tagadás jogát. „Kételkedés nélkül — mondta — semmiféle gondolkodás nem képzelhető el. Azt azonban tudnunk kell, hogy kételkedésünkkel mit akarunk lementni, és mit védelmezzünk.” A tagadásról pedig így beszélt: „A tagadás nem ördögi princípium. Isteni princípium ez, mert tagadja az ördög örökkévaló uralmát. Ördögi az olyan igenlés, mely az ember örök gyarlóságát hirdeti.” E szavakkal a szocialista humanizmus elveit szegezte szembe a dogmatikus korszak embertelenségeivel. Az újrakezdést a forradalom, az erkölcs és a humanizmus hármasságának újrafogalmazása kísérte s tette lehetővé. Lengyel József bennük találta meg a szocializmus történelmi sikerének zálogát és saját elkötelezettségének tartalmát. Általuk épített új és tartós kapcsolatokat a közösséggel és a szocializmus jelen történelmi szakaszával.

Újrakezdte munkáját, életét; meg tudta találni emberi-írói pályájának és világnézetének folytonosságát. A tragikus éveket azonban nem feledte, nem is akarta elfelejteni. Ő maga is tudta, hogy emlékeit, felismeréseit előbb-utóbb meg kell fogalmaznia. A nyílt beszéd, a görcsöket oldó fogalmazás volt számára a folytonosság legfőbb belső feltétele. De nemcsak a lelki egészség és a bizalom orvosságának tekintette a nyílt fogalmazást, hanem közéleti kötelességének is. A torzulásokkal való számvetést elsőrendű írói feladatának érezte. E feladat elvégzése a XXII. kongresszus után vált lehetségessé, egyszersmind aktuálissá és szükségessé: a tapasztalatok feldolgozása és értelmezése, az ítéletek és figyelmeztetések megfogalmazása végett. Mint maga Lengyel mondta: „Ami egyszer megtörtént — vagy megtörténhetett —, megmutatja értelmét, és a jelent már mint múltat tudjuk felfogni, a jövőt mint jelent látjuk.”

Az átélt szenvedéseket *Igéző és Elévült tartozás* című kötetében ábrázolta. Bennük oldotta fel a lélek görcseit, s kereste a tapasztalatok történelmi magyarázatát. Dokumentumokból növesztett elbeszéléseket; írásai aszerint rétegződnek, hogy értelmük miként tágul a beszámoló értékű dokumentumtól az általános érvényű példázat belé. Az egyeditől az általános felé tartó mozgás tanúi vagyunk. Ez a mozgás azonban nemcsak a légernovellák összességében érvényesül, hanem az egyes elbeszélések struktúrájában is. Mindegyik írás dokumentum, ha tetszik, riport a dogmatikus önkény módszereiről. Ez a jelentés a novellák legkönnyebben hozzáférhető rétege. Az *Elejétől végig* éppúgy az életpaszta-átalakító tükre, mint az alakítás magasabb szintjén létrejött *Kicsi, mérges öregúr*. Az ábrázolásnak ez a rétege, az információknak ez a szintje, a konstruált perek áldozatainak útját rajzolja meg a lefogástól kezdve a vizsgálati fogságon és a kényszermunkán át a szabadulásig vagy az újólagos száműzetésig. Egy történelmi folyamat és egy szociológiai helyzet leírását, teljes enciklopédiáját kapjuk tehát. Megismerkedünk a foglyok életével, a munkatáborokban kialakult öntörvényű társadalmi képződménnyel, a fogság lélektanával és erkölcsével.

A mondanivaló második szintjén a tapasztalatok értelmezése, a leírt történelmi folyamat megítélése helyezkedik el. Lengyel nemcsak ábrázolni kíván, hanem meg is akarja érteni a sarkaiból kifordult világ mélyebb összefüggéseit. A megértés vágya jelentkezik például a *Kicsi, mérges öregúr* című elbeszélésben. Adrián professzor, a novella hőse, a tisztogatási hullám egyik ártatlan áldozata, kezdetben a vak esztelenség Szent Bertalan-éjének látja a történeteket: „a vétek nélküliek — olvassuk — nem ártatlanságuk miatt kerültek ide és a bűnösök sem büneikért.” A helyzet majdnem kaffkai; a megtorlás áldozatai nem ismerik az ellenük eljáró hatalom indítékait, lefogásuk okát és célját. Magát a hatalmat is alig ismerik; hiszen a szocializmust elkülönítik a velük manipuláló szervezettől, sőt magának Sztálinnak a felelősségére sem gyanakszanak. Amit azonban Kafka „condition humaine”-nek tudott, azt Lengyel — és hősei — rendhagyó véletlenülnek, a társadalmi törvényszerűségek alkalmi felforgatásának tekintik. S bár Adrián professzor áldozatul esik, a törvények

érvényesek. „A föld és az égitestek — hangzanak az elbeszélés végső szavai — tudományának szabályait követték, és nem fordultak ki tengelyükből.” Vagyis Lengyel bízik az értelmetlenség és a bűn végső lelepleződésében; optimista marad, ha nem is a dogmatikus elmélet naiv megfogalmazása szerint.

Maga a történelmi ítélkezés már erkölcsi kategóriák vizsgálatához vezetett; e vizsgálat a lágerelbeszélések harmadik rétege. A tábori élet napi kérdései az erkölcsi felelősség szintjén várják a válaszokat; megoldásuk vagy ennek elmulasztása az emberi lényegét érinti. Lukács György beszélt arról, hogy a történelem krónikásának az ábrázolt korszak és az emberi személyiség, méltóság, erkölcs viszonyára vonatkozó kérdéseket kell feltennie: „Milyen követelményeket állított ez a korszak az emberek elé? ... Ki óvta meg emberi méltóságát és integritását? ... Kinél maradt meg az emberi szubsztancia? Hol ferdítették el, törték meg és semmisítették meg ezt?” S e kérdések révén lehet a kor ábrázolását általánosabb kategóriák felé szélesíteni. Lengyel József novelláiban hasonló igényre és mozgásra figyelhetünk. A *Kicsi, mérges öregúr* nemcsak a fogság első állomását írja le, nemcsak az ábrázolt jelenség eszmei-történelmi problémáit értelmezi, hanem általánosabb kategóriákat is megközelít. Adrián professzor úgy tereli el figyelmét a vallatás testi-lelki gyötrelmeiről, hogy az asztalon álló hamutartóból cigarettavégeket szerez dohányos társainak. A gondoskodás szenvedélye, az emberi kapcsolatok vállalása segítik hozzá, hogy legalábbis erkölcsileg legyőzze kilátástalan helyzetét, megőrizze emberi integritását.

Ennek az emberi integritásnak a védelme és visszavívása jelenti Lengyel József életművének nagy érdemét. Erre az életműre is illik az a jellemzés, amelyet Lukács György Déry Tiborról adott 1964-ben, az „emberi szubsztancia” küzdelmének nevezve az író munkásságát. „E novellák tematikája jelentősebb annál — mondja Lukács —, semhogy egyszerűen »sokszínűnek« nevezhetnénk, kiválasztását és összefüggéseit tekintve látszólag önkényes, de megmarad a mindenen uralkodó vezérmotívum: harc az emberi szubsztanciáért. Történelmi események és társadalmi környezet csupán ürügy, indíték, elrugaszkodási pont, természetesen — a *dramatis personae* szempontjából — soha nem szervesen, mindig a művészileg egyedül lehetséges módon.” Az emberi szubsztancia és a közösségi morál védelme Lengyelnél is egybeesik a művészi emelkedéssel és az integer művészi személyiség felszabadulásával. Életmű és életút ebben az értelemben is párhuzamosan halad, egymásra kérdez és egymásnak felel. És az a tragikus tény, hogy a művet és a pályát most lezárta a halál, csak jobban érvényre juttatja, még világosabbá teszi ezt a ritka megfélelést.

POMOGÁTS BÉLA

AZ EMBERI KAPCSOLATOK IGÉZETÉBEN

SARKADI IMRE: *Dramák.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Sarkadi Imre egész pályáján domináns szerepe van a játéknak. 1943-ban írta első drámáját (*A próféta*). Két alapmotívumot fedezhetünk fel e korai műben: a játékot és a prófétikus magatartást. A próféta nála lehet bolond, külön, forradalmár, remete ... Az említett drámában két szereplő, Virág próféta és Gerzson koldús, vezeti végig a cselekmény fő vonalát.

Ebből az időből származik a két *Hannibal*-töredék. Hannibal, a nagy pun vezér hűszévi diadalmas múlt után ráébred, hogy megbéklyózott, örmötlen élet áll mögötte. Hatalma csupán látszat, cselekedeteit mindig a körülmények határozták meg. Példát kellett mutatnia bátorságból, szívósságból, amiben semmi örömet sem lelt. Kihívja végzetét, eljátszik a hálátlan Karthágó városának egy vereséget, az utolsó életében. A vereség komédiája izgatja. Boldog pillanata, amikor a csata elvesztésekor közönséges emberré válik. A legelső pun cinikus bölcselőként meditatál a természet ölén:

„Minden elvész, Barras. Mit jelent az elveszés? Az embereket Scipio megöli, (...) A falakat lebontja? A falak sem tartanak örökké, Barras, hány falat láttál dőlni ostromgépeim nyomán! Hány faluból menekült a lakosság, ha felgyújtottuk, s ijászaink, mint a nyulakat lövöldözték le őket. Akkor nem sírtál.

Barras: De uram, ez Kathágó! A te városod, a mi városunk, apád városa. Évszázados város, és falait...

Hannibal: Az én városom — volt! A te városod volt, Apám — volt. Régen volt. Évszázadok — voltak.

Barras: Hannibal! Karthágó elveszett, te megtagadod, te nevensz! Hannibal, a szemed olyan, mint a bolondé...” (91—92.)

Erős gondolati egység jellemző a két *Hannibal*-töredékre, feltételezhető, hogy létrejöttük között nincs nagy időbeli távolság. Sarkadi először azt a Hannibalt rajzolja meg, aki már az erdőben ekképp filozofál: „Nekem elég Hannibal, aki van és aki nem áldozza fel többé a szabadságát.” (95.) Számára egyfajta szórakozást jelent az ölés, a mézszárlás, amibe bele lehet unni. A későbbi töredékekben azt fejtegeti az író, miként jutott el hőse ehhez a meggyőződéshez. A döntő csata előestéje leírásának változatait olvashatjuk. A kényszerűségből „példát” mutató hadvezér nem óhajt tovább városa sorsának foglya lenni. Ugyanúgy játszadozik a veszéllyel, a főpapokkal, a római foglyokkal, akikre rákényszerítette Scipio szerepét, mint az első változatban a boldog szabadság gondolatával, az igazi Scipióval magával.

A *Lucretia* című, szintén befejezetlen dráma mottója tömören fogalmazza meg a küzdelem mélyen emberi lényegét:

„Az udvari bolondok mind forradalmárok alapjában. Csak van amelyik ki tud törni, van amelyik nem (...) csak az alkalmat lesed, hogy megküzdj velem.

— Nem jellegzetes küzdelem. Mögötted sem áll senki, mögöttem se. Csakugyan a saját erőnkre vagyunk utalva.” (161.)

Tarquinius király fürdik hatalmi mindenhatóságában, hódításainak mámorában. Alattvalója, Brutus feleségének, Lucretiának híres erényessége fölkarvarja fantáziáját, és egyéb elfoglaltsága nem lévén, hódító hadjáratot indít a szűzies vár bevételére. Nem az eredmény izgatja, hanem a hódítás játéka, a szópárbaj, a megnyerés fortélyja. E töredék kiemelkedő eredménye a drámaíró Sarkadinak; a király elcsábítja a feleséget, és ugyanazon az éjjelen megtépázza a mit sem sejtő férj méltóságát is — lásd, én mindent megtehetek, nekem mindent szabad, ki vagy szolgáltatva nekem.

Az *Elektra* szintén befejezetlen dráma a 48—49-es évekből. Klytaimnestrát, aki Aigisthos szerelméért megölte a trójai háborúból hazatért férjét, Agamemnonnt, állandó félelem gyötri: Elektra és Orestes bosszúja látomásként kíséri. Figyelteti Elektra minden léptét. Fél attól, hogy az egy napon visszhívja a bűjoszó Orestest, bosszút állni. Elektrában anyja különös magatartása kelti fel a gyanakvást, Orestesben pedig Elektra vívódásai. Aigisthos cinikusan jövendöli meg az átok alatt levő királyi ház tragédiáját: „Te féltékeny vagy Elektrára, s meg vagy róla győződve, hogy első alkalommal megöl, ha teheti. Emiatt lakat alatt tartod. Elektra viszont egyre inkább unja ezt a lakatot, s egyre inkább szeretne belőle szabadulni. S mivel látja, hogy szabadságának te vagy az egyetlen gátja, hát nem csodálnám, ha csakugyan elkezdene olyan gondolatokat forgatni a fejében, amiket te tételezel fel róla. (...) Akiről sokáig hiszik azt, hogy gazember, az előbb-utóbb az is lesz. Akit sokáig orgyilkosnak és poloskának tartanak, az előbb-utóbb az lesz.” (217—218.) Orestes Elektrával való

találkozása előtt még nem akar hazatérésekor trónkövetelőként fellépni, nem vágyik uralkodásra, bosszúállásra meg éppenséggel nem. A hajdani bölcselő Orestes mondja a dráma végén: „Hiszen itt ölni tiszta higiéniai gyilkosság lenne.” (255.)

Sarkadi novelláiban ugyanezt a gondolatkört fejtegeti. A *Párbaj az igazságért* című novellában egy hedonista Hector áll előttünk, akit nem a vitézi szellem késztet a vívásra, hanem enged a *kényszerűségnek*, a katonák állandó zaklatásának. „Miért fogunk mi itt mindjárt verekedni? Mert a hadvezéreknek így illik? De miért illik így? Mert be kell bizonyítaniuk, hogy hősök. Neked küzdeni kell, mint egy oroszlán (ti. Achillesnek), hogy megmaradj királynak a városodban s alvezérnek Agamemnón alatt... hogy híredet elvigyék messze földre.” Hector hasonlóképpen gondolkodik, mint Hannibal. Ő is más életről álmodozik a patak partján: „Szeretem az élvezeteket: bort, fűszeres ételt, nőket... S útalom a háborút.”

Ödipusz ugyanúgy szökni akar a múltjától, mint Orestes. Sarkadi szerint egyik sem dönthet saját sorsáról, végzetükkal nem perlekedhetnek. Ödipusz fellélegzik Jokaszte halálának első perceiben, megkönnyebbülést érez. Új indulat fűti: „megtenni mindent, hogy többet és jobbat jelents számunkra ez a piszkol irigy jelen.” Élni akar, boldog lenni. De ha a múltban meglopták, akkor a jelenben becsapták.

A *Lucretiában* felbukkanó zsarnok arcéle a novellákban markánsabb. A *Szőkevény*, a *Pokolraszállás* és *A szatir* Sarkadi első alkotói korszakából a legtöbbet mutattak tehetségéből. A humanista író vádiratai ezek a kegyetlenség és az embertelenség ellen. Két ellentétre, két különböző jellemre építi fel cselekményüket: Ábelra és Zsigmond hadnagyra. „Énnekem tegnap este halt meg az apám, az anyám, a húgom, az öcsém, a nagyanyám. Eltemette őket egy bomba.” Ábel a magára maradt tehetetlen fiú, aki torkig van a háborúval. Zsigmond hadnagy az ellentéte: bemutatja a borzadó fiút előtt, hogyan kell megölni a védtelent. „Olyan nyugalommal vágta el egy hatalmas részsütös metszéssel a földön fekvő német torkát, mintha egy csirkéről lett volna szó.” Zsigmond hadnagnak az emberélet nem sokat számít, magamutogatásból ő, a virtus kedvéért.

Sarkadi drámái ereje az első korszakban nem drámáiban, hanem a novelláiban jut inkább kifejezésre. Munkásságára nagy hatással voltak olvasmányélményei. Míg eleinte Huxley világából főleg a profétai útkeresés, a remetei félrevonulás gondolata ragadta meg figyelmét, később a magány, az egyedüllét, kétségbeesés és a részvétenség hat rá. Az *Oszlopos Simeon* a *Szép új világ* Vademberével rokon olyan vonatkozásban, hogy mindkettő kivonul a világból, és egyedül, magányosan új életet próbál kezdeni. Lehet-e kivonulni a társadalomból, egyedül élni? Hannibal és Hector is megfogalmazza életével ezt a kérdést.

A *Kőműves Kelemen*nel Sarkadi új alkotói korszakát kezdi meg. Népbal-ladai keretben írja paraszti tárgyú novelláinak és drámáinak sorát. A *Kőműves Kelemen* című novellája még pesszimizisztikus hangvételű: „...nem omiott a fal, állt keményen, peckesen, reggelre és másnap reggelre is, és egyre magasodott. Volt aki belülről támogassa... Bevégeztük — mondta Máté hang nélkül, mikor levette kalapját, de ijedten mindjárt fel is tette, mert nem lehetett már levett kalappal állni a vár előtt, s hallgatott minden: a kő is, az asszony is benne, meg az emberek is, akik közérákták. S tudtam, hogy már nincs mit beszélni erről — nekünk csak az építés maradt meg, nem a szó — és a munka meg a félelem, és úgy éreztük, hogy saját húsunk, csontunk van a vár-ba berakva.»

A dráma Déva várának építése közben magát a munka folyamatát ábrázolja. Ember és teremtés! Alkotni van az ember, várakat, folyókat átszelő hidakat építeni — hittel, bizalommal. A cselekvés láza kell hogy munkáljon az emberben, lelket lehelni a falba, szabadulni a közömbösség átka alól, mert „átok az, rettenetes átok”. A kor hőseit Kelemenben találja meg Sarkadi, az ő szavaiba önti saját bizakodását: „... bátor munkás voltam, hogy még a saját feleségem árán is felépítettem a várat. Mert nem ez kell nekem, hanem a mű. A haladás, hogy diadalmaskodjon az ember a természetben. Hogy előre-menjen, a jövőt szolgálja. Se ne érdemért, ne véka aranyért, hanem a jövőért magáért. Egy ilyen várral. Több ilyen várral.” (342.)

A móríci látásmódot viszi tovább Sarkadi e korszaka legkiemelkedőbb drámájában, a *Szeptemberben*. A régi és az új összeütközése apa és fia konfliktusában következik be. Az öreg Sipos tanyáján elégedel feleségével, lányával, vejével és menyével. Negyvennyolc évvel ezelőtt költözött ki a városból. A tanyába, a vályogba, a fába beleépítette a saját véreit, verejtékét. Legkisebb fia, Pista, aki tovább folytatta volna a tanyán az életet, meghalt. „En öt fiút neveltem az országnak. Nem magamnak tartottam meg egyet sem. Hát most mán — csak megvédnek engem öregkoromra? ... Mi?” (589.)

Jön a hír, hogy tagosítanak, ami azt jelenti, hogy az öreg Sipos keservesen összevásárolt pár hold földje állami tulajdonba kerül. Nem fél, mert bizik a Palkó fiában, aki a „minisztériumban” dolgozik, s őt mindentől megmenti. Taníttatásáért hálával tartozik apjának. Pali hazaérkezik Pestről, és a tagosítás mellett agítal: „A lényeg az, hogy ez a tanyásrendszer, akármilyen haladó volt a feudalizmusban és a korában — haladó volt bizony, mert csak árut termelt és sok szabad parasztot teremtett, ... ma már akadály...” (619.) Sipos nem akar hinni a fülének. Iszonyú erővel villámlik át az agyán: „nem hagyják meg nekem, amit ötven év alatt evvel a két kezemmel raktam egymásra?” Nincs többé Palkó, nincs többé kedves fiú, igazgató fiú. Fájdalommal ordít fel: „Takarodj a tanyámbul! Még az egyém. Másnak itt még: coki!” (623.)

Palkót lehelyezték a minisztériumból a tangazdaságba igazgatónak. A rokonságban ez nagy megdöbbenést kelt: „Oszt az állam küldött? Vagy magadtul jöttél? Vagy valami büntetés? (...) Mer aki innét elment, a még vissza sose jött. Olyan még nem vót.” (610—611.) Sipos Pál csodát tesz, visszamegy szülőföldjére. Meggyőződésből vállalja a vidéket.

A harmadik felvonásban Sipos mindinkább rájön, hogy az idő kerekét meg nem állíthatja, új kor ez, amellyel lépést kell tartani. Elhagyja lánya, veje, majd menyé beleszeret az új tanítóba. Gyerekei a tanyára már csak pihenni járnak ki. Más az új generáció feladata: eltüntetni a vályogviskót, a vályogéletet, a „sötétséget, a sarat, a kuckóba szorult végtelen téli éjszakákat, a reménytelen apró vergődést”. Sipos a szegénységgel birkózott egész életében. A fiait is azért taníttatta, hogy jobb, könnyebb életük legyen.

A *Szeptemberben* a drámai fordulat látszólag a második felvonásban következik be, de a tanya sorsa már a legkisebb fiú, Pista halálával megpecsételődött. Sipos öt szánta a maga helyére, parasztnak. Felesége, Mari, a tanyán maradt, nem volt hova mennie. Munkájában szépség helyett kényszerűséget érez. De Sipos a lányával és a vejével sem elégedett — felismeri, hogy nem elég erős bennük a saját földhöz való ragaszkodás. Érti, hogy egyedül maradt.

Sarkadi meggyőző erővel ábrázolja az apa és a fiú harcát. Pali fogalmazza meg azt a kételyt, amely a család valamennyi fiatal tagját kínozza. Színre lépése után fel is bomlik az a látszólagos egység, ami addig megvolt közöttük. Még nem tud felmutatni eredményeket, de tisztában van a ráháruló feladat súlyával és jelentőségével. Végül is Sipost nem a nagy tettek gyúrik le, hanem a cselekvés szükségszerűsége.

Sarkadi tehát a hitet „próféta” 1955-ben, a cselekvés *itt és most* igényével. Paraszti témájú drámaiban, kisregényeiben és novelláiban a múlt alkonyát, a jelen hajnalát tárja elénk. Móríci humanizmus sugározza be ezt a világot.

A későbbi művekben mindinkább érezhető az egyetemes összefogás, összefoglalás igénye. Ezt véljük kiolvasni az *Árvízese*k című novellából: „... a pusztulás átkát mégis az egész országnak kell részesen viselni, mindenkinek a maga módján, s nemcsak megvigasztalódva arra gondolni, hogy a hátán kis batyuval kilábaló úgylis újra kezd.” A jelen hibáira mutat rá a *Hamisság a borban* című novellájában, majd az *Anna haragszikban* is.

A drámaíró Sarkadi szöval meg ismét 1958-ban (*Ház a város mellett*). Az emberi felelősség és helyállás kérdését vizsgálja. A Simon család új lakásba költözésének első napjaiban szívészélhűdésben meghal az öreg Simonné. „Egy haláleset vagy összehoz emberek, vagy szétaszit” — mondja Bátori körzeti orvos. A Simon családban ez a váratlan tragédia az addig lappangó, kimondatlan problémákat veti felszínre. A feszültséget csak növeli a családba tolokódó

orvos „fenevadszerű” magatartása. Simon József osztályvezető, a kicsinyes, önző ember, a legkényelmesebb pózt ölti fel, a közömbösséget. A drámát a „mindenki ki van szolgálatva valakinek” gondolata uralja. A legtöbb humanitást, ha reznált módon is, a vak Gerzson egyénisége hordozza a műben. A másik különleges figura Bátorfi Körösvosé: benne van cinizmus, bátorság, sőt vakmerőség is, ami néha szinte a ragadozóra emlékezteti. A problémák köre bezárul, de a kivezető utat ebben az időben még nem tudja megmutatni Sarkadi.

A következő drámája két év múlva készül el, *Oszlopos Simeon* címen. Alaptémája: mennyiben függetlenítheti magát az egyén a társadalomtól, azaz mennyiben szerves része annak? Már említést tettünk róla, hogy novelláiban gyakran visszatér kezdeti korszakának gondolataihoz. Az *Oszlopos Simeon* témája már 1948-ban foglalkoztatta, de tizenkét év kellett ahhoz, hogy drámává érjen.

Ha a *Ház a város mellett* vak Derzsonja és *A próféta* koldus Gerzsonja között rokonságot fedezünk fel, rokonnak kell éreznünk velük az *Oszlopos Simeon* prófétáját is. Egy aszkéta áll előttünk, aki a XX. században rendezi meg „kivonulását”. Kis Jánosnak kizsúrizik a festményeit, felmondják az állását az iskolában, mivel állásával járó kötelezettségének nem tett eleget. Lakásába társbérlok költöznek, mert nem fizette rendesen a lakbért, elhagyja szeretője, elhagyják barátai. Sarkadi központba állítja a „Lássuk, uram isten, mire megyünk ketten” filozófiai gondolatát. Dramaturgiai megoldása leginkább a pirandellói szerkesztési technikához áll közel. Nála nem a jellemeken és a konfliktuson van a hangsúly, hanem a kívülről bevitt gondolatokon, amelyek átsugáranak a személyiségeken. Az író alapállása: növeljük a végtelékig a magányosságot és a rosszat!

Megjelenik a színen Kis János, filozófiájával, társul szegődik hozzá Vinczéné. Ha Kis János a férfi rossz szellem, akkor ugyanaz Vinczéné a nők válfajában. Kölcsönösen érzik és élék egymás gondolatait. Kísnek van hát „partnere”, csak az szövetséges, és nem ellenjátékos. Az idő múlik, az események a szemünk előtt peregnek, prófétánk pedig mindinkább emmerül a maga teremtetten fertőben. Bekövetkezik a fordulat: Zsuzsi, az újonnan szerzett társbérlok szerető, megaláztatása után kést szúr Kis Jánosba. A játéknak vége. A rossz nem fokozható a végtelékig. A „Lássuk, uram isten, mire megyünk ketten” elmélet megbukott. Kis Jánossal mondatja Sarkadi: „Magamat is látom... s mert már megvan a sejtésem, ha nem is a felismerésem... hogy nem segíték a rosszon, ha tovább rontom... mert az aszkétaság... korszaka a késszúrással... elmúlt...” (827.)

Két kérdésre ad választ Sarkadi, a harmadikra nem. Leszögezi: nem lehet elszigetelődve, a társadalomból kiszakadva élni, kontaktust kell keresni az emberekkel; a rossz nem fokozható a végtelékig, mert ellenállásba ütközik. Nem mutatja meg viszont a kiutat, csak a járhatatlan utakat zárja le. Parabola-drámájával az egyén és a társadalom szükségyszerű kapcsolatát példázza.

Ugyanezt a kérdéskört boncolgatja tovább a *Bolond és szörnyetegben*, majd az *Elveszett paradicsomban*. Az elsőben megrajzolja Sebők Zoltán játszadozását az élet adta lehetőségekkel, a másodikban pedig birkózását az étellel. Olyan hőst kerestett — vallja, — „aki minden kiváló tulajdonsága ellenére, valami okból nem tud beleilleszkedni a szocializmusba, s előbb-utóbb tönkremegy ebbe.”

A fiatal, tehetséges orvos ugyancsak az élet értelmét keresi. Könnyedén veszi az akadályokat. Találkozik egy pesti főmérnök feleségével, Pécsinével. Talán nem is a szerelem, inkább a hódítás gyönyöre izgatja. Ellenfele nincs, környezete hozzámérve túlságosan szürke, jelentéktelen. Irigylük és csodálják. Új életet szeretne kezdeni, de valahogy minden kifolyik a keze közül. Aztán már nem igyekszik visszafogni magát, afféle „felesleges” emberként jár-kell. Bekövetkezik a katasztrófa: orvosi műhiba. Segíteni akart az asszonyon, és mindent elrontott. Nem sejtí, hogy az előidézett halálesetért sorsa milyen büntetést ró ki rá, cinizmusa sem védőpajzs tovább. Itt kezdődik a dráma:

Két napja van még a világban eltöltendő idejéből. Hazamegy apjához, az általa nagyra becsült nyugdíjas tanárhoz, aki aktív természettudósként tevékenykedik vidéki otthonában. De meghitt együttlétüket megzavarják a kolozsvári

rokonok. Zoltán úgy érzi, börtönbüntetésével „csak” szabadságát veszíti el, amivel eddig sem tudott mit kezdeni. Ekkor belekóstol az igazi szerelembe: Mira, a szép kolozsvári egyetemista lány megmutatja számára az élet értelmét. Úgy kapaszkodik meg ebbe a szerelembe, mint fuldokló az utolsó szalmaszálba. De iszonyatos teherként ránehezedik a múltja, amely meghatározza cselekvési lehetőségeit.

A *Bolond és szörnyeteg*ben a szökés a mindennapi életből meddő kísérlet marad. A *Gyáva* című kisregényben Éva is menekülne környezetéből, szerelmes lesz Szabó István mérnökbe, de gyávasága visszahúzza. A kínálkozó lehetőségeket maga játssza el. Sebők Zoltán menekülése más, ő a jelenben találta meg élete értelmét, de a múltban elkövetett vétkei lehetetlenné teszik boldogságát. Már nem mozoghat. Bepillantást nyert a paradicsomba, és kiüzetett belőle. Vádirat lenne ez a dráma az életét eltékozolt orvos ellen? Vádirat és ítélet is egyben.

Sarkadi munkássága során hosszú utat tett meg az öncélú játéktól a társadalomba való visszajutás lehetőségeinek a kutatásáig. Az ötvenes években írt drámáiból, novelláiból, kisregényeiből bizakodás és hit árad. 1955-től váltsághelyzetbe kerül, elveszíti hitét, de a megoldást folyton keresi.

Pályája kezdetén novelláiban jutott el a legmagasabb önkifejezési szintig, utolsó korszakában viszont a dráma a választott műfaja, az kínálta számára a legkedvezőbb feltételeket a novelláiban és kisregényeiben felvetett gondolatok összegezésére.

Sarkadi a tiszta, bensőséges emberi kapcsolatok ígézetében élt, a szeretet és a humanitás áhitatában. Játsozott az élettel. Lehetséges, hogy a játék gyúrte le őt is, mint hőseit?

BÁLINT PIROSKA

EGY ANTOLOGIÁRÓL — KESERŰ SZÁJÍZZEL

Pesnici Vojvodine.

Srpska čitaonica i knjižnica, Irig — Stražilovo, Novi Sad, 1975.

Minden antológia — gyűjteményes mű — rendeltetése az, hogy a maga választott területéről a legjobbat, legjellemzőbbet — a gyöngyszemeket — nyújtsa át az olvasónak. Lényegében ez, valamint a hazai és a külföldi olvasóknak való bemutatási szándék vezérelte a *Vajdasági költők — Pesnici Vojvodine* — című nemrégien megjelent antológia szerkesztőit is. A XIV. sztrugai költői találkozára kiadott szerbhorvát, magyar, szlovák, román, ruszin, angol, francia és orosz nyelvű

könyv azonban aligha éri el valaha is nemes célját.

Mindenekelőtt azért nem, mert méregdrága, s így a százdináros művet még fokozott hírveréssel sem veszik meg sokan. Legfeljebb a kevesek, a beavatottak, költő- és műfordítótársak asztalára kerül majd oda — de akkor se csemegének. Illetve egy egészen másfajta „csemegének”, olyannak, amelytől keserű marad az ember szája íze.

A keserűség pedig rögtön a 316 oldalas antológia előszavával kezdődik, mivel a költőket és költői törekvéseket, egymást váltó nemzedékeket bemutató Tomislav Ketig az egyes költőkre és költői művekre jellemző sajátosságok helyett jórészt csak általánosságokat mond, mint például Rade Tomić, Milorad Milenković Šum, Zoran Slavnić, Vladimir Bogdanović, Milutin Ž. Pavlov, Rade Obrenović s a magyar költők közül Deák Ferenc esetében is. Ez utóbbi kettőt — elgondolkoztató példaként — idézni is érdemes: „*Rade Obrenović biokozmosza bátor kaland a terekbe, amelyek mindeddig kimondottan költőietleneknek számítottak*” ... Vagy: „*A sokoldalúan tehetséges és erőteljes író, Deák Ferenc költői szava egzisztenciaképző és éles, s eszerint, valamint a gyöngéd őszinteségtől a durva keserűségig való ingadozás szerint Miroslav Krleža költészetével rokon, mert ugyanaz a lázadás, ugyanaz a düh és szeretet forr benne.*”

És sorolni lehetne tovább, de feltehetőleg már ennyiből is kitűnik, az alapján véve jó szándékú szerző a sulykot is elveti, a mércét is elveti; egy-egy neves és kevésbé ismert költőkről is úgy vall, mintha most kapták volna meg a Nobel-díjat.

A vajdasági magyar költőket ismertető két és fél oldalas rész — a már említett kivételtől eltekintve — még egészen korrekt, ám a szerbhorvát, szlovák, román és ruszín nyelven alkotó költők jellemzései legtöbbször igen kétesek és elnagyoltak.

Nyilván ezt az elnagyolást hivatott tompítani a sok-sok dicséret szó, ami után azt hiheti a jámbor olvasó, hogy a versekre lapozva legalábbis remekműveket talál. Ott azonban néhány szép versen kívül — mint amilyen Tolnai Ottó jól ismert *Kodálya*, vagy Vít'azoslav Hronec *Határ* című verse — csak változatos, míves költeményeket találunk. Olyanokat, amelyeket soknemzetiségű Vajdaságunk egyazon ege alatt írunk is!

A bennünket, költészetünk termésének színe-javát bemutatni hivatott antológiába persze jobb és jellegzetesebb versek is bekerülhettek volna. Így például — hogy csak a magyar nyelvterületnél maradjunk — Fehér Ferencet a *Bácskai tájkép* helyett nyil-

ván jobban reprezentálhatták volna a *Tisza-parti vallomások*, Koncz István a *Köszönés nélkül* című verse, Pap Józsefet pedig *A vers születése* vagy az *Eszmélés* stb. De ez már olvasói ízlés, esztétikai érzékenység — és versválogatás dolga. (És ha mindjárt egy röpke kitérő erejéig: itt kell szóvá tenni azt is, hogy a kilenc magyar költőn kívül még legalább Branyó Istvánnak és Gulyás Józsefnek is ott lett volna a helye az antológiában. Vagy több kötetük ellenére se igazolták eléggé jelenlétüket, s azt, hogy mindketten ihletett énekesei éppen a mi tájunknak, a mi embereink életének? Itt tehát inkább a válogató kritériumával volt baj. S aligha vigasztaló, hogy a más nyelveken író költők egyikét-másikat szintén „kitörölték” a köztudatból. Sőt, a mulasztás — annál súlyosabb!)

Antológiával persze — érdemben — csak egy újabb antológiával lehet „vitázni”. Egy olyan antológiával, amely az értékelést és egymás megismerését, megismertetését is jobban szolgálja, mint ez. Mert a *Pesnici Vojvodine* című antológiában annyi a hiba, hogy nemcsak a versek, versfordítások hemzsegnek tőlük, hanem olykor még a költők nevét is hibásan írják.

A kötet végén — talán engesztelésképp — hibajegyzék található. De „stílusosan” az is tele van hibával!

Az antológia a Stražilovo sorozat 27. könyveként jelent meg. Rade Obrenović szerkesztésében, és a Vajdasági Írószövetség hét tagjának — Tomislav Ketig, Pero Zubac, Radovan Ždrale, Várady Tibor, Vít'azoslav Hronec, Slavco Almajan és Julijan Tamas — „gondozásában”.

Mulasztásukat Tolnai Ottó *Kodály* című versének többnyelvű közlése bizonyítja legjobban. Eredetiben 25 sorral rövidebben közölték a verset, mint szerbhorvát, angol, francia és orosz fordításban. A csonkítás okáról még csak egy kurta lábjegyzet se tájékoztat. Joggal gyanítja tehát az olvasó, hogy az eredetit a kötet tenger sok hibája „szorította ki”.

Pedig ez a párját ritkító vállalkozás igazán megérdemelte volna, hogy gongos, szép munkát végezzünk... Keserűség helyett — valamennyiünk gyönyörűségére!

SZÜCS IMRE

A KÖLTŐ ÉS KORSZAKA

Zoltán Csuka: *Poezija*.

Válogatta és fordította: Enver Čolaković.

Mladost, Zagreb, 1975.

*A költő, s amelyben élt,
korszaka,
mindig is gyanakodva szimatolta egymást:
a költő a penge élet,
s a korszak az elme mélyét:
mit rejteget.*

Csuka Zoltán

A nagy idők útválasztói izgalmasak, még akkor is, amikor a fegyverek árnyékában látszólag hallgat a múzsa. De nem hallgat, csak más nyelven vallatja korát. A költő ki tudja mondani a kimondhatatlant, s fel tudja lebbenteni a mában a holnapot eltakaró fátylakat, csak legyen, aki mérészen mögójük pillant: legyenek, akik mérészen mögójük pillantanak, s fedjék fel azt, amit egy-egy fátyol rejteget.

És mi nyomukba szegődünk.

Mindig fokozottabb érdeklődéssel lapozzuk tovább és még tovább a könyvet, ha azt leljük meg benne biztató igényű kibontakozásban, amire mindig vártunk, és amire mindig várnunk. Itt az irodalom nyelvi zárt kapuira gondolok, amelyeket nem emberöltők, hanem évszázadok óta nagyon sokan feszegettek már. A nagy népek irodalmának hömpölygő folyamai ugyancsak évszázados vagy több évszázados késéssel érkeztek el a kis népek irodalmának patakjaihoz, ám a kis népek egymás irodalmáról a XVIII. század végéig, a XIX. századig vajmi keveset tudtak.

Mi ennek a szellemi fejlődésnek az útján nem kullogtunk épp a sor végén. Nyugodtan mondhatjuk: már rég túljutottunk a kezdet kezdetén. Égboltunk alatt Zmaj, Vajda János és kortársai után — a vajdasági magyar irodalom születésének idején — Szent-eleky, Debreczeni és Csuka Zoltán úttörő vállalkozása nyitott új korszakot.

A húszas években már szervezettebben, nagyobb felkészültséggel indult meg a szerbhorvát költők és írók alkotásainak fordításával szellemi életünkben annak az útnak a kiépítése, amely a felszabadulás után új és szabad távlatokat nyitott az egymás megismerésére irányuló törekvések területein. Népeink külön-külön élő és ható szellemi kincse még mindig nem valamennyiünké: még mindig nem közkincs. De a források már ismertek, hírünk visszhangot keltett, s itt állunk a testvérnépek egymás felé áradó irodalmának partjain.

Csuka Zoltán költészetével is, egyedülálló értékű műfordításaival is ennek a jövőbe irányuló törekvésnek a szolgálatában áll, immár több mint ötven esztendeje. Ez a kítartó szolgálat és az elkötelezettséghez való hűsége kölcsönözte számára azt az emberfeletti erőt, amely költészetének gazdag — és az eddiginél sokkal komolyabb értékelést érdemlő — természetében és a több mint száz szerbhorvát szépirodalmi mű lefordításában hatalmas életművet alkotott. Olyat, amely számunkra és az elkövetkező nemzedékek számára alapos műgonddal és rendkívüli értékes adatszolgáltatással kitérítette széles medrek felé a látóhatárt, hogy közös testvéri-családi életet élvén egymás lelkébe lássunk.

A legmagasabb elismerések, kitüntetések után a költő és műfordító életműve előtt — és hozzá méltó —

zászlóhajtás ez a tizenhatodos formátumú kis kötet, amely a zágrábi Mladost kiadásában két nyelven Csuka Zoltán költeményeit adja a szerbhorvát olvasó kezébe. Enver Čolaković neves író és műfordító jól ismeri a vajdasági magyar irodalom lelkes fészekrakójának életművét; ez a tájékozottsága meggyőző erővel nyilatkozik meg a versek válogatásában — hiszen amikor a kiadótól ezt a feladatot kapta, ötven év terméséből kellett meglegelni azokat a költeményeket, amelyek úgy élnek most is, mintha ma írták volna őket. A másik figyelemre méltó erénye az, hogy minden erőfeszítése arra irányult, hogy a költő munkáinak adekvát fordítását adja a szabad verselés sajátos csukai ritmusának hív követésével. Ehhez Enver Čolakovićban már régóta él egy lelki rezonancia, hiszen mindig a költőnek a nyomában járt, amikor verseit olvassgatta, és hírül vette, miként égett benne, amikor Csuka Zoltán költeményeinek horvát nyelvű fordításához írt utószavában ezeket a sorokat vetette papírra:

„Amikor köszönetünket fejezzük ki Csuka Zoltánnak azzal, hogy a nagy adósságnak akár egy jelentéktelen részét is visszafizessük, szép kötelesség, de kötelesség, hogy ne mondjam udvariasság, ám ennek a köszönetnek a kifejezése és az egyetemes jugoszláv irodalom majd valamennyi élő alkotója (különösen a már eltávozott klasszikusok) nevében ennek az adósságnak a visszafizetése nem udvariasság, és nem is kötelesség, hanem élvezet, mert Csuka magyar költő, aki megérdemli, hogy nálunk fordításban megjelenjen, függetlenül attól, hogy ő maga mintegy száz könyvet fordított le a mi irodalmunkból.

Mély meggyőződése az, hogy Horvátországban, sőt egész Jugoszláviában nincsen egy élő író, aki nem ismerné és nem becsülné a mi jó könyveink magyarországi »nagykövetének« műfordítói tevékenységét, de sokan nem ismerik eredeti költői alkotásait, jóllehet az elmúlt ötven esztendő alatt mintegy húsz versesköte-

tet jelentetett meg, s költeményei közül sokat a világnyelvekre is lefordítottak...»

Ez a meleg hangú utószó — előszó is lehetett volna, mint ajánlás — sokat ígérő vallomás is, s dicséretre méltó annak a korszerű műfordítási formának az érvényesítése, hogy a műfordítással párhuzamosan az olvasó eredetiben is olvashassa a verset. Ebből érezhetjük igazán — mindkét részről —, hogy a magyar vers a maga eredeti ritmusában a szerbhorvát nyelvterületen is él, és élményt kelten hatni tud az olvasóra.

Mindezek után — a jövőben megjelenendő művek reményében is — elmondhatjuk, hogy a költőink, íróink a velünk együtt élő testvéreink nyelvterületén is élnek. Sokkal kedvezőbben és sokat ígérőbben, mint a múltban. Ez reményt kelte is, mert az egyik, a másik irodalmi törekvésről szóló tanulmányokat maguk a művek követik; összefoglalók vagy kivonatok, méltatások helyett a teljes alkotások. Csuka Zoltán több mint száz jugoszláv szerzőjének — illetve művének — lefordítása után a mai jugoszláv irodalomból több mint száz nagy jelentőségű mű vár még lefordításra. Így a magyar irodalomból és a szomszédnépek irodalmából is több jelentős munka vár átültetésre, hogy ne csak a folyóiratok adjanak belőlük tömör ismertetőt, amely olykor nem sokkal több a szükséztű recenziónál.

Ezért térünk most vissza a mottóban közölt stróféhoz, amelyet a költő 1972-ben írt, s Enver Čolaković így fordította:

„Pjesnik i njegovo doba kobno
u kojem je živio
uvjek su se njuškali međusobno;
pjesnik oštrice brid,
razdoblje duhovni vid:
što kriju.”

Igen! Ezeket a holnapot eltakaró fátylakat kell fellebbenteni és itt is, ott is felfedni azt, amit a fátyol rejtget.

A következő lépések egymáshoz is és a még ismeretlen szellemi értékekhez is közelebb vihetnek bennünket.

LÉVAY ENDRE

NÉPI KULTÚRÁNK KIBONTAKOZÓ KÉPE

KOVÁCS ILONA—MATIJEVICS LAJOS: *Gombosi népballadák.*
Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975.

A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek évenként megjelenő folklórszámái sejtették, hogy nálunk is megindult az intenzívebb néprajzi kutatás. A zentai folklórtanfolyam is ezt a folyamatot segítette, mert az önkéntes gyűjtőket hasznos tanácsokkal, ismeretekkel látta el. Felkészítte azokat, akik a tanfolyamon való részvétel után szánták el magukat a népi kultúra értékeinek gyűjtésére.

Ennek a több éves munkának a gyümölcse a most közzétett gyűjtemény. Kovács Ilona gombosi tanár-nő 1971-es gyűjtését tartalmazza, huszonkét énekes ötven balladáját. Eynyí balladát egy községből nálunk még nem publikáltak.

Vidékünkön már nemigen élnek a klasszikus balladák. A gombosi kötet is ezt bizonyítja. Mindössze három típusa — *Az elcsalt feleség*, *A halálra táncoltatott lány* és *A szégyenbe esett lány* néhány változata — került elő. Ez a kép még szűrkebb, ha az utóbbi két típust átmenetnek tekintjük az új stílusú balladákba. A balladakincs zömét a betyárballadák és a gyilkosságtörténetek adják; az előbbiből tizenöt variánst, az utóbbiból pedig tíz változatot tettek közzé, tehát az anyag felét ezek képezik. Érdekes, hogy *A cséplőgépbe esett lánynak* Gomboson csak egy töredékes változata került elő, pedig vidékünkön is az ismertebb balladák közé tartozik.

A kötet legértékesebb darabja a *Fekete-Rác Péter (Az elcsalt feleség — Kegyetlen anya)* nemcsak szép dallama és a helyenként magas művészi szintű szövege miatt (gondolok itt a következő sorokra: „Ha a szél fúj, gondoljátok, ringatgatlak!/ Ha az eső esik, gondoljátok, siratgatlak!/ Ha a levél hullik, gondoljátok, tarkatgatlak!), hanem azért is, mert a folklórműfajok egymásba mosódását jól példázza. Jelen esetben a monda

és a ballada kontaminálódását. Kár, hogy a kötet szerkesztői nem a balladával együtt közölték a cselekmény előzményét, hanem az előszóban, jól lehet a szöveg szerves része a műnek. Valószínű, hogy néhány klasszikus ballada töredékes, de már prózai változata nálunk is előkerülne, ha jobban utánanéznénk.

Gomboson is, mint a magyar nyelvterületen általában, többnyire nők énekeltek a balladákat; az adatközlők összetétele tizennyolc nő és négy férfi. Korábban az arány nem ilyen lehetett. Erre utal Béres Pál: „Abba az időbe (...) minden felé énekülték ezt a kocsmákbo.” A legtöbb balladát és egyben a legteljesebbeket Szűcs Katalin énekelte (1892). Hét dala közül négynek a nők a főszereplői, a tragédia elsősorban őket érinti. Dalai még a korábbi helyzetet tükrözik, amikor külön repertoárjuk volt a férfiaknak, külön a nőknek. Ha él még, érdemes lenne összegyűjteni mindazt a dalkincset, amelyet emlékezetében őriz, hogy megbizonyosodjunk arról, mekkora szerepet játszik az egyénisége a dal-lamok variálódásában.

Az adatközlők visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy nem kellett különleges alkalom, esemény a dalok el-énekléséhez. Az is kiderült, hogy nem is tesznek különbséget ballada és lírai dal között: mindkettőt nótának vagy dalnak nevezik. Lobodáné Garai Ilona szakértelme a már gyakran kikerdeztet adatközlőre vall: „S ezzel végetért ez a ballada, ami régen történt.”

Nagy örömmel olvastam Kálóci Imre szerzeményét, a *Megállott a bogolyai vizimalom kerekét*. Úgy látszik, nálunk is vannak históriások. Érdemes lenne dalait összevetni a magyar nyelvterület többi énekmondójának dalaival, hogy lássuk, mennyiben

változnak azok feldolgozási módjától. Meg kellene vizsgálni szerzeményeinek továbbélését, azt, mekkora körzetben ismertek.

Nagy munkát végzett Kovács Ilo-
na. Jó lenne, ha példájára mások is
hasonló gyűjteménnyel gyarapítanák

a Hungarológiai Intézet adattárát,
mert akkor teljesebb képet kaphat-
nánk népi kultúráinkról, ami aztán elő-
segítené szellemi életünk jelenségei-
nek továbbgondolását.

A jegyzetek és az előszó Matije-
vics Lajos értő munkája.

BESZÉDES VALÉRIA

ADALÉK A KISEBBSÉGI MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETÉHEZ

KEMÉNY G. GÁBOR: *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945—1970.*

1. Szocialista országok.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1974.

Értekes és hasznos sajtótörténeti munkát kaptunk nemrég Budapestről. Címe: *Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945—1970.* A 268 oldalas gyűjteményt a nálunk is ismert Kemény G. Gábor, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos főmunkatársa állította össze. A neves irodalomtörténész Magyarországon és külföldön is mint a kisebbségi kérdés elmélyült tanulmányozóját és számos, e területtel foglalkozó, figyelemre méltó munka szerzőjét ismerik. Alkotó munkásságáért születésének hatvanadik évfordulója alkalmából az idén magas kitüntetésben részesült. Intézményeink meghívására hazánkban is járt és több irodalomtörténeti előadást tartott.

Egyéb tevékenysége mellett a sajtótörténet területén is jelentős munkát végez. Legújabb összeállítása a külföldi szocialista országokban 1945—1970 között megjelent magyar nyelvű lapok és folyóiratok adatait tartalmazza országok, helységek és lap-típusok szerint. Ezzel a módszerrel a címjegyzékek könnyebb áttekintésére és használhatóságára törekedett. Előszörban a világhírű Országos Szé-

chényi Könyvtár rendkívül értékes állományára és a lelkes segítőtársak (köztük az újvidéki Pastyik László) kutatásainak eredményeire támaszkodott. Az előszóban rámutat arra is, hogy e kötetet csak „a feltárás gyakorlati céljait szolgáló segédmunkának” kell tekinteni, továbbá, hogy e jegyzék „nem regisztrálhatja az egyes hírlapok és folyóiratok életének minden változását”. A munka összeállításának pillanatában ugyanis nem állt elegendő adat a rendelkezésére. Éppen ezért sajtótörténeti munkáját egy új, „részletesebb és behatóbb feltárás kiindulópontjának” kell tekinteni.

A könyv a Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában és Szovjetunióban a jelzett időszakban megjelent hírlapok és folyóiratok címeit tartalmazza, de a függelékben felsorolja az 1971-ben indult lapok adatait is. Az említett négy szocialista országban 25 év alatt összesen 403 magyar nyelvű lap és folyóirat jelent meg. Ha ezt a számot hozzáadjuk a nem szocialista országokban megjelent 984 publikáció címének számadataihoz, akkor kiderül, hogy Magyarországon kívül negyedszázad alatt összesen 1387 magyar nyelvű hírlap

és folyóirat jelent meg. A nem szocialista országok magyar nyelvű lapjait és folyóiratait a sorozat második kötete dolgozta fel az első kötethez hasonló módszerrel.

Az első kötet anyagát vizsgálva örömmel állapíthatjuk meg, hogy Jugoszlávia — a megjelent lapok és folyóiratok számát tekintve — a független felsorolt, 1971-ben megjelent további hat lappal és folyóirattal (Létünk, Üzenet, Forum Munkaközösségének Lapja, Fialatok Melléklete, Zitokombinat, Nyelvművelő) együtt 146 címszóval a lista élén áll. A második helyet elfoglaló Románia 143, Csehszlovákia 91, a Szovjetunió pedig 29 címmel szerepel.

Hazánkban 25 év alatt a legtöbb lap és folyóirat, szám szerint 52, Újvidéken jelent meg. Szabadka, a jugoszláviai magyar sajtó egykori fellegvára, „csak” 34, Belgrád 9, a két vidéki magyar központ, Topolya és Zenta 7—7, Ada és Zombor 3—3, Bece, Zrenjanin és Zágráb 2—2 lap, illetve folyóirat címével szerepel e munkában. Igen érdekes azonban, hogy az 1—1 címmel képviseltek között találunk olyan kis helységeket is, mint Felsőhegy, Hosszúfalu (Muravidék), Tornyoš, Vörösmart stb. Ugyancsak mint érdekességet említhetjük meg, hogy a felszabadulás után Fiumében a Rijeka-Kikötő című lap a szerbhorvát nyelv mellett magyar nyelven is megjelent.

Új, szocialista öngazgatású társadalmunk eleven szellemi életét, a tá-

jékoztatás iránti igényét jelzik a kötetben összegyűjtött címek mögött rejlő megannyi próbálkozások, megvalósulások, melyeket a regisztrált címek és a közölt számadatok inkább csak sejtetnek.

Dr. Kemény G. Gábor szóban forgó munkáját vizsgálva akaratlanul felmerül az emberben a kérdés: miért halogatjuk hazánkban, illetve szűkebb pátriánkban, Vajdaságban egy átfogó, minden nemzet és nemzetiség nyelvén megjelent újságok és folyóiratok egyetemes bibliográfiájának összeállítását? Pedig az itt élő népek életének, kultúrájának, a társadalmi fejlődésért vívott harcának valóságos kincsesárát őrzik a sok-sok évtizeden át megjelent lapok, folyóiratok. A nemrég kiadott szabadkai sajtótörténet — Kolozsi Tibor eddig eléggé nem értékelt munkája — bizonyos tekintetben útmutatásnak is tekinthető ezen a téren. Milyen hasznos lehetne egy olyan mű, amely egész Vajdaság sajtóját feldolgozná! Ez a munka természetesen sok időt és anyagi kiadást követelne, olyan feladatot jelentene, amelyet egy ember, de még egyetlen intézmény sem végezhetne el egyedül. Csakis társadalmi összefogással lehetne elkészíteni.

Visszatérve Kemény G. Gábor összeállítására, ismételten azt kell mondanunk: bárcsak asztalunkon láthatnánk már a vajdasági sajtótermékek egyetemes címjegyzékét és adattárát! Hiszen sokban megkönnyítené a kutatók és történészek munkáját.

BRINDZA KÁROLY

AZ ÉLET NAPSUGARAS SZIGETE

MIŠKO KRANJEC: *Mese a jó emberekről.*

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974.

„Az életről nem romantikus, szentimentális, sokkal inkább naturalista képet fest” — írja Miško Kranjecről Stanko Janez *A szlovén irodalom kis-tükre* című antológiában. Ha azonban

az olvasó letette a *Mese a jó emberekről* című regényét, úgy érzi, hogy a fenti értékelésnek pontosan az el-
lentétével találkozott. Mert semmi

sincs távolabb a szerzőtől ebben a műben, mint a nyers naturalizmus!

A murántúli táj smaragdszínű rétei, ligetei, folyópartjai és a holtágak mocsaras világa szinte Renoir impresszionista tájképeiként jelenik meg ebben aműben. Mindent beragyog a mézszínű napsugár: a fények és árnyak csodálatos játéka álomszerűen valószínűtlenné teszi a környezetet és az itt élő embereket. Szinte kiragadja, izolálja a környező nyers világtól, hogy annál kegyetlenebbnek, nyersebbnek tűnjenek azok az üzenetek, amelyek a külvilágból érkeznek a valóságfelettinek erre a szigetére.

Jožef Koštrca és felesége, Ana épp olyan valóságfeletti és időtlen, mint maga a környezet, amelyben élnek. Mintha csak a mesék elevenednének meg: „élt valahol egy öreg ember és egy öreg asszony, olyan egyedül, mint az ujjam...” Magányukba és időtlenségükbe a változatosságot és a realitást csak a minden őszszel visszatérő Koren család megérkezése hozza meg.

A túlnépesedett, elszegényedett Muravidék évszázados kirajzásainak megtestesítője a Koren házaspár. A nincstelenség kényszere a kegyetlen és zord világba kergeti őket. Az év nagy részében keményen kell dolgozniuk, hogy szűkösen átteleljenek Koštrcák kicsiny házában. Megérkezésükkel azonban megbomlik a ház békéje. Nemcsak üzenetet hoznak a külvilágból, de magukkal hozzák az élet nyers és kegyetlen batyuját is.

A házaspár ellentétének és végül a család felbomlásának tragédiája csak részben adott a közvetlen motívumokból. Lényegében két, egymással ellentétes életérzés csap össze. Ivan Koren lélekben jobban vonzódik Koštrcák életszigetéhez, szívesen vállalná a szegénység békéjét. Felesége, Marta azonban már nem tud megmaradni a szűkös korlátok között, őt a „nagyvilág” vonzza, még ha bukásonok át is képes azt elérni.

Konfliktusuk közvetlen előidézője Peter Koštrcának, az idős házaspár unokájának a megjelenése. Peter a társadalom üldözöttje, romantikus rabló, aki a szegényeket segíti, és akit a szegénység bújtat és óv az üldöző csendőrség elől. Tulajdonképpen az osztályviszonyokról kapunk általa jel-

zéseket. Alakja, magános lázadása azonban nincs diszharmóniában a történet mesei jellegével. Nem osztálytudatot, a társadalom szervezett erőt képviseli. Inkább hasonlít a népmesék és mondák magános lázadójához, népi hőshöz, mint a társadalom igazságtalanságaival tudatosan szembe szálló osztályerő képviselőjéhez.

Megjelenése azonban mégis erősíti Martában az érlelődő elhatározást, hogy még a családi kötelekek felszámolásával is, de szakítania kell a szegénység mozdulatlanságával.

Katica Koren, a család vak kislánya szentimentális vonásokkal megrajzolt figura. Az alakja köré rajzolt történet néhol az érzelmesség határát érinti.

A szereplők párbeszéde ritkán mozog a realitás talaján. Inkább egyéni monológok ezek, a történettel harmonikus egységet alkotó fejtegetések. A szerzőt azonban az menti meg az egyértelmű szentimentalizmustól, hogy belülről ábrázolja a Muravidék szegényparasztságának időtlen világát.

Az ábrázolásmód tesz mindent természetessé. A szegényparasztság ideológiája a hiedelmek és a népi-paraszti vallás ideológiája. Nem tudatos világnézet ez, hanem mítikus életérzés, bizonyos fajta fatalizmus, amely immunissá teszi az embereket az élet és a társadalom kegyetlenségeivel szemben.

A „nagyvilág” nyereségével a szerző a táj és a szereplők belső tisztaságát állítja szembe. A boldogság szigete, tündérsziget lenne ez a mikrovilág, ha mentes maradhatna az emberi gyarlóság bebetörő jelzéseitől.

Kranjec nem szembeállít ezzel az ábrázolásmóddal. A gyermekkori szülőföld átszűrt fényei küldenek így üzenetet. A tündérmesék gyermeki világát idézi a cselekmény bonyolításának vonatottságával, kényelmességével is. A befejezettség egyben befejezetlenség. A Vörös Rebék balladai sorait idézik: „által ment a hosszú pallón, s elrepült”... Katica is, Peter is eltűnik a cselekményből, de az emberek tudatában élnek, alakjuk gazdagodik, színesedik.

Külön ki kell emelnünk a fordító, Tóth Ferenc munkáját. Költői átültetése teszi lehetővé, hogy a szlovén irodalom szép üzenete teljes pompájával érvényesülhessen.

Dr. HORVÁTH MÁTYÁS

AZ AZ ISMERETLEN ERŐ

CIRIL KOSMAČ: *Ballada a trombitáról meg a felhőről.*
Európa, Budapest, 1975.

Régóta ismert tény, hogy nagy írók, nagy irodalmi alkotások döntő szerepet játszhatnak valamilyen történelmi folyamat során. De ugyanilyen jelentős lehet-e a művész pusztá megjelenése egy csupán néhány emberből álló, idegen, idillikus környezetben? S mindössze azzal, hogy éppen most készül munkájáról beszélni, eldöntheti-e az író a vele kapcsolatba kerülő emberek sorsát, vihet-e költői igazságszolgáltatást az életbe?

Ciril Kosmač *Ballada a trombitáról meg a felhőről* című regénye szerint — igen: Az az ismeretlen erő, amely a művészt alkotásra készíti, nemcsak a születendő műre van kihatással, hanem a környezetre is, amelyben a mű életre kel. S a fő erénye a regénynek, hogy ez a kérdés és a reá következő válasz nem jelenik meg nyílt formában a könyvben. Éppen ellenkezőleg: látszólag csak a környezetnek a születendő műre gyakorolt benyomásairól olvasunk, hogy azután a cselekmény kibontakozásával kapjuk meg a nem várt választ a fel nem tett kérdésre a művész és a műalkotás sorsdöntő hatásáról.

A *Ballada a trombitáról meg a felhőről* formai szempontból keretes regény, ha nem is a szó klasszikus értelmében. Itt ugyanis a keret nem passzív előadási alkalom, mint a legtöbb ilyen műben, hanem ugyanolyan aktív cselekmény színtere, mint a beléje foglalt elbeszélés. S azonkívül újszerű és eredeti, s művészi szempontból kiválóan sikerült a két rész egymásra gyakorolt, egyenrangú hatásának az érzékeltetése, a következő módon:

Peter Majcen, az író, egy hegyektől körülzárt, szlovéniai falucskába látogat, hogy képzeletét már régóta foglalkoztató, háborús elbeszélését ebben a békés, idillikus völgykötlan-

ban vesse papírra. Ez a környezet azonban csak látszólag nyugodt: benyomásai baljóslatú előjelekként lo-pakodnak be Peter Majcen elbeszélésébe. Ilyen a két vezérmotívum is: az életet jelképező, magányos, fehér felhő és a halált sejtető mélabús trombitaszó, egy angol népdal szomorú kezdősoraival:

„Eljön a rút halál,
kamrácskám másra vár.”

S az író nem talál nyugalmat a kis falusi házban sem: házigazdája tragikumot árasztó titokzatosságával elbeszélésének hőisére emlékezteti, Temnikarra, aki a háború alatt barlangba rejtőzött, sebesült partizánokat védett meg egymaga, saját élete, családja és otthona feláldozása árán. S miközben Peter Majcen házigazdjával arról beszél, hogy félt-e, helyesen cselekedett-e, tehetett-e mást Temnikar, az öreg parasztban felébred az elfojtott lelkiismeret. Hiszen ő is átélte egy ilyen helyzetet a háború idején: tudta, hogy a németek tudomására jutott, hol rejtőzött sebesült partizánok, de öneki nem volt bátorsága elindulni, hogy figyelmeztesse őket. Megérte-e, hogy ilyen módon megmentette saját életét? Nem érte meg. S ennek a ténynek a felismérésében, sok évvel a tragikus esemény után, önkezevel véget vetett életének.

Peter Majcen költött hősének példája napvilágra hozta az áruló bűnét és ítélkezett felette. Ezen a művészi, közvetett módon jut kifejezésre a regény alap gondolata az elhivatott alkotóművész igazságszolgáltató szerepéről, az író szerepéről, amelyről Móricz Zsigmond így ír egyik levelében:

„Mi az az ember életében, amit érdemes leírni, amit muszáj leírni... voltaképpen csak azt lehet leírni, ami fáj. Ami megsebzti az embert. S ami bosszú”, s amelyet Zolnay Vilmos *Az írói mesterség* című tanulmányában a következő szavakkal fejez ki:

„Az író — azt hiszem — alkalomszerűen ír; akkor, ha éppen helyre kell billentenie a kisiklott világrendet.”

A változatos, érdekes cselekményű regényt Gállos Orsolya fordította magyarra.

KENYERES KOVÁCS MÁRTA

AZ ALKALOM, HOGY MEGMUTATKOZZANAK

MARIJA CINDORI—SNJEŽANA KULEŠEVIĆ—HAJNALKA LOVASI: *Pesme*. Osvit, Subotica, 1975.

Puritán egyszerűségű vagy inkább mondhatni szokványos címet visel három fiatal szabadkai költő közösen kötete. Nem tudni, a szerénység vagy a nemtörődomség adatta ezt a jellegtelen címet. Igaz, három különböző zöngéjű anyagnak nehéz közös, átfogó jellemzőt találni. Mégis úgy hiszem, nem lehetetlen. Már csak a potenciális olvasó kedvéért sem. Könyvet akar venni, természetesen a könnyűt is nézi. Bármilyen érdekes betűtípusokat lát: nagyságuk, helyzetük, vastagságuk változásával bizonyos ritmus, lüktetés lesz a fődőlap sajátja, mégis a színek egyhangúsága lehangoló. Vajszin alapon barna betűk. Élénkebb szín fiatalok első kötetére kifejezőbb lett volna. De hát a belső a fontos.

A kötetben 45 vers van. Egy-egy költőtől arányosan elosztva 15. A három versfüzér egymásutánja a következő sorrendben alakul: Marija Cindori: Januári gyász, Snježana Kulešević: *Es miről még*, Lovászi Hajnalka: *A napok fölött*.

A „beosztás” nem véletlen. A színvonal a könyv vége felé közeledve fokozatos emelkedést mutat. A kötet legjobb, legértékesebb verseit kétségtelenül Lovászi Hajnalka írta. Ez a

tény azonban nem teszi indokolatlanná a másik két fiatal verseinek kiadását. Inkább dicséretre méltó az Osvit effajta igyekezete: a bontakozó tehetségek okos felkarolása. Az ellenvélemény tükrében ez a törekvés persze torz képet is mutathat. Futóhomokra építeni kifizetődik-e? Szélsodorta magvaktól erdőt várni nem túl korai-e? Az igazság: befektetés nélkül nem várhatunk jobb termést. Csak az a kérdés, szabad-e megállnunk a könyvek pusztá kiadásánál. Félek, a középiskolás ifjúság, tehát az igazi olvasók körében nemigen ismert ez a kötet sem. A szerb-horvát szakos tanárok és iskolai önképzőkörök megismertetési, népszerűsítési munkáját kellene ennek az ügynek érdekében fölfokozni. De ez már a község pangó irodalompolitikájának kérdése, amely keveset látszik foglalkozni az író, kiadó, értékesítő vagy népszerűsítő, valamint olvasó egymást föltételező kérdés-komplexumával.

Marija Cindori tud verselni. Ez a készség azonban nem elég egy igazán ihletett vers megírásához. Egyelőre még nem fedezte fel a forrásvidéket, ahonnan elemi erővel törne elő a szó. Így költeményeiből hiány-

zik a szárnyalás; bénák, görcsbe rándulók a sorok. Az élet figyelése, sok olvasás és a nyelv eszközeinek magasabb szinten való elsajátítása minden bizonnyal közelebb fogja hozni Marija Cindorit önmagához.

Míg Marija Cindori az írott szó mellett áll, vagy mögé rejtőzik, addig *Snježana Kulešević* a verset sétabotként pergeti ujjai között, fölényesen. A nyelv játékszer, zsonglóreszköz a fiatal költő kezében. Ahogy a szavakkal dominózik, jobbra tologatja őket, balra, mintha ezt az „akciót” helyenként nyomon követné a költészet géniusza, a szavak dimenzióit megsokszorozó szeszélyes szellem. Vakmerő is ez a *Snježana Kulešević*. Nem fél a költészettől. Belemarkol a Pegazus sörényébe és talpra szökken, ha a paripa ágaskodva hátáról leveti. Szép, személyes élményből fakadó verse a *Durváknak (Grubima)* szóló.

Lovászi Hajnalka versei közül egy egész kis világot tetten érő a *Napló-*

részlet (Iz dnevnika) című, amely így zárul: *

*Ami a nappól maradt
áttetsző volt
és vékony, mint a selyem,
és egy kissé fölösleges is...*

*(Ostatak dana
bejaše proziran
i tanak kao svila,
i pomalo uzaludan...)*

Lovászi Hajnalka, éppúgy, mint *Snježana Kulešević*, máris egy sajátos költői nyelv birtokosa. Az előbbié képekben gazdagabb; tapasztalatainak, meglátásainak kifejezésében pedig az utóbbié magabiztosabb, elevenre tapintó.

Az első kötet mindig ígéret, útkeresztelkedés, ahonnan helyes irányt választva tovább jutni nehéz feladat.

Reméljük, nem a homoktenger, de a csúcsok felé vezető ösvény nyeli majd el a három útrakelő lába nyomát.

VIRÁG ÁGNES

TANANYAGOT BŐVÍTŐ OLVASMÁNY

TIBOR SEKELJ: *Kumevava sin prašume*.
Osvit, Subotica, 1975.

Hálás feladat egzotikus tájakról, az őserdők világáról írni. Arról a világról, ahova egyszerű halandó csak képzeletben juthat el, ám érdekességeiről szívesen hall vagy olvas. Hálás feladat, különösen akkor, ha gyerekek részére írunk róla, olyan szemléltető módon, ahogy azt Székely Tibor most megjelent gyermekregényében tette.

Nem is regény ez. Inkább érdekes, izgalmas útiélmények sorozata,

vagy akár tananyagot bővítő hasznos olvasmány a növények és állatok világából.

A könyv hőse. *Kumevava* kis indián fiú, aki az őserdőben látta meg a napvilágot, abban a környezetben, ahol már a legapróbb gyerekek is tudnia kell, hogyan védekezzen a reáleselkedő ezer veszély ellen. Kis társaival, iskola helyett, ő az élet iskolájába járt, a kicsinyek nevelésére kijelölt idősebb indiánoktól csupa olyas-

mit sajátítva el, aminek az életben látják majd hasznát, és aminek ismerete nélkül az őserdőben elpusztulnának.

Egy napon ez a kisleány, aki zseni kora ellenére kijárta már az élet iskoláját, s erről arca két oldalán két fekete égetett korong tanúskodik bizonyítvány gyanánt, összetalálkozik a civilizált világ egy kis csoportjával.

Kis hajócska úszik a hömpölygő trópusi folyón, s váratlanul zátonyra fut. A hajó utasai — csupa tanult, felnőtt ember — tanácstalanul ütnek tábort a folyóparton. A helyzetük reménytelen, a folyó medrébe süllyedt hajójukat nem tudják kihúzni, megjavítani, ők maguk meg segítség, élelem nélkül maradtak. S ekkor lép színre Kumevava, az őserdő fia.

És ekkor kezdődik az a kis izelítő az »őserdők iskolájának tananyagából«, amelyet a civilizált világ gyermekei oly nagy élvezettel és érdeklődéssel olvasnak.

Kumevava a könyv íróját tünteti ki barátságával: vele indul pirkadó hajnalban halászni a folyóra, vadászni az őserdő mélyére. Teknőstojásokat gyűjtenek együtt, szomjukat vízi-liánok üde kelyhéből oltják, vándorhangyákkal találkoznak, s közben meglesik az őserdő titkait. Egy fa tetejéről végignézik, hogyan vonulnak le alkonyatkor a dzsungel vadjai a fo-

lyóra, az itatóhoz, és hosszú kilométereket tesznek meg ízletes ananász után kutatva, megdézsmálják a vadméhek kaptárát, s mindenhol élelemmel megrakodva térnek vissza a táborba.

Kumevava közben bölcsességekre tanítja társát, a felnőtt fehér embert: Maloa, az őserdei bölcs mondásaira. A szükség a legjobb tanítómester — mondja egy ilyen bölcs mondás —, s a civilizált világ őserdőbe szakadt fiai kénytelenek igazat adni neki. És nagy elismeréssel adózni a dzsungel egyszerű lakóinak, akik közül egy kisgyerek is elég ahhoz, hogy sok felnőtt ember életét megmentse.

Mert a kis indián megtanítja a felnőtteket arra is, hogyan kell pálmaborsból hajókötelet fonni. Ennek segítségével aztán sikerül is kivonattatni hajójukat... Amikor azonban fizetni akarnak fáradozásáért és segítségéért, Kumevava nemes egyszerűséggel háritja el a felajánlott pénzt: az őserdő mindent megterem, amire szüksége lehet!

A mindössze 58 oldalas könyvecske tulajdonképpen a szerző sokéves őserdei tapasztalatainak izgalmas történet kereteibe sűrített kivonata. Kár, hogy a könyvben nincsenek szövegrajzok, melyek ezt a gyerekeknek szóló kiadványt még érdekesebbé tették volna.

BURKUS VALÉRIA

Megjelent az Életjel Miniatúrok 28. kötete

GAJDOS TIBOR

A sziklaember

(Matko Vuković életútja)

Matko Vuković a szabadkai munkásmozgalom földmunkásszárnyának kiemelkedő alakja volt a két világháború között, de különösen az 1935—1941-es években feledhetetlen emberi és sziklaszilárd mozgalmi magatartásával érdemelte ki kortársainak elismerését.

Egészen fiatalon, már életbe indulásának éveiben fölfedezte a történelem szekerének egyetlen igazi útját a szocialista eszmék valóra váltásában. Részt vett az októberi forradalomban: vörös lovasként harcolt az ellenforradalmárok és az intervenciós seregek ellen. 1920-ban mint érett forradalmár tért haza a Szovjetunióból azzal a szilárd elhatározással, hogy itthon folytatja a szovjet földön diadalra juttatott harcot.

Matko Vuković robosztus alakja hamarosan feltűnt a JKP szervezeteiben és az osztályharcos szakszervezetekben. Minden akcióban tevékenyen részt vett, szervezte a földmunkásokat, s egyik lelkes előkészítője volt a nagy mezőgazdasági sztrájkoknak; vállalta az üldöztetést, s hallatlan fizikai és lelki erővel viselte el a legnehezebb megpróbáltatásokat is. Többször letartóztatták, rettenetesen megkínózták, el is ítélték. Hóhérai mindent elkövettek, hogy megtörjék, de ez egyetlen esetben sem sikerült, még Horthy hírhedt kémelhárítóinak sem. Matko Vuković a szabadkai Sárga Ház kárpodán életét áldozta a fasizmus elleni harcban.

A sziklaszilárd magatartású forradalmár immár legendás alakja ma is él a köztudatban. Küzdelmes életútjának oly gyötrelmes, s mégis megrendíthetetlen erőt tükröző szakaszai voltak, melyek drámaiba illőek, s oda is kívánkoznak, hogy a színpadon is megörökítsék az emberfeletti áldozatokat és hősi tetteket követelő történelmi éveket.

Gajdos Tibor *A sziklaember* című munkája Matko Vuković életútját vetíti elének olyan részletek feltárásával, amelyek minden olvasó számára új élményt jelentenek. Ugyanakkor ez a kis könyv értékes forrásmunkát jelent mindazok számára, akik az elkövetkező években a szabadkai munkásmozgalom teljesebb igényű történetének megírására vállalkoznak.

A több mint 100 oldalas, nyolc értékes dokumentumot tartalmazó könyv bolti ára 13, előfizetési ára viszont 10 dinár. Megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen.

Megjelent az Életjel Miniatürok 29. kötete

KÁZMÉR ERNŐ

Levelek Szirmai Károlyhoz

Kétségtelen, hogy a jugoszláviai magyar irodalom igen izgalmas és mindmáig nem eléggé ismert alakja Kázmér Ernő, aki Szenteleky Kornél után — a harmincas évek derekán — jelentkezett lapjaink hasábjain, s komoly műgonddal megírt kritikáival új, merész hangot hozott irodalmunkba. Igaz, azokat a szellemtörténeti gyökereket és esztétikai követelményeket, amelyeket a Kalangyában szorgalmazott, előtte már részben feltárták az irodalmi viták, de ő tovább ment ezen az úton azt szorgalmazva, hogy a cselekvés területén kell a felvetett gondolatokat érvényesíteni. Rendkívül értékes az a kezdeményezése, hogy tíz esztendővel a *Bazsalikom* című antológia megjelenése után, s éppen Madách Imre drámai költeményének szerb-horvát nyelvre való lefordítása idején — melynek előkészítéséből ő is kivette részét —, a szélesebb körű és állandósított jugoszláv-magyar irodalmi kapcsolatok kiépítését sürgette. Am nem csupán ennek a többször elhangzott gondolatnak ismétlésével, hanem a legapróbb részletekig kidolgozott munkatervvel is, amelynek igen jelentős új munkaterületei ebből az eddig ismeretlen levelezésből derülnek ki. A kezdeményező idejekorán szólt, az előkészületeket meg is kezdte, de nagy vállalkozásában megakadályozta a második világháború, amelynek ő is tragikus áldozata lett.

Amikor Szirmai Károlyhoz írt leveleit olvassuk, úgy tetszik, hogy ezek az őszinte sorok, intim vallomások olyan összefüggőek, akár egy életregény. Kár, hogy ebben a válogatásban kissé töredékes ez a kései vallomás, mert sokszor épp azt keressük, ami az idők sodrában elveszhetett s kimaradt belőle, de így is egy újabb értékes fejezetet, vagy ha úgy tetszik: forrásmunkát jelent a jugoszláviai magyar irodalom teljesebb képének megalkotásához.

Szenteleky Kornél leveleinek összegyűjtése és kiadása után a forró hangú író tollából papírra került sorok újabb részleteket tárnak fel a harmincas évek irodalmi életéből. A háború fellegei már itt gomolyogtak égboltunk alján, de az író ezekben a feszültségekkel teli esztendőkből is éber volt, hatványozottabban aktív: életünk jövőjének és értelmének keresésében a legszilárdabb pontot lelte meg népeink egységének és testvériségének kiépítésében. Igen, így szellemtörténeti síkon is egymásba fonódhatnak a századok.

A 80 oldalas könyv bolti ára 11, előfizetési ára pedig 8 dinár, Megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetemen.